

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Perush ha-Torah asher katav Rashbam

Bresloi, 1881

תישארב

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5308

בראשית.

א. 1. בראשית ברא אלהים. יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמתים. וזהו האמור במס' שבת⁽¹⁾ הוינא בר תמני סרי שנין ולא ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ועיקר ההלכות והדרשות יוצאין מיתור המקראות או משינוי הלשון שנכתב פשוטו של מקרא בלשון שיכולין ללמוד הימנו עיקר הדרשה כמו⁽²⁾ אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ודרשו חכמים⁽³⁾ באברהם מאריכות הלשון שלא היה צריך לכתוב בהבראם⁽⁴⁾. עתה אפרש פירושי הראשונים בפס' זה להודיע לבני אדם למה לא ראיתי לפרש כמותם. יש מפרשים בראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. אי אפשר לומר כן שהרי המים קדמו כדכ' ⁽⁵⁾ ורוח אלהים מרחפת על פני המים. ועוד שאין כתוב כאן בראשונה. אלא בראשית דבוק הוא⁽⁶⁾ כמו⁽⁷⁾ ותהי ראשית ממלכתו בכל. ⁽⁸⁾ והמפרש⁽⁹⁾ כמו⁽¹⁰⁾ תחלת דבר י"י בהושע כלו' בתחלת ברא אלהים את השמים כלו' במרם ברא שמים וארץ הארץ היתה תוהו ובהו וחשך על פני⁽¹¹⁾ תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים, נמצא שהמים נבראו תחלה, גם זה הבל, שכן לא היה לכתוב והארץ היתה תוהו ובהו, שמאחר שעדיין לא נבראת לא היה לו לקרותה ארץ קודם יצירת המים מאחר שהמים קדמו. אך זה הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות

⁽¹⁾ דף סג ע"א. — ⁽²⁾ בראשית ב, ד. — ⁽³⁾ ר' יהושע בן קרחה בב"ר פרשה יב. — ⁽⁴⁾ תיקון הרי ניינער במקום כדבריהם שבכ"י. — ⁽⁵⁾ בפסוק ב. — ⁽⁶⁾ לתיבה שלאחריו. וכן לשוני לפסוק ד. עיין בספרי RSBM דף 141. — ⁽⁷⁾ בראשית י, — ⁽⁸⁾ כל אלה כדברי רש"י. — ⁽⁹⁾ הוא רש"י. ומבאן ואילך נטה רשב"ם מדרך זקנו. — ⁽¹⁰⁾ הושע א, ב. — ⁽¹¹⁾ בכ"י: ואטפיכ. ונולד בטעות מן וחטפי, בראשי תיבות. וגם החכם ניינער טעה להרפ"ס בכ"י, אבל הוא כעצמו תיקן שניאתו בספרו פרשנדתא דף 22 בהערה בחלק האשכנזי.

שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך בשביל דבר הנזכר לפניו⁽¹⁾ במקום אחר. כדכת' ⁽²⁾ שם חם ויפת וכת' וחס הוא אבי כנען אלא מפני שכת' לפניו⁽³⁾ ארור כנען ואילו לא פורש תחילה מי כנען לא היינו יודעין למה קללו נח.⁽⁴⁾ וישכב את בלהה פלגש אביו וישמע ישראל, למה נכתב כאן וישמע ישראל? והלא לא נכתב כאן שדיבר יעקב מאומה על ראובן? אלא לפי שבשעת פטירתו אמר⁽⁵⁾ פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך או חללת יצועי עלה, לפיכך הקדים וישמע ישראל, שלא תתמה בראותך שהוכיחו על כך בסוף ימיו. וכן בכמה מקומות. גם כל הפרשה הזאת של מלאכת ששה ימים הקדימה⁽⁶⁾ משה רבינו לפרש לך מה שאמר הק' בשעת מתן תורה⁽⁷⁾ וזכור את יום השבת לקדשו [וגו'] כי ששת ימים עשה יי' את השמים ואת הארץ את היום ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, וזהו שכת'⁽⁸⁾ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, אותו ששי שהוא גמר ששה ימים שאמר הקב"ה במתן תורה. לכך אמר להם משה לישראל, להודיעם כי דבר הקב"ה אמת, וכי אתם סבורים שהעולם הזה כל הימים בנוי כמו שאתם רואים אותו עכשיו מלא כל טוב? לא היה כן, אלא בראשית ברא אל הים וגו' כלו' בתחילת בריאת שמים וארץ כלו' בעת שנבראו כבר [ה]שמים העליונים והארץ הן זמן מרובה הן זמן מועט, או והארץ היתה⁽⁹⁾ הבנויה כבר היתה תוהו ובהו, שלא היה בם שום דבר, כדכת' בירמיה⁽¹⁰⁾ ראיתי את הארץ והגה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם ראיתי ואין אדם מעוף השמים ועד בהמה נדרו הלכו. וזהו תהו ובהו, חורבו מאין יושב, וחשך על פני תהום זהו ואל השמים ואין אורם. ורוח מנשבת על פני המים, והוצרך הרוח למה שכת' לפנינו⁽¹¹⁾ ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד גו' כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקעת ים סוף שנתראית היבשה עי'⁽¹²⁾

(1) ר"ל אחרי כן. ע' RSBM דף 157. — (2) בראשית ט, יח. — (3) ר"ל אחרי כן בפסוק כה. — (4) בראשית לה, כב. — (5) בראשית מט, ד. — (6) בכ"י ובהעתקת נייגער בטעות: הקדימך. — (7) שמות כ, ח. — (8) בראשית א, לא. — (9) תשע תיבות מן הן זמן מרובה והלאה השמיט הח' נייגער. וכן מבואר מדברי פירוש חוקוני לפסוק הזה שהשתמש בדברי רשב"ם בתחלת דבריו וכתב: „והארץ היתה תהו. הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תהו“. — (10) ירמיה, כג, כה; ט, ט. ושני הכתובים חיבר רשב"ם וערבבם בשינוי לשון קצת. ע' ספרי RSBM דף 58 הערה 6. — (11) בפסוק ט. — (12) שמות יד, כא.

ויוֹלֵךְ י"י אֶת הַיּוֹם בְּרוּחַ קָדִים עוֹה כָּל הַלַּיְלָה וַיִּשֶׁם אֶת הַיּוֹם לַחֲרֹבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם: 3. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. לַתִּקֵּן הָאִמּוֹר⁽¹⁾ וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם: 4. וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר. נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵהוּ⁽²⁾ כִּי יִפֶּה הוּא. וּכְן⁽³⁾ וַתֵּרָא אוֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא. נִסְתַּכַּלָּה בְּמִשָּׁה שְׁנוּלָד לִשְׁשֵׁה חֲדָשִׁים כְּמוֹ שְׁמוּאֵל לַתְּקוּפַת הַיּוֹמִים וּרְאִתָּהּ כִּי טוֹב וַיִּפֶּה הוּא שִׁנְגַּמְרוּ סִימְנֵי וְצַפְרֵנִי וְשַׁעְרוֹ, וַתִּצְפַּנְהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים כְּלוֹי עַד סוֹף ט' חֲדָשִׁים שֶׁהָרִי רִאֲתָהּ וַיִּדְעָה שֶׁהוּא טוֹב וַיִּפֶּה בְּסִימְנֵים, שְׁאִינֵי נִפְלֵ: וַיִּבְדַּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֲשֶׁךְ. שִׁי"ב שְׁעוֹת הָיָה הַיּוֹם וְאֲחִ"כ הַלַּיְלָה י"ב, הָאוֹר תַּחֲלָה וְאֲחִ"כ הַחֲשֶׁךְ. שֶׁהָרִי תַּחֲלָה בְּרִיאַת הָעוֹלָם הָיָה בְּמֵאֲמֵר יְהִי אוֹר. וְכָל חֲשַׁךְ שֶׁמִּקְדָּם לַכֶּךְ דַּכְתָּ וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם לֹא זָהוּ לַיְלָה: 5. וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאוֹר יוֹם. תִּמָּה עַל עֲצֻמְךָ לִפִּי הַפֶּשֶׁט לְמָה הוֹצַרְךָ הַקַּב"ה לְקִרְוֹא לְאוֹר בְּשֵׁת יִצְרָתוֹ יוֹם? אֲלֹא כֶךְ כָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, כִּי"מ שְׁאִנֵּי רוֹאִים בְּדַבְרֵי הַמָּקוֹם יוֹם וְלַיְלָה כְּגוֹן⁽⁴⁾ יוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבּוּתוּ, הוּא הָאוֹר וְהַחֲשֶׁךְ שֶׁנִּכְרָא בְיוֹם רֵאשׁוֹן, קוֹרָא אוֹתוֹ הַקַּב"ה בְּכִי"מ יוֹם וְלַיְלָה. וְכֵן כָּל וַיִּקְרָא אֱלֹהִים הַכְּתוּבִים בְּפִרְשָׁה זוֹ. וְכֵן⁽⁵⁾ וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשִׁיעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ, הָאִמּוֹר לְמַעֲלָה⁽⁶⁾ לְמַטָּה אִפְרַיִם הוֹשִׁיעַ בֶּן נוֹן, הוּא אוֹתוֹ שֶׁקָּרָא מֹשֶׁה יְהוֹשֻׁעַ⁽⁷⁾ בֶּן נוֹן שֶׁמִּיָּנְהוּ קוֹדֵם לְכֵן מִשְׁרָתוֹ בְּבֵיתוֹ, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַמַּלְכִּים⁽⁸⁾ הַמִּמְנִים אֲנָשִׁים עַל בֵּיתָם לְחַדֵּשׁ לָהֶם שֵׁם כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר⁽⁹⁾ וַיִּקְרָא פִּרְעֹה שֵׁם יוֹסֵף צַפְנַת פַּעֲנָח, ⁽¹⁰⁾ וַיִּקְרָא לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשַׁצַּר וְגוֹ: וְלַחֲשַׁךְ קָרָא לַיְלָה. לְעוֹלָם אוֹר תַּחֲלָה וְאֲחִ"כ הַחֲשֶׁךְ: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר. אֵינִי כָּתוּב כֹּאן וַיְהִי לַיְלָה וַיְהִי יוֹם אֲלֹא וַיְהִי עֶרֶב, שֶׁהֶעֱרִיב יוֹם רֵאשׁוֹן וְשִׁיקַע הָאוֹר, וַיְהִי בֹקֶר, בּוֹקֶרָו שֶׁל לַיְלָה, שֶׁעֲלָה עִמּוֹד הַשַּׁחַר, הָרִי הוֹשֵׁלָם יוֹם א' מִן הַיּוֹמִים שֶׁאִמֵּר הַקַּב"ה בִּי הַדְּבָרוֹת, וְאֲחִ"כ הַתְּחִיל יוֹם שִׁנִּי⁽¹¹⁾ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רִקְעַת. וְלֹא בֹא הַכְּתוּב לֹאמֵר שֶׁהֶעֱרַב וְהִבְקֵר יוֹם אֶחָד הֵם, כִּי

(1) הַחֲכָם נִינֵי שִׁנָּה לְהַדְפִּים: לַתִּקֵּן הָאִמּוֹר, וְרַשְׁבַּיִם רִצָּה לֹאמֵר שֶׁמֵּאֲמֵר יְהִי אוֹר בְּפִסּוּק ג' בֹּא לַתִּקֵּן וְלִהְיוֹת אֶת הַחֲשֶׁךְ שֶׁהָיָה קוֹדֵם לְכֵן וְשֶׁהוֹכִירוּ הַכְּתוּב בְּפִסּוּק ב' בְּתִיבוֹת וַחֲשַׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם. — (2) בְּכִי"מ: בְּמִרְאֵהוּ, וְאִינֵי נְכוּן, כִּי רַשְׁבַּיִם רִצָּה לֹאמֵר נִסְתַּכַּל בְּמִרְאֵה הָאוֹר. — (3) שְׁמוֹת ב, ב. — (4) בְּרֵאשִׁית ח, כב. — (5) בְּמִדְבַר יג, טו. — (6) בְּמִדְבַר יג, ח. — (7) בְּכִי"מ: לְיְהוֹשֻׁעַ, וְהִיטִיב לַתִּקֵּן הַחִי נִינֵי. — (8) בְּכִי"מ: הַמְּלִיצִים, וְהִיטִיב נִינֵי לַתִּקֵּן הַתִּיבָה. — (9) בְּרֵאשִׁית מ, מה. — (10) דִּנְיָאֵל א, ז. וְשֵׁם כְּתוּב וַיִּשֶׁם לְדִנְיָאֵל בְּלִטְשַׁצַּר. — (11) מִכָּאן עַד סוֹף פִּירוּשׁ הַפֶּסוּק הוּא הַשְּׁמִיט הַחִי נִינֵינֵר.

לא הצרכנו לפרש אלא היאך היו ששה ימים, שהבקר יום ונגמרה⁽¹⁾ הלילה, הרי נגמר יום אחד והתחיל יום שני: 6. ויאמר אלהים יהי רקיע. לאחר שנגמר⁽²⁾ יום ראשון לבוקרו ויאמר אלהים: רקיע. לשון⁽³⁾ פעול הוא כמו עשיר שפתרונו מעושה, חסיד מחוסד, לפי שמן הארץ עד השמים⁽⁴⁾ העליונים היו מים כדכת'⁽⁵⁾ מרחפת על פני המים, עתה חלקן הקב"ה באמצע ועשה רקיע פרוש ממזרח למערב ומצפון לדרום להבדיל בין המים העליונים. ולפי שלא עשה מלאכת המים עד [יום] שלישי שנראית היבשה לא נאמר כי טוב בשני, אבל בשלישי נאמר שני פעמים כי טוב, אחד למלאכת המים ואחד לציאת האילנות והדשאים: בין מים למים. להיות חציין למעלה וחציין למטה: 8. ויקרא אלהים לרקיע שמים, כמו שפירשתי למעלה⁽⁶⁾ כלומר הוא נקרא שמים בכלל⁽⁷⁾ מקום בתורה, ושמים העליונים היו בכלל⁽⁸⁾ שמי השמים וכל צבאם והק'⁽⁹⁾ לויי אלהיך השמים ושמי השמים וגו': ויהי ערב ויהי בקר יום שני. שנמה היום לערוב ואח"כ ויהי בקר של יום שני. הרי נגמר⁽¹⁰⁾ יום שני מששת הימים שאמר הקב"ה בעשרת הדברות והתחיל עתה יום שלישי בבקר: 9. ויאמר אלהים יקוו. כמו שפ"י למעלה ע"י הרוח, כי לכך נא'⁽¹¹⁾ ורוח אלהים מרחפת [וכמו]⁽¹²⁾ בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע"י מעשה של ריקוע, כן מים שעל הארץ הקוה ע"י מעשה של רוח: ותראה היבשה. כלומר הארץ שנבראת⁽¹³⁾ עם שמים העליונים מקודם שנברא האור כמו שפירשתי למעלה או זמן מרובה או זמן מועט: 10. ליבשה ארץ. כמו שפירשתי למעלה היבשה היא שקרויה ארץ בכ"מ בתורה: 11. דשא. כל מיני דשאים ביחד קרויים דשא וכל מין בפני עצמו קרוי עשב: עושה פרי למינו. לפי הפשט נאמר למינו בדשאים⁽¹⁴⁾, שלמינו הכתוב בעץ עושה פרי מוסב גם על עשב מוריע זרע:

(1) בכ"י: שנגמרה. — (2) ג"ג בטעות: שגמר. — (3) לשון השמיט ג"ג. — (4) בכ"י: המים, וג"ג תיקן. — (5) בפסוק ב. — (6) שלש תיבות האלה השמיט ג"ג. — (7) בכ"י: ובכל, וג"ג תיקן. — (8) נחמיה ט, ו. — (9) בכ"י: וכן, ותיקנתי על פי המקרא דברים י, ד. — (10) ג"ג בטעות: גמר. — (11) בפסוק ב. — (12) היטיב להוסיף הח' ג"ג תיבת כמו החסרה בכ"י. — (13) תיקן ג"ג במקום: בשנבראת. — (14) להוציא מדברי האגדה שהביא רש"י לפסוק יב.

עושה פרי למינו. עץ התפוח עושה תפוח ולא תמרים: אשר זרעו בו. בתוך התפוח יש בו גרעינים שיכול ליטע ממנו אילן ככל מיני פירות: 14. יהי מארת. דרך המקראות לומר ל' יחיד¹) אצל ל' רבים כמו²) ויהי אנשים³) אשר היו טמאים. וכן פירושו, יהי מעשה. ומה הוא? מאורות: ברקיע השמים. הנרקע ופרוש תחת השמים העליונים: ברקיע. לפי שהוא דבוק לתבה שלאחריו כלו רקיע של שמים לכך הוא נקוד חמף. וכן קציר כשהוא דבוק יאמר⁴) עד כלות קציר השעורים וקציר החטים: להבדיל בין היום ובין הלילה. כבר אמרנו למעלה⁵) ויבדל אלהים בין האור ובין החשך⁶). אבל עדיין נמר⁷) הלילה ותחלת היום ממש אין ידוע כ"א בהנץ החמה וגם נמר היום ותחלת הלילה⁸) ממש לא נודע כי אם בשקיעת החמה וצאת הכוכבים. להבדיל בין תחלת היום ובין תחלת הלילה: והיו לאותות ולמועדים. כדכת' בחוקיהו⁹) זה לך האות מאת י"י וגו' הלך הצל עשר מעלות וגו' הרי החמה היתה לו אות וכת'¹⁰) ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' וכת'¹¹) מאותות השמים אל תחתו: ולמועדים. מהילוך הלבנה שמתחדש לכ"ט ימים וחצי נועדים מועדי השנה וזמני השמרות כדכת'¹²) עשה ירח למועדים: ולימים. שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום א'¹³): ושנים. ארבע תקופות השנה עושין שנה תמימה: 15. והיו למאורות וגו'. להאיר לעולם יהו: 16. הקמן משני המאורות הגדולים: 18. ולהבדיל בין האור ובין החשך. בין תחלת האור ובין תחלת החשך. הנץ החמה הוא תחלת האור, צאת הכוכבים הוא תחלת החשך: 20. יעופף על' הארץ. אע"פ שיצירתו מן המים¹⁴) גידולו יהיה בארץ: 21. התנינים הגדולים. אע"פ שאמר הק'¹⁵) ישרצו שהם דגים¹⁶) שאינם גדולים כ"כ, אעפ"כ

(1) יחיד היטיב הח' נייגער להדפיס במקום תיבת אמר שבכ"י. — (2) במדבר ט, ו. — (3) תיקן ניג במקום הגשם שבכ"י. — (4) רות ב, כג. — (5) בפסוק ד. — (6) ר"ל ואם כן אין צורך למאורות בהבדלה זו. — (7) תיקן ניג במקום: נמר. — (8) תיקן ניג מחריש במקום: ותחלת היום שבכ"י. — (9) מלכים ב' כ, ט. — (10) יואל ג, ג. — (11) ירמיה י, ב. — (12) תהלים קד, יט. — (13) ר"ל כן עושים אנחנו בחשבון הזמנים על פי קבלת חכמים ודין תורה שבעל פה. ולפי דעת רש"ם בפשוטו של מקרא שכתב הוא לפסוק ד. ה. ו. ח. היה לו לומר מהנץ החמה עד הנץ החמה, אבל לא חש לדקדק בזה. — (14) בכ"י ובהעתקת ניג בטעות: השמים. — (15) בפסוק כ. — (16) היטיב ניג למחוק תיבת: גדולים, היתירה לפני: שאינם.

גם התנינים⁽¹⁾ הנזכרים במקום אחר ברא עמהם, לויתן נחש כריח ולויתן נחש עקלתון האמורים כנביאים⁽²⁾ והאמור באיוב⁽³⁾ התמשוך לויתן בחכה: 22. ויברך אותם אלהים. בכל מיני חיים תמצא שכירכן, בדגים ובעופות באדם ובהמה וחייה: ומלאו את המים. ל' ציווי והוא משקל רפי כמו⁽⁴⁾ אמרו לאלהים⁽⁵⁾ רדפו מהר. אבל מלאו ל' ציווי משקל דגש כמו⁽⁶⁾ דברו אל כל עדת בני ישראל, וחוקי⁽⁷⁾ ידים רפות: ירב. כמו ירבה וכמו⁽⁸⁾ יפנה. וכן כל תבת פעל שסופם ה"י כמו פנה קנה בנה מזה יאמר ויפן ויפן ויפן ויפן: 24. וחיתו ארץ. כמו⁽⁹⁾ למעינו מים. בנו בעור, יתר ויז: [ויהי כן⁽¹¹⁾]. כלומר כן היה לעולם: 26. ויאמר למלאכיו נעשה אדם. כמו שמעינו⁽¹²⁾ במיכיהו בן ימלא במלכים⁽¹³⁾, וכישעיה⁽¹⁴⁾ את מי אשלח ומי ילך לנו, וגם באיוב⁽¹⁵⁾: בצלמנו. בצלם המלאכים: כדמותנו. בענין חכמתנו שהרי כשמתקלקל האדם כת⁽¹⁶⁾ נמשל כבהמות נדמה: וירדו מן רדה [כמו ויעשו מן⁽¹⁷⁾] עשה, ככה ויכבו, שבה וישבו: 27. בצלמו של אדם הוא בצלם אלהים, מלאכים. ואל תתמה אם לא נתפרש יצירת המלאכים, כי לא כתב משה כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה, אלא דברים שאנו רואים בעולם הנזכרים בעשרת הדברות, כי לכך נאמר כל מעשה ששת הימים כמו שפירשתי למעלה⁽¹⁸⁾: זכר ונקבה ברא אותם. כמו שמפרש לפנינו⁽¹⁹⁾ ויקח אחת מצלעותיו, כלל ואח"כ פירש. וכן מצאתי בל"ב מדות של ר"א בנו של ר"י הגלילי שלמד מפס' זה כלל ואח"כ פרט⁽²⁰⁾: 28. וכבשוה. רפי כמו⁽²¹⁾ ונכבשה הארץ לפניכם. ולפי שהוא משקל רפי ול' צווי לכך הוא נרפה, אבל וכבשוה דגש פירושו לשעבר כמו⁽²²⁾ קבצו פארור: 29. הנה נתתי לכם. נותן אני לכם עתה, דו"ש⁽²³⁾ וכן⁽²⁴⁾ הדימותי ידי, מרים

(1) נראה שרצה לפרש הא הדיעה בתיבת התנינים. — (2) ישעיה כו, א. —
 (3) מ, כה ושם כתוב: תמשוך. — (4) תהלים סו, ג. — (5) יהושע ב, ה. —
 (6) שמות יב, ג. ושם לא נכתב תיבת: בני. — (7) ישעיה לה, ג. — (8) בכ"י: כמו. — (9) תהלים קיד, ח. — (10) במדבר כד, ג. — (11) ויהי כן הוסיף ג"ג. —
 (12) שידבר ויתעק יי עם מלאכיו עושי רצונו. — (13) א' כב, יט—כב. — (14) ו, ח. —
 (15) א, ו. — (16) תהלים מט, יג. כא. ושם כתוב: נדמו. — (17) כניל להוסיף. ועיין
 במדבר ט, ב. — (18) לפסוק א. — (19) ב, כא. — (20) עיין בל"ב מדות סימן יג.
 והברייתא היא נדפסה בנמרא בבבלי' אחרי מס' ברכות. — (21) במדבר לב, כט. —
 (22) יואל ב, ו. — (23) doins אשר יאמר היום donne, ובלשון אשכנז: gebe. —
 (24) בראשית יד, כב.

אני. ⁽¹⁾ נתתי כסף השדה, נתן אני: 30 ולכל חית הארץ וגי. אבל בשר לא הותר לאדם הראשון עד שבא נח ואמר לו ⁽²⁾ כירק עשב נתתי לכם את כל: 31 ⁽³⁾ ויהי ערב ויהי בקר, אז נגמר יום הששי והתחילה... ⁽⁴⁾: וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. ⁽⁵⁾ נסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם והנה כולם יפים ומתוקנים:]

ב] 3. ויברך אלהים את יום השביעי. ⁽⁶⁾ כשהגיע עת יום השבת כבר ברא הק' כל צורכי הבריות ומוזנותם, ונמצא השבת מבורך מכל טוב: ⁽⁷⁾ 28. זאת הפעם עצם מעצמי ⁽⁸⁾ דווקא. אבל מכאן ואילך אינו כן אלא (אדרבה איפכא) האיש יוצא מן האשה: [ג] 8. וישמעו את קול יי' אלהים מתהלך בגן לרוח היום. (מתוך פירושו לשמות יד, ל' ⁽⁹⁾ נראה שהוא מפרש מתהלך כרב חלפאי בב"ר פ' יט שמוסב על קול): 11. המן העץ. ⁽¹⁰⁾ ה"א תמוה המקיימת: 21. כתנות עור וילבישם. ⁽¹¹⁾ כתנות להלביש כל הגוף:]

(1) בראשית כג, יג. — ט, ג. — ⁽³⁾ בכ"י העברי סימן 252 במינכען דף 15 ע"א נמצא לפסוק ל"א בשם ר' שמואל ז"ל: והנה טוב מאד. כל אשר עשה, ואפי' ניהנם להפרע מן הרשעים. — ואולם כל מבין יראה כי אין זה דרך רבינו שמואל בן מאיר (ע"ן דבריו לפסוק כו). ואם כן ר' שמואל אחר הוא המפרש. — ⁽⁴⁾ מכאן עד תחלת פרשת וירא נאבד פירושו רשבים מאתני ולא נמצא עד הנה. אך מעט מזער נשאר מפוזר ומפורד בתוך דבריו שלא במקומו או בספרי מפרשים אחרים. על כן אמרתי אלוה נא ואלקמה את שארית הפלטה כפי אשר תשיג ידי ואחברה דברי רשבים אחד אל אחד והיו למשיבת נפש ליודעי דרכי ולאזהבי דבריו. ואני ידעתי כי עוד נשארו מקצת פירושי בתוך דברי מחברים אחרים בספריהם כתבי היד. ואולם אנכי אעשה כפי יכולתי, ואנשי מדע וחכמה אשר חנן אלהים אותם למצא ולהכיר עוד פנינים יקרים הנותרים מן האבדה אשר נאבדה מאתנו יבאו גם המה ויוסיפו על דבר אמת את אשר לקטנו וישאו ברכה מאת יי' ומאת כל אוהבי חכמה. — ⁽⁵⁾ מפירושו רשבים לשמות ב, ב. — ⁽⁶⁾ מפירושו לשמות כ, יא. ע"ן שם. — ⁽⁷⁾ בכ"י העברי סימן 50 אשר באוצר ספרי המלכות בעיר מינכען הנקרא בשם פענח רזי דף ה ע"א נמצאו הדברים האלה לבראשית ב, יז: „כי ביום אכלך ממנו מות תמות. תימא ומצינו לאו אחד שיש בו כי עונשין מיתה וטורח השעבוד שאמר לו [ג, יט] בועת אפך האכל לחם? ותירץ הר' שמואל שלא הענישו אלא בעונש אחד ואמר לו כבר הוהרתך לטובתך ולא שמעת, לכך תענש בועת אפך.“ — ונראה בעיני שהרי שמואל הוה איננו רשבים אלא ר' שמואל אחר שפירש התורה בצרפת, כי אין זה דרך רשבים ולשונו. — ⁽⁸⁾ הדר זקנים דף ב ע"א. — ⁽⁹⁾ ע"ן את אשר כתבתי בספר RSBM בדף 37 הערה 3 ובדף 114 סימן b. — ⁽¹⁰⁾ מספר ערוגת הבשם כ"י. ע"ן RSBM דף 13 הערה 2 והערה 3. — ⁽¹¹⁾ כן כתוב בפירושו איוב כ"י 37 אשר בעקד ספרי עיר האמבורג לתיבת עורו איוב מ, ל"א בשם רשבים. והעירני עליו החכם דרי זולצבאך בעיר פראנקפורט דמיין באגרתו. ועוד הוכיח שם שהפירוש שהבאתי בספרי RSBM דף 96 סימן 40 איננו לא לרשבים ולא לרבי יוסף קרא, כי מצא בכ"י הוה פירוש אחר בשם רשבים לפסוק הנוכח באיוב.

וד' 3. מנחה. (1) לשון דורון מגורת⁽²⁾ נחה את העם: 7. הלא
 אם תיטיב, (3) כלומ' אם תיטיב שלא תעשה עונות כי אם מעט,
 שאת, תוכל לסבול עונותיך ולא יכבדו עונותיך עליך. ואם לא
 תיטיב, לפתח חטאתך [תהיה] רובץ, כלומר ואם תעשה עונות
 הרבה, תהיה רובץ תחת החטאת והעץ שלא תוכל לשאת ולסבול
 אותם: 20. ישב אהל ומקנה. (4) רועה צאן: 26. אז הוחל
 לקרא בשם יי'. (5) לשון התחלה שהתחילו להתפלל מתוך צרות
 שנתחדשו:]

[ה. 29. זה ינחמינו. (6) (ואם תאמר כיון שאמר⁽⁷⁾ נביא גדול
 היה עבר שקרא לבנו פלג, למה אין אומר נביא גדול היה למך
 שקרא לבנו נח. ותירץ רשב"ם) שזה היה ראשון לנולדים אחר
 מיתת אדם ולכך קראו נח שאמר יהי רצון שיתקן זה עיות⁽⁸⁾ של
 זה (9) ולשון תפלה הוא ינחמינו ינח ממנו כלומר שיעשה לנו הנחה
 וקורת רוח, אבל לשם לא שייך למימר לשון (10) תפלה אלא לשון
 נביאות. אי נמי יש לומר קודם שנולד נח (11): 31. ויהי כל ימי
 למך. (12) (הקשה הר"ד שמואל בה"ד מאיר זצ"ל) למה לנו למנות
 שני רשעים הכתובים בפרשה? (ותירץ) דכך דרכן (13) של נביאים
 זה אחר זה כדי לידע מניין השנים מבריאת עולם עד ימיהם (14). כי
 מתוך השנים ומנינם הכתובים כאן ומנין שנות הדורות הכתובים
 עד משה רבינו ומנין שעבוד מצרים דכתיב ומושב בני ישראל
 אשר ישבו בארץ מצרים וגו' ומנין מ' למדנו מנין שנים אשר מבריאת
 עולם עד שנכנסו ישראל לארץ. וכבר מפורש בנביאים מנין השנים
 אשר מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון ומבנינו עד חרבנו. ומתוך

(1) מפירושו לויקרא ב, א. ובספרי דף 150 שורה ג' בארתי פירושו.
 (2) שמות לב, לא. — (3) מכי העברי סימן 252 אשר במינכטן דף 11 ע"ב בשם
 ר' שמואל. (4) מדבריו לבראשית כה, כו. — (5) בכ"י 50 אשר במינכטן דף י' ע"א
 וכמעט בתיבות שוות בפירוש התורה לרבי יעקב בן אשר בעל הטורים דף ג' ע"ד
 בדפוס הנובר. — (6) מכי סימן 40 אשר בהאמבורג דף 4 ע"ב ומהדומה לו כ"י
 סימן 62 אשר במינכטן דף 5 ע"ב. — (7) בסדר עולם פרק א. — (8) בכ"י מינכטן בטעות:
 עיות. — (9) ר"ל של אדם. — (10) בכ"י מינכטן: בלשון. — (11) ר"ל נביא גדול היה
 עבר לברו קודם לדת נח ובאמת גם למך יקרא נביא. — (12) מכי סימן 40 אשר
 בהאמבורג דף 4 ע"ב ומכ"י סימן 62 אשר במינכטן דף 5 ע"ב. ובמקצת שיבישים
 נמצא בלשון הזה גם במנחת יהודה לר' יהודה בן אלעזר הנדפס בספר דעת וקנים,
 דף ב' ע"ב. ובלשון אחרת בפענוח רוא הנדפס לר' יצחק הלוי בן יהודה בדף ג'
 ע"ב ובפירוש ר' יעקב מוינא בכ"י 28 אשר במינכטן בדף 113 ע"ב. — (13) בכ"י
 האמבורג בטעות: דרכו. — (14) מזה והלאה נמצא במנחת יהודה הנדפס.

דברי דניאל למדנו מנין השנים אשר מחרבן בית ראשון עד חרבן בית שני וכתב על זה⁽¹⁾ שבועים שבעים נחתך על עמך, פי' שבועים מגלות כבל וד'⁽²⁾ מאות ועשרים שעמד בית שני, הרי כאן שבעה^(ה) פעמים שבעים שנה וזהו שבועים שבעה⁽³⁾]:

[ו. 3. לא ידון וגו'⁽⁴⁾ לשאת ולתת בדינם אם אמחה או לא אמחה בשגם הם פחותים וגרועים ובשר ואעפ"כ הם גזולים וחומסים, לכן בודאי אמחה:]

אלה תולדות נח.

[9. אלה תולדות נח. ⁽⁵⁾ בני בניו:]

[ח. 15. לאמר ⁽⁶⁾ כל לאמר שכתורה כפל לשון של ויצו או של ויקרא או של וידבר או של ויאמר:]

[ט. 18. וחס הוא אבי כנען. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית א, א; כד, א; כו, טו ולשמות ב, כג⁽⁷⁾.)

[י. 9. לפני י"י. ⁽⁸⁾ בכל העולם. וכן⁽⁹⁾ ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: 15. וכנען ילד. ⁽¹⁰⁾ (ופוט לא כתב כאן. ואמרו רבותינו⁽¹¹⁾ [היינו] סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופי' בפרשה צור ופוט ולוד. ושאל הרב⁽¹²⁾ ר' יוסף קרא את ר' שמואל מאחר שלא נתבלעה משפחתו למה לא כתב [ו]פוט ילד? אמר) בפרשה

(1) דניאל ט, כד. — ⁽²⁾ תיקנתי במקום הטעות הנדפס: והי. — ⁽³⁾ כי עם $70 = 7 \times 70 = 420$. ואת עצם הפירוש הזה הזכיר רשב"ם בדבריו לשמות ו, טז. — ⁽⁴⁾ מפענח רזא הנדפס דף נ ע"ב.
⁽⁵⁾ מפירושו לבראשית לו, ט; לו, ב. — ⁽⁶⁾ דבריו לשמות א, כב. וכתב שם: כמו שפירשתי באלה תולדות נח. ועיין עוד דבריו לויקרא א, א ואת אשר כתבתי בספרי RSBM בדף 146 למעלה ובהערה 1 שם. — ⁽⁷⁾ ועיין עוד RSBM דף 88 הערה 1. — ⁽⁸⁾ מפירושו לבראשית כו, ז. — ⁽⁹⁾ יונה ג, ג. — ⁽¹⁰⁾ מכ"י 252 אשר במינכען דף כג ע"א. — ⁽¹¹⁾ בבראשית רבא בפרשה לו אמר ר"ש בן לקיש היינו סבורים שנתבלעה משפחתו של פוט. בא יחזקאל ופירש (ל, ה): כוש ופוט ולוד וכל הערב וכוב ובני ארץ הברית אתם בחרב יפולו. — ⁽¹²⁾ בכ"י שם בטעות: ושאל את הרב.

ואת כתובים שבעים בניו מבני נח. מכאן אנו למדים שבעים אומות שהרי כתוב בפרשה (1) מאלה נפרדו. ופוט וכל בניו לא היו אלא אומה אחת. ואלו אמר ופוט ילד פלוני ופלוני היאך יכול לומר מאלה נפרדו דמשתמע כי הגוים היו נפרדים מבני נח [ולפיכך פי' כל אחד ואחד, שאם כן, יהיה יותר משבעים לשון. לכך לא כתב ופוט ילד, לידע כי פוט וכל זרעו לא היו אלא לשון אחד:]

[יא 4. הבה נבנה לנו עיר וגו'. (2) לפי הפשט מה חטאו דור הפלגה? אם מפני שאמרו וראשו בשמים, הא כת' (3) ערים גדולות וכצורות בשמים? אלא לפי שצום הק' (4) פרו ורבו ומלאו את הארץ, והם בחרו להם מקום לשבת שם ואמרו פן נפוץ, לפי הפיצם משם כגורתו:]

לך לך.

יב 3. ונברכו. (5) לשון מברך ומרכיב, כלומר יתערבו במשפחתך משפחות האדמה, שהרי משקל רפי הוא: 11. הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את. (פירוש רשב"ם ניכר מדבריו לבראשית כו, א):

יד 18. ומלכי צדק מלך שלם. (6) לכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לויאמר מלך סדום וכתב בנתיים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשאמר לו בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו הנערים ולא אמר אכלנו, כי הוא אכל משל מלכי צדק:]

(1) י, לב. ובכ"י בטעות: מאלה נתפרדו. וכן למטה. — (2) בכ"י העברי סימן 252 אשר במינכען דף ט"א בשם ר' שמואל. — (3) דברים א, כח. — (4) א, כח. — (5) מפירושו לבראשית כח, יד. וכתב שם: וכבר פירשתו בפרשת לך לך. וכן הובא בכ"י 252 העברי אשר במינכען בשם ר' שמואל: לשון הברכה. — ולפסוק הראשון שבפרשה הזאת נמצאו בכ"י העברי סימן 50 אשר במינכען הדברים האלה: "אל הארץ אשר אראך. מיסוד הרי שמואל. לפי שהיה מורשו של שם שנתנו לו הכנענים לעבדים והוליכו הקב"ה לשם להתהלך בה. ולא ידעתי אם ר' שמואל הזה הוא רשב"ם. — (6) מספר הדר זקנים דף ו ע"א ומספר מנחת יודה דף ו ע"ג. ובספר פענה רזא הגרפס דף ט ע"א הובא פירוש זה בשינוי לשון ולא בשם אימרו.

[טו 1. אחר הדברים האלה. (1) מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה שהרג אברם המלכים אמר לו הק' אל תירא אברם מן האומות: 13. ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו'. (עיין פירושו לשמות יב, מ): 16. ודור רביעי ישובו הנה. (2) המפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ ישראל [טועה הוא]. כי [מאחר ש] נתן³ קצבה של ארבע מאות שנה, מה לנו אם דור רביעי או דור המישי? והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה? אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו. למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה? [לפי שאחר דור⁴] רביעי של אמוריים ישובו [ישראל⁵] הנה. שהדור מאה [שנה⁶] כאשר נמצא במסכת עדיות⁶, והרי ארבע מאות ארבעה [דורות. שאעפ"י שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה, צריך אני להמתין ארבעה [דורות כדכתיב⁷] פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי, אולי יחזרו הבנים בתשובה כי לא שלם זמן⁸] פרעון שאני עתיד ליפרע אליו⁹] מן האמוריים החוטאים עד הנה ועד אחר דור רביעי של אמוריים כדכתיב על שלשים וגו'¹⁰]. זהו פשוטו: 17. 18. אשר עבר בין הגורים האלה, ביום ההוא וגו'. (מבואר בפירוש רשב"ם לשמות כד, יא):]

(1) מדבריו לבראשית כב, א. — (2) מבי 252 העברי אשר במינכען דף 31 ע"א. ותיקנתי השגיאות אשר נמצאו בו על פי נוסחת מנחת יהודה דף ז ע"ב ונוסחת הדר זקנים דף ו ע"א כי אע"פ שלשונם משונה קצת מלשונו ונפלו בהם טעויות רבות, מכל מקום הספיקו לתיקון מעט הנצרך לנוסחת כ"י ההוא. — (3) תיקנתי גם כן על פי מנחת יהודה והדר זקנים. — (4) בכ"י: שדור אחר, ותיבת לפי חסרה. והגתי והוספתי על פי נוסחת מנחת יהודה. ובהדר זקנים נשמטו כאן איזו תיבות. — (5) הוספתי ע"פ נוסחת מנחת יהודה. — (6) בפרק ב משנה ט. ורמב"ם בפירושו שם פירש שדור רביעי במקרא הוא דור רביעי של ישראל, אבל ראב"ד מסכים לדעת רשב"ם. — (7) שמות כ, ה. ובכ"י נמצאו אחרי על בנים תיבות ועל בני בנים בטעות סופר כי זכרונו הטעהו ונתערב לו המקרא עם שמות לד, ו. ואני לא נמנעתי מלחקן המעוות ע"פ שני עדים שהם ספר מנחת יהודה וספר הדר זקנים, ששניהם הביאו המקרא כמשפט. — (8) בכ"י: אינן, אין הבין. ותיקנתי לפי נוסחת מנחת יהודה. — (9) אולי תיבת אליו ראויה למחוק, כי אינה נמצאה בהדר זקנים. ובמנחת יהודה הלשון משונה. — (10) וכן פירש רשב"ם דכתיב הכתוב בדברים ז, ט וי. ובעקבותיו הלך ראב"ע לשמות כ, ה.

וירא אליו.

יח 1. וירא אליו י"י. היאך? שבאו אליו שלשה אנשים שהיו מלאכים. שבהרבה מקומות כשנראה המלאך קורחו בלשון שכינה בדכת' (1) כי שמי בקרבו, שלוחו (2) כמותו. וכן (3) וירא אליו מלאך י"י בלבת אש מתוך הסנה, וכתו' שם (4) וירא י"י כי סר לראות: כחום היום. מה צורך לכתוב כחום היום? אלא להודיעך כי בלומ' כת' (5) ויבאו [שני] המלאכים סדמה בערב, ולכך אמר להם לוט' (6) סורו נא אל בית עבדכם ולינו, אבל' (7) אברהם לפי שבאו אליו כחום היום בבקר שאין דרך אורחים ללון אלא לאכול ולעבור, לפיכך לא אמר להם אברהם ללון אלא (8) וסעדו לבכם ואחר תעבורו: 5. כי על כן אשר עברתם על עבדכם. וכן (9) כי על כן באו בצל קורת, כי על אשר באו. דרך המקרא לחסר אשר ברוב מקומות (10): 6. קמה סלת. קמה של חיטים, שכל מקום שכת' סלת, מחטים הוא, כדררשינן ממילואים דכת' (11) סלת חיטים תעשה אותם: 7. ואל הבקר רץ אברהם. לפי שאמר להם (12) פת לחם, דבר מועט, לפי שדרכם נחוץ ללכת, הוצרך לרוץ ולמהר, לפי שאמר להם מעט ועשה הרבה (13). ולהגיד חשיבותו של אברהם נכתב כל זה: 8. ויקח חמאה וחלב. לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם על השלחן (14) אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת על השלחן אינו חידוש, אבל החמאה והחלב והבשר שאינו מוזמן לכל האורחים הוצרך לפרש (15) עומד עליהם. כשאינו יושב ואחר (16) עומד, קורחו עומד עליו. וכן (17) ראיתי י"י יושב על כסא [וגו'] שרפים [עומדים] ממעל לו, וכן במיכה (18) וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו: תחת

(1) שמות כג, כא. — (2) בכ"י: שלוח. — (3) שמות ג, כ. — (4) שם ג, ד. — (5) יש, א. — (6) יש, ב. — (7) בכ"י בטעות: אלא. — (8) בפסוק ה. ושם כתוב: אחר תעברו בלא ויו כדברי הנמרא בנדריים דף לו ע"ב. — (9) יש, ה. — (10) בכ"י בא פירוש הכתוב הוה שלא במקומו אחרי פירוש קמה סלת. — (11) שמות כט, ב. — (12) בפסוק ה. — (13) כמאמר שמאי באבות א, טו ורבי אלעזר בבב"מ דף פו ע"א. — (14) להוציא מדברי האגדה בבב"מ שם שהביא רש"י. — (15) בכ"י בא המאמר הוה שלא במקומו אחרי המאמר המפרש תיבות עומד עליהם. — (16) בכ"י: ואחד. — (17) ישעיה ו, א. ב. ושם כתוב: ואראה את אדני. — (18) בכ"י: במיכה. והמקרא במלכים א' כב, יט.

העץ. אילנות שכפרדם: 9. איה שרה אשתך. אע"פי שהיו יודעים, הו' שואלים. כדרך שמצינו בשכינה שאמ' לאדם⁽¹⁾ איכה. וכן בכלעם⁽²⁾ מי האנשים האלה עמך. וכן ישעיה שהיה יודע שאל כן לחוקיה⁽³⁾ בשלוחי אויל מרוודך⁽⁴⁾. וכל זה דרך התחלת הדיבור: 10. כעת חיה. כעת יולדת כדכת'⁽⁵⁾ כעת יולדה ילדה. וכן בהלכה⁽⁶⁾ קרוייה הולדת [חיה]. וקרוב לדבר⁽⁷⁾ כי חיות הנה. כעין מילדת⁽⁸⁾: והוא אחריו. הפתח של אהל שרה היה אחרי המלאך. לפיכך שמעה שרה את דבריהם: 12. עדנה. יתעדן הבשר ויתפשטו הקמטין: 13. ויאמר י"י. המלאך. גדול שבהם: ואני זקנתי. שאמרה⁽⁹⁾ אחרי בלותי וגו': 14. היפלא מי"י ששלחנו אליך דבר? וכן⁽¹⁰⁾ וי"י המטיר על סדום גפרית ואש מאת י"י מן השמים, הראשון שבפסוק הוא גבריא'ל והשני שבפסוק הוא הק'. וכן הוא מפורש בספר הגדה⁽¹¹⁾: 15. כי צחקת. אלא צחקת. רוב כי שאחר לא מתפרשים אלא. שהרי⁽¹²⁾ כי משמש בארבעה לשונות אי דלמא אלא דהא. וכן⁽¹³⁾ לא תשתחוה לאלהיהם כי הרס תהרסם, לא תקפוץ את ירך כי פתח תפתח וגו': 16. ויקמו⁽¹⁵⁾ משם האנשים. שנים מהם הלכו לסדום כדכת'⁽¹⁶⁾ ויבאו שני המלאכים סדומה, וגדול שבהם היה מדבר עם אברהם. וזהו שכת' בו⁽¹⁷⁾ וי"י אמר המכסה אני וגו', וכן⁽¹⁸⁾ ואברהם עודנו עומד לפני י"י שני פסוקים אלו מדברים [ב]שלישי⁽¹⁹⁾: 17. המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שכניו ישמרו דרך י"י ויזכו להביא עליהם את אשר דיבר לאברהם לתת להם ארץ כנען ואילו העיירות מנחלת בניו הם כדכת' כגבול כנען בפ' נח⁽²⁰⁾ ויהי גבול הכנעני מצידון באכה גררה עד עזה באכה סדומה [ועמרה]

(1) נ, ט. — (2) במדבר כב, ט. — (3) מלכים ב' כ, ד; ישעיה לט, ג. — (4) באמת היו שלוחי מרוודך בלאדן, — (5) מיכה ה, ב. ושם כתוב: עת. — (6) במשנה יומא ח, א. — (7) שמות א, יט. — (8) כפירוש רש"י שם. אבל לרש"י עצמו דרך אחרת שם. ואולי צ"ל כאן: בענין המילדות, ואז יתכן דעתו כאן כפירושו שם. ובכ"י בא המאמר הזה אחרי פירוש כעת חיה שלא כסדר הכתוב. — (9) בפסוק יב, — (10) יט, כד, — (11) בדבריו יט, כד מבואר שהוא בכראשית רבא (פרשה נא) ובתנחומא שם. וע"ע בבא מציעא דף פו ע"ב. — (12) מאמר ריש לקיש בריה דף ג ע"א ושם נסמך — (13) שמות כג, כד. — (14) דברים טו, ז. ח. — (15) בכ"י: וילכו. — (16) יט, א. — (17) בפסוק ז. — (18) בפסוק כב. — (19) בכ"י מדברים שלישי. ועיין בספרי RSBM דף 44 הערה 1. — (20) י, יט.

אדמה וצבויים עד לשע. ואיך אחריב קרקע שלו או קרקע שכניו⁽¹⁾ שלא מדעתו: 20. ויאמר יי'. המלאך לאברהם, שלוחים הללו אני שולח בשביל זעקת סדום, כמו שאמר למעלה⁽²⁾ ואנשי סדום רעים וחטאים: 21. עשו כלה. פסק יש בינתיים להפריד את הדבר, כלומר אם כן עשו, אעשה אותם כלה: 23. תספה. תכלה. כדכת'⁽³⁾ אספה עלימו רעות חיצו אכלה בס. אכלה כפל לשון של אספה: 24. בתוך העיר. סדום. ומלך סדום היה ראש לכל המלכויות שבמקום ההוא: 25. השופט כל הארץ ששלחך כאן⁽⁴⁾ לא יעשה משפט: 26. ויאמר יי'. המלאך. וכן⁽⁵⁾ עומד לפני יי', לפני המלאך לבקש פניו:

יט 2. כי ברחוב גלין. אלא ברחוב גלין: 4. כל העם מקצה. להודיע שאפילו אחד מן העשרה שאמר אברהם⁽⁶⁾ לא נמצא בהם: 5. ונדעה אותם. משכב זכור. וכן בפילגש בגבעה: 8. כי על כן אשר באו: 9. גש הלאה. כדכת'⁽⁷⁾ קרב אליך אל תגע בי כי קדשתך, התקרב לצד הלאה, כלומר ברח לך מאצולנו: בא לגור. לוט היה גר בסדום: נרע לך מהם. יותר מהם נעשה לך רעה: 11. בסנודים. מכת עיוורון ושממון: וילאו. פירושו לא יכלו עוד למצוא הפתח, לא בקשו הפתח. וכן⁽⁸⁾ ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, לא יכלו לשתות מאחר שהיו דם, וכן מוכיח לבסוף⁽⁹⁾ ולא יכלו לשתות ממי היאור. ובכמה מקומות לשון נלאו מכופל לא יכלו, כמו⁽¹⁰⁾ כלכל לא אוכל. וכן⁽¹¹⁾ והיה כי נראה כי נלאה מואב על⁽¹²⁾ הבמה וכו' אל מקדשו להתפלל ולא יוכל. וכן⁽¹³⁾ הנסה דבר אליך תלאה ועצור במילין מי יוכל⁽¹⁴⁾, כלומר בשביל שניסה אותך הקב"ה בייסורין אתה נלאה? כלומר אין אתה יכול להיות שותק וחשבת בלבך ואמרת ועצור במילין⁽¹⁵⁾ מי יוכל? 12. עוד מי לך פה. העוד לך קרובים בעיר מלבד אילו שבבית: 13. וישלחני. משקל דגש ואע"פי שכל שליחות של שלוחים החוזרים כתי' בהם

(1) בכ"י: ולא קרקע שכניו. עיין בספרי RSBM דף 50 הערה 7. —
 (2) יג, יג. — (3) דברים לב, כג. — (4) הלך בשטתו לפרש יי' בכתוב הוה לשון מלאך. — (5) בפסוק כב. והוספתי: וכן. ואולי אין צורך. וש RSBM דף 39 הערה 7. — (6) יח, לב. — (7) ישעיה סה, ה. — (8) שמות ז, יח. — (9) שמות ז, בא או כד ושניהם בשינוי לשון מטמ. — (10) בירמיה כ, ט כתוב: ונלאיתי כלכל ולא אוכל. — (11) ישעיה טו, יב. — (12) בכ"י: אל. — (13) איוב ד, ב. — (14) בכ"י: ועצור במלים לא יוכל. — (15) בכ"י: במילים.

וַיִּשְׁלַח מִשְׁקַל רִפִּי, בְּאֵילוֹ כֶּתֹב מִשְׁקַל דָּגֵשׁ לִפְי שְׁהוּא שִׁילּוּחַ שֶׁל
הַשְּׁחַתָּה כְּדַכְתָּ⁽¹⁾ וּשְׁן בְּהַמּוֹת אֲשֶׁלַח בְּסָם⁽²⁾ יִשְׁלַח בְּהֵם עֲרוּב:
15. וּכְמוֹ הַשְּׁחַר עֲלֶיהָ. נִכְתָּב פְּסוּק וְהַ בְּשִׁבִיל שְׁכַת' לִפְנֵינוּ⁽³⁾
הַשְּׁמֵשׁ יֵצֵא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בֹּא צוֹעֵרָה, לְהוֹדִיעַ שְׁכַל כֶּךְ הַמַּתִּינוּ
לֹ הַמְּלֹאכִים בְּשִׁבִיל חִיבְתוֹ שֶׁל אֲבֵרָהֶם: 17. אֵל תְּבִיט אַחֲרָיִךְ.
בְּשִׁבִיל צֶעַר חֲתַנְךָ שְׁכַעִיר. וְעוֹד כִּי הַמְּכִיט אַחֲרָיו מִתְּעַכֵּב בְּדַרְךְ.
גַּם שֶׁלֹּא לְהַסְתַּכֵּל בְּמִלְאכִים וּבְמַעֲשֵׂיהֶם שֶׁלֹּא לְצוֹרֵךְ, כְּדַכְתָּ⁽⁴⁾ מוֹת
נְמוֹת כִּי י"י רֵאִינוּ, וְכֵן בִּיעֻקֵּב⁽⁵⁾ כִּי רֵאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֵל פְּנִים
וְתִנְצַל נַפְשִׁי: 20. הֲלֹא מִצֶּעַר הִיא. עִמָּה מוֹעֲטִין וַיְכוּל אֶתְּהָ לְהַנִּיחָהּ
עֲכָשׂוּ שְׂאִין בְּהָ רוּב חוֹטָאִים: 24. וַי"י הַמְּטִיר. הַמְּלֹאךְ גְּבִרְיָאֵל:
מֵאֵת י"י. שְׁכִינָה מִמֶּשׁ. וְכֵן הִיא בְּבֵר' רַבָּא וּבְתַנְחוּמָא: 28. וַיִּשְׁקֶף.
לְדַעַת אִם נִמְצְאוּ שֵׁם עֲשָׂרָה וְנִיצוּלוֹ אִם לֹא: 30. כִּי יִרְאֵ לְשַׁבַּת
בְּצוֹעֵר. שֶׁלֹּא הַנִּיחָה הַמְּלֹאךְ אֵלָא [בְּשִׁבִיל] שֶׁלֹּא הִיָּה לֹ הַ פְּנֵאִי
לְהַמְּלֵט הַהֲרָה, וְעֲכָשׂוּ שֶׁהִיָּה לֹ הַ פְּנֵאִי קִיִּים דְּבֵרֵי הַמְּלֹאךְ לְשַׁבַּת
בְּהַר אֹלֵי יְהוּדָה הַעִיר⁽⁶⁾: 31. וַאִישׁ אֵינְן בְּאֶרֶץ. סְבוּרוֹת הִיוּ
שֶׁהַעוֹלָם נִהְפֵךְ שֶׁהִבִּיא מְבוּל שֶׁל אֲשֵׁר⁽⁷⁾: 37. עַד הַיּוֹם. בְּיַמֵּי מֹשֶׁה.
וְכֵן כָּל עַד הַיּוֹם עַד יַמֵּי הַסּוֹפֵר שֶׁכְּתָב אֶת הַדְּבָר:

כ. 4. וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ. לְהַעֲיֵד מֵהָ שְׁהֵק' אֹמֵר⁽⁸⁾ עַל
כֵּן לֹא נִתְּנִיךְ לְנִגּוּעַ אֵלֶיהָ: 7. כִּי נִבִּיא הוּא. לְשׁוֹן⁽⁹⁾ נִיב שְׁפִתִים.
הַנִּיל אֲצִלִּי וּמִדְּבַר אֶת דְּבָרָי וְאֵנִי אֹהֵב אֶת דְּבָרָיו וְשׁוֹמֵעַ תְּפִילָתוֹ⁽¹⁰⁾:
וַיִּתְּפַלֵּל בְּעַדְךָ. שֶׁהָרִי הִיָּה צָרִיךְ רַחֲמִים כְּדִ[כְּתָ] לִפְנֵינוּ⁽¹¹⁾ כִּי
עֲצוּר עֲצָר וְגו': 12. אַחֲוֹתֵי בַת אָבִי. כִּי בְנֵי בָנִים הָרִי הֵם כְּבָנִים
וְהִיא הִיָּתָה בַת הָרֵן בֶּן תְּרַח⁽¹²⁾: אֵךְ לֹא בַת אִמִּי. לֹא אַחֲוֹתֵי מִמֶּשׁ
שִׁיִּצְאָת מִבֶּטֶן אִמִּי, וְהִיא מוֹתֵרֶת לִי וְתֵהִי לִי לְאִשָּׁה: 13. כֹּאֲשֶׁר
הִתְעוֹ אוֹתִי. הַגִּלְנִי מִמְּקוֹמִי שֶׁנֶּא⁽¹³⁾ לֵךְ לֵךְ מֵאֶרֶץ, וְהוּוֹ שְׁכַת'⁽¹⁴⁾
אַרְמִי אוֹכֵד אָבִי, מִשׁוּם שֶׁהוֹגֵלָה מִשָּׁם⁽¹⁵⁾ כִּי "הִתְעוֹ אוֹתִי" הַאוֹכֵד
אָבִי" כִּפְּל לְשׁוֹן הוּא כְּדַכְתָּ⁽¹⁶⁾ תַּעֲיִתִי כֶּשֶׁה אוֹכֵד, ⁽¹⁷⁾ צֵאן אוֹכְדוֹת

(1) דְּבָרִים לֵב, כֹּד. — (2) תְּהִלִּים עַח, מִבְּ. — (3) בְּפִסּוּק כֵּן. — (4) בְּשׁוֹפְטִים
כֵּן, יֵב כְּתוּב כִּי אֱלֹהִים רֵאִינוּ. — (5) לֵב, לֹא. — (6) בְּבֵי בְּטַעוֹת: בְּעִיר. — (7) שִׁינָה
דְּבָרֵי רֵשִׁי הַלְּקוּחִים מִבֵּר בְּמִקְצֵת. — (8) בְּפִסּוּק ו'. — (9) יִשְׁעִיה נו, יִט. — (10) ע
RSBM דף 116 סימן III. — (11) בְּפִסּוּק יח. — (12) כְּדְבָרֵי רֵשִׁי. — (13) יב, א. —
(14) דְּבָרִים כו, ה. — (15) בְּבֵי: מִשָּׁם שֶׁהוֹגֵלָה מִשָּׁם. וְהִתִּיקוֹן בְּקֶרֶן שְׁמוּאֵל. —
(16) תְּהִלִּים קִיט, קָטו. — (17) יִרְמִיָּה נ, ו.

היו עמי רועיהם התעום: אמרי לי. אמרי עלי: 16. ולשרה אמר דברי פיוסים ותנחומים, הנה בקחתי אותך בתחילה לא באונס ולא בכח אלא כמנהג נישואין⁽¹⁾ שהרי נתתי מהר ומתן אלף כסף לאחיד בשביל שהייתי סבור שהיה אחיך כמו שאמרת לי. ולא זהו מתן של צאן ובקר שנתן אבימלך לאברהם לבסוף אלא קודם שהביאה אל ביתו. שאפילו פרעה שנענש יותר כתוב בו⁽²⁾ ולאברהם היטיב בעבורה, קודם נישואין, וכל שכן אבימלך: נתתי אלף כסף מתחילה, כדכת' בפרעה, וכדכת'⁽³⁾ הרבו עלי [מאד] מהר ומתן, וכדכת'⁽⁴⁾ ומגדנות נתן לאחיה ולאמה: הנה הוא לך כסות עינים לכל⁽⁵⁾ אשר אתך ואת כל. אלף כסף שנתתי לאחיד מתחילה כבוד גדול הוא לך וכסות עיניהם של כל בני ביתך אשר אתך וגם לכל העולם, שלא יסתכלו בך לגנאי לומר אשה זו מנהג הפקר נהג בה אבימלך, כי הכל ידעו כי דרך כבוד לקחה ובעל כרחו החזירה: כסות עינים. שלא יראו בך לגנאי כדכת'⁽⁶⁾ וכסה את עין הארץ ולא יוכל לראות את הארץ. וכשמסתכלין באדם לבושתו כת'⁽⁷⁾ לראוה בך, עיני תראינה בה, ותחו בציון עינינו: ונוכחת. מפורסם ומתוכח יפה כי דרך כבוד נהגתי בך ואל תשימי ללבך רק טוב. זהו עיקר לפי פשוטו. כי לכבודה של שרה אמר אבימלך כל זה ולא לקנתרה ולהוכיחה⁽¹⁰⁾:

כא 6. צחוק. שמחה של תמהון⁽¹¹⁾: 7. ותאמר מי מלל לאברהם. כלומר ידעו ויבינו כל השומעים מי הוא האלהים שמלל לאברהם להיות לו בן משרה, כי היניקה בנים שרה אחרי זקנתה ולזקניו של אברהם, כי אין גדול כאלהים: 8. ויגמל. נבדל מן הדדים כדכת' בשמואל⁽¹²⁾ עד גמלך אותו: כיום הגמל [וגו']. שעשה או משתה כמו שמצינו בשמואל כאשר גמלתו הביאתו שילה וקרבנות עמו⁽¹³⁾: 9. מצחק. שכבר גדל הרבה, ולא רצתה

(1) בכ"י: ולא באונס ולא בכח ולא כמנהג נישואין. והתיקון בקיש. —
 (2) יב, טו. ובכ"י: ולאברהם במקום ולאברהם. — (3) לד, יב. — (4) בד, נג. ובכ"י
 לאביה במקום לאחיה. — (5) בכ"י: כסות עלי ולכל. — (6) שמות י, ה. —
 (7) יחזקאל כח, ז. — (8) מיכה ז, י. — (9) מיכה ד, יא. — (10) להוציא מדברי
 האגדה בבראשית רבא לפסוק זה. — (11) לא בצחוק של שרה כאילו לא האמן
 אברהם כמות, שהרי כבר נולד הבן, אלא שחוק של שמחה על דבר פלא. —
 (12) שמואל א, א, כג. — (13) שם פסוק כד.

לשהותו עוד⁽¹⁾ פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק: 12. יקרא לך זרע. בריתי שהקימותי לזרעך לתת להם את ארץ כנען כדכת'⁽²⁾ כי גר יהיה זרעך וגו', על יצחק הבטחתיך: 14. ותתע במדבר באר שבע, לפיכך ויכלו המים מן החמת, שאילו הלכה דרך ישר, היה מספיק לה החמת מים שנתן לה אברהם עד המלון: 16. כמטחוי. כתרנו: 17. באשר הוא שם. לפי שלא היתה רואה אותו שהרי נתרחק[ה] מן⁽³⁾ מאותו מקום, הוצרך לומר, במקום אשר הוא שם נתן לו את המים: 20. רובה קשת. מושך בקשת. ושני גורות⁽⁴⁾ הן. וימררוהו ורבו וגם⁽⁵⁾ יסבו עלי רביו מלשון רבב כמו⁽⁷⁾ סוכו מן סכב, שומו שמים מן שם, דומן יושבי אי מן⁽¹⁰⁾ דממה דקה, כולם נכפלים באות אחרונה, אבל רובה מגורת רבה [וכמו] עשה בנה קנה שיאמר עושה בונה קונה: 21. במדבר פארן. כדכת'⁽¹¹⁾ והוא יהיה פרא אדם: 22. ויהי בעת ההיא שנולד יצחק משרה וידע אבימלך ניסים שעשה לו הק, לכן באו עתה לכרות ברית עמו. וכן כל בעת ההיא צריך לפרש לפי המאורע: 23. ולנכדי. בן בני: 23. ויטע אשל. פרדם היה להתפלל שם:

כב 1. ויהי אחר הדברים האלה. כל מקום שנא' אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה. אחר הדברים האלה, שהרג אברהם את המלכים אמר לו הק, אל תירא אברם⁽¹³⁾, מן האומות. ויהי אחר הדברים האלה, שנולד יצחק, ויוגד לאברהם לאמר עוד ובתואל ילד את רבקה. וכן⁽¹⁵⁾ אחר הדברים האלה, שהגיד מרדכי על בגתן ותרש, גדל המלך אחשורוש את המן, שרצה להרוג את מרדכי והועיל לו מה שהציל את המלך ונתלה המן. אף כאן אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפי

(1) כלומר לא רצתה שישנה עוד בכית אברהם: — (2) טו, יג. — (3) בכ"י: נרחק במקום נרחק. — (4) היה ציל ושתי גורות הן, כי היחיד לשון נקבה נזרה ונמצא במקרא איכה ד, ז. ומנחם בן סרוק הוא החל לכתוב נזרה בהוראת שרש התיבה. ע' ספרי RSBM דף 133. — (5) מט, כג. — (6) איוב טו, יג. — (7) תהלים מח, יג ובמקומות אחרים. ותיבת סכב היתה כבר בעת רשכ"ם דוגמא לכל הכפולים. — (8) ירמיה ב, יב. — (9) ישעיה כג, ב. — (10) מלכים א' יט, יב. — (11) טו, יב. — (12) בראשית טו, א. — (13) בכ"י בטעות: אברהם. — (14) בפסוק כ. — (15) אסתר ג, א.

של הק' על זאת שהרי ארץ פלשתים⁽¹⁾ בכלל גבול ישראל והק' ציוה עליהם⁽²⁾ לא תחיה כל נשמה וגם ביהושע⁽³⁾ ממילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל, לכן והאלהים נסה את אברהם קינתו וציערו כדכת'⁽⁴⁾ הנסה דבר אליך תלאה⁽⁵⁾ על נסותם את י"י, ⁽⁶⁾ מסה ומריבה, ⁽⁷⁾ בחנני י"י ונסני. כלומר נתנאותה בבן שנתתיו⁽⁸⁾ לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך. וכן מצאתי אחרי כן במדרש של שמואל⁽⁹⁾ ויהי ארץ י"י בארץ פלשתים שבעה חדשים. כת' את שבע כבשות הצאן תקח מידי. אמר לו הק' אתה נתתה לי שבע כבשות, חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. ד"א חייך שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך ואילו הן שמשון חפני ופנחס שאול ושלשה בניו. ד"א חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואילו הן אהל מועד וגלגל נוב ושילה [וגבעון] ובית עולמים [תרין]⁽¹⁰⁾. ד"א שארון מחזיר⁽¹¹⁾ בשדה פלשתים שבעה חדשים⁽¹²⁾; נסה קנטרארי⁽¹³⁾ אה⁽¹⁴⁾: 2. המוריה. האמוריה, ארץ האמורי. הרבה אלפיין חסרין⁽¹⁴⁾ וימש חשך כמו ויאמש⁽¹⁵⁾ לא יהל כמו לא יאהל שם ערבי: 6. המאכלת. סכין. על שם⁽¹⁶⁾ וחרבי תאכל בשר: 12. כי עתה ידעתי. כלומר עתה אני רואה ונתפרסם לכל העולם כי ירא אלהים אתה: 13. וירא והנה איל עובר לפניו אחר נאחו בסבך בקרניו. כלומר אחרי כן ראה את האיל מידי עברו נאחו בסבכי היער, חשב בלבו ודאי זה המלאך בא בשליחותו של הק' וזמן לי איל זה תחת בני ולכן נאחו בסבך שאוכל לקחתו

(1) מכאן עד תיבות כל נשמה נכתב בכ"י בטעות אחרי תיבת גורל. וכן נרפס בבבליין ובדיהרענפורט. ובדפוס אמשטרדם משנת תפ"ו — תפ"ט חשבו לתקן בהוספת תיבות ניתן לאברהם אחרי תיבת פלשתים. וכשהדברים כסדרם הראוי אין מחסור כל דבר. ועי' ספרי RSBM דף 35 הערה 6. — (2) דברים כ, טו. — (3) י, ג; טו, מה — מז. — (4) איוב ד, ב. — (5) שמות ז, ו. — (6) שם. — (7) תהלים כו, ב. — (8) בכ"י: שנתתך. וככ"י אשר לפני נחלף אות וי"ו באותך כמה פעמים מפני שדומים זה לזה, כי בהנגידך אורך הי"ו ורחבו יהיהך. — (9) פרשה יב לשמואל א' ו, א. עם איזה שינוים. — (10) תיבת וגבעון ותיבת תרין דוספתי ממדרש שמואל הנרפס ומכראשית רבא. — (11) במדרש שמואל הנרפס: שארונני מחזר. — (12) פירוש רשב"ם לפסוק הזה הנבא גם בפענה רוא דפוס אמשטרדם דף יא ע"ב בלשון אחרת. — (13) *contaria, war entgegen*. — (14) שמות י, כא. — (15) ישעיה יג, כ. — (16) דברים לב, מב.

ולחקריכו. וכן⁽¹⁾ קדמו שרים אחר נוגנים.⁽²⁾ ושבו העבים אחר הגשם, ואחרי כן בא⁽³⁾ הגשם. וכן⁽⁴⁾ ואחר באו משה ואהרן. כולם פירושם אחרי כן: 14. אשר יאמר היום ולמחר⁽⁵⁾ בהר י"י יראה. בהר י"י נראה הקב"ה לאברהם:

(1) תהלים סח, כו. — (2) קהלת יב, ב. — (3) בכ"י: ובא. עי' ספרי RSBM דף 34 הערה 4. — (4) שמות ה, א. — (5) ר"ל שתיבת היום במקום הזה רומז אל זמן הכותב והבא אחריו. ובעל קרן שמואל נדחק שלא לצורך.

ויהיו חיי שרה.

כג 1. ויהיו חיי שרה. אע"פ שכשאר נשים לא נתפרשו ימי חייהן, בשרה הוצרך לפרש. כשביל שהוצרך להזכיר מיתתה כשביל קניין המערה, פירש מתי מתה לאחר תשעים של הורתה: 2. בקרית ארבע. שם האיש ארבע כדכת' ביהושע⁽⁶⁾ קרית ארבע אבי הענק, כמיו⁽⁷⁾ קרית סיחון⁽⁸⁾: ויבא אברהם. אפילו לא בא ממקום אחר אעפ"י כן ראוי לומר כי בא לסופדה⁽⁹⁾: 4. גר ותושב אנכי [עמכם]. מארץ נכרייה באתי לגור כאן ונתיישבתי עמכם, לכן אין לי מקום קברי אבות הנה: תנו לי אחוזת קבר. הניחו לי לקנות קרקע כאן ותתנו אתם יושבי העיר להניח לי לקבור בה מתי ממשפחתי, כי אחוזת קבר אין יכול להיות אלא ברצון כל בני העיר. וכן מוכיח לפנינו כשנתן אברהם הכסף לעפרון⁽¹⁰⁾ ויקם [וגו'] לאברהם למקנה ואחרי כן קבר אברהם [וגו'] וקם לו ק. חוזת קבר מאת כל בני חת: מלפני. אוציאנו מלפני לקבורו: 6. נשיא אלהים. ולא גר ותושב, ואין אתה צריך לקנות: במבחר קברינו. במקום שקוברין שרי הארץ והרי לך קבר מזומן: 9. מערת המכפלה. כל הבקעה קרויה מכפלה כמו⁽¹¹⁾ ככר החרן. וכן מוכיח לפנינו⁽¹²⁾ שדה עפרון אשר במכפלה: בכסף מלא. בכל

(6) ביהושע טו, יג. — (7) במדבר כא, כט. — (8) בכ"י בא הפירוש הזה לתיבות קרית ארבע אחרי פירוש פסוק ד. — (9) שלא כדברי רש"י. — (10) בפסוק ז—כ. — (11) יג, י. — (12) בפסוק ז.

שוויו: בתוככם. לעיניכם ותהיו עדים: לאחוות קבר. שתתרוצו כולכם לקבור בה מתי: 11. השדה נתתי לך. נתן אני אותו עכשיו לך. דויניק¹ ב"ל: והמערה אשר בו. איך שואל כי אם המערה אשר בקצה השדה ובמכירה, אני נתן לך במתנה כל השדה והמערה: 12. וישתחו אברהם לעפרון לפני עם הארץ: 15. ארץ שאינה שוה אלא ארבע מאות שקל כסף² ביני ובינך מה היא, והיה לך לקחתה ממני בחנם, ואת מתך קבור בחנם אם תרצה: 16. וישמע אברהם. לחכימא ברמיזא³: עובר לסוחר. כסף צרוף ומתקבל בכל מיני סחורה. וכן ביהודיע מציינו⁴ כסף עובר, טוב בכל מקום. וכן⁵ ואצבעותי מור עובר, טוב בכל מקום: 18. לאברהם למקנה קם לאחר נתינת הכסף כדכת'⁶ ונתן הכסף וקם לו, אבל לאחות קבר מאת בני חת לא קם והחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו או ויקם [וגו'] לאחוות קבר מאת בני חת:

כד 1. בא בימים. והרי הגיע עת להשיא את בנו בחייו: ברך את אברהם [בכל]. להודיע האמור לפנינו שלא שלח עבדיו לקחת אשה ממשפחתו מחמת חוסר נשים בארץ כנען שלא יהו רוצין להודווג לו, שהרי נתברך בכל וכל העולם מתאווים להודווג לו אבל הוא לא רצה כי אם ממשפחתו. וזהו שאמר העבד⁷ וי"י ברך את אדוני מאד ויגדל, ולכך הוצרך לפרש תחילה ברך את אברהם בכל. כמו⁸ וחם [הוא] אבי כנען: 2. שים נא ירך תחת ירכי. וכן ביוסף כשנשבע ליעקב. כריתות ברית ושבעה של בן [לאביו] ועבד לאדוניו כן היתה, שדומה ענין [השעבוד⁹] וכן כת'¹⁰ בן

¹ *doins, gebe*. ע RSBM דף 92 סימן 3. — ² בכ"י בטעות: כסף שקל. — ³ באלפא ביתא דבן סירא הראשונה הפוסם בערלין שהוציא לאור החי שטיינשניידער דף י ע"א: לחכימא ברמיזא ולשטיא בכרמיזא. — ⁴ מלכים ב' יב, ה. — ⁵ שיר השירים ה, ה. ובכ"י בטעות אצבעותיו במקום ואצבעותי בהשתנות מקום הויו. ע RSBM דף 31 הערה 3. — ⁶ בויקרא כו, ט' כתוב: ויסקף חמשיית כסף ערבך עליו וקם לו. אבל ונתן הכסף וקם לו לא נמצא במקרא. והדברים לקוחים מערבין דף לג ע"א. וכבר כתבו התוספות במגילה דף ג ע"א בדיה וילן שדרך השם הוא לקצר הפסוקים ולערבם יחד. ועי' RSBM דף 59 הערה 1. — ⁷ בפסוק לה. — ⁸ ט, יח. — ⁹ ר"ל השיעבוד בין עבד לאדוניו והשעבוד בין בן לאביו דומים זה לזה אף על פי שאינם שוים. — ¹⁰ מלאכי א, ו.

יכבד אב ועבד אדוניו. אבל תקיעת כף אל כף או כריתות⁽¹⁾
 דבר לשנים ולעבור בין בתריו מצוייה בשאר בני אדם: 4. כי אם
 אל ארצי, ולא לאותם שאינם קרובי אלא למולדתי שבארצי
 תלך: 5. ההשב אשיב את בנך אל ארץ אבותיך. ואע"פי
 שזרעו של אברהם לא היה שם, קורא אותו השבה, הואיל והיה
 אברהם שם⁽²⁾: 7. י"י אלהי השמים שהביאני כאן ונתן לזרעי
 זאת הארץ, ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שאם כן, מה
 לו להקי להביאני כאן? לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח
 דרכיך לקיים לי הבטחתו⁽³⁾: 9. על הדבר הזה. על התנאי
 שפירש לו אברהם: 10. וכל טוב אדוניו. האנשים החשובים של
 בית אברהם. הוא שנאמר לפנינו⁽⁴⁾ והאנשים אשר עמו: 11. ויברך
 הגמלים⁽⁵⁾. שני ברכיים יש לגמל זה על זה וצריך להבריכו פעמים
 קודם שישתה מפני גובהו. והוא שאמרו חכמים בשחימת חוליין⁽⁶⁾
 וכנגדו בגמל ניכר: 14. אותה הוכחת. כלומר אותה שהוכחת
 ליצחק היא תאמר לי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת: 16. ואיש
 לא ידעה. אפי' מעשה חידודין⁽⁷⁾. כי צנועה היתה: 20. ותער.
 כמו ותערה, כמו⁽⁸⁾ ותכל ותכלה. מגורת⁽⁹⁾ וקר ערה מגן: השוקת.
 מלשון⁽¹⁰⁾ וישק את צאן לבן, שם דבר כמו בושת מלשון⁽¹¹⁾ גם
 בוש לא יבושו: 21. והאיש משתאה. מלשון⁽¹²⁾ תשאה שממה
 והתי"ו כמו תי"ו בישתבח מן שבה⁽¹³⁾ וישתמר חוקות עמרי מלשון
 שמר. כלומר משתומם ומחשב על שאמרה לו זאת הנערה⁽¹⁴⁾ גם
 לגמליך אשאב. הבין שזימן לו הק' מה שביקש. והמפרש לשון
 שתייה אי אפשר, מפני שהאלף שבו לא תהיה בלשון שתייה.
 ועוד שלא אמרה לו רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתייתו
 ואו התחיל להוות מחשב ותוהא: 22. ויקח האיש נזם זהב. יש
 לומר שאחר ששאל לה⁽¹⁵⁾ בת מי את, נתן לה, כמו שכת' לפנינו
 בספור דבריו⁽¹⁶⁾. אלא שלא להפסיק סדר דבריו ותשובת דבריה,

(1) בכ"י: כריתות ברית דבר. והטעות נולדה משנרא דלשנא. ע' RSBM
 דף 34 הערה 6. — (2) בראשונה קודם לכתו אל ארץ כנען וכפירוש ראב"ע. —
 (3) בכ"י: אבטחתו. — (4) בפסוק נד. — (5) בכ"י בטעות: ויברך את הגמלים. —
 (6) חוליין דף עו ע"א. — (7) בפסוק יט. — (8) ישעיה כב, ה. — (9) כט, י. —
 (10) ירמיה ו, טו. — (11) ישעיה ו, יא. — (12) ע' סנהדרין דף סו ע"ב ובתוספות
 ובהגהות ר' ישעיה בערלין ז"ל שם. — (13) מיכה ו, טו. — (14) בפסוק יט. וע' RSBM
 דף 34 הערה 1. — (15) בפסוק כג. — (16) בפסוק מז.

לכן הקדים מעשה נתינתו שנתן לה⁽¹⁾: בקע. חצי שקל. כמו⁽²⁾
 נמה [את] ירך על הים ובקעהו: 23. מקום לנו ללין. מקום לנו
 בביתך, ולמה אנו צריכין? ללין, לבית לינה. שם דבר הוא⁽³⁾ כמו⁽⁴⁾
 כי יהיה ריב בין אנשים מן⁽⁵⁾ וירב בלבן⁽⁶⁾ בין דין לדין [מן⁽⁷⁾] הן
 אנכי. כמו כן לין שם דבר מן⁽⁸⁾ וילן שם בלילה [ה]הוא. אבל
 היא שאמרה⁽⁹⁾ גם מקום ללון, פירושו ללון גופכם כמו⁽¹⁰⁾ לקום,
⁽¹¹⁾ לשוב מצרימה ואילו היא⁽¹²⁾ אמרה גם מקום לכם כמו שאמרו הם
 מקום לנו, היה לה לומר ללין כמו שאמרו הם, שהיה משמע גם
 מקום לכם, ולמה? לבית לינה. אבל ללון אין צורך פירוש, שהרי
 משמע ללון בו בני אדם. והו עיקר פשוטו למדקדק לשון הקודש:
 25. גם תבן [וגו'] שלא שאלת גם מקום ללון ששאלת. דרך
 המקרא לכפול גם, כמו⁽¹³⁾ גם לי גם לך: 32. ויפתח. כמו⁽¹⁴⁾ אל
 יתהלל חוגר כמפתח. התיר חבישתם: 33. עד אם דברתי
 דבריי. אחרי שראה שהסכים הק' על ידו לא היה לו⁽¹⁵⁾ להתעסק
 באכילה ושתייה תחילה: 35. ברך את אדוני. לכן הקדים למעלה⁽¹⁶⁾
 ברך [את] אברהם בכל: ויגדל. וכל אנשי המלכות היו חפצים
 להודווג עמו, אך אינו חפץ: 36. ויתן לו את כל אשר לו. לא
 יחלקן אחיו עמו: 40. ישלח מלאכו. יודע אני שיתנו לך:
 42. ואומר י"י אלהי אדוני אברהם וגי. כל אריכות דברים
 להודיעם שמאת הק' יצא הדבר: 48. בדרך אמת. שנאמנו דברי
 הק' לעשות חסד לאברהם ולבנו: 49. על ימין או על שמאל. אל
 שאר קרובים⁽¹⁷⁾ שיש לאדוני: 50. לא נוכל דבר אליך רע או
 טוב. לא הסתירה ולא הבניין תלוי ברצונינו, כי בעל כרחנו
 רוצים ולא רוצים, כי הק' עשה שהיכולת בידו: 53. כלי כסף
 וכלי זהב. תכשיטי נשים של כסף וזהב כדכת'⁽¹⁸⁾ איש אשר מצא

⁽¹⁾ בספר מנחת יהודה הנדפס בס' דעת זקנים דף י"א ע"ג בדפוס ליוורנו
 הובא בשם רשב"ם פירוש אחר: "לקחם ממקום שהיו טמונים להיות מוזמנים
 בידו ושאל בת מי את ואח"כ נתן לה הנזמים". וזה הוא פירוש רמב"ן. ועיין בספר
 הדר זקנים דף ט ע"א. — ⁽²⁾ שמות יד, טו. — ⁽³⁾ בדבר רש"י לפרש את
 דברי בראשית רבא שהביא, ורשב"ם משכו לדרך הפשט. — ⁽⁴⁾ דברים כה, א. —
⁽⁵⁾ לא, לו. — ⁽⁶⁾ דברים יז, ח. — ⁽⁷⁾ טו, יד. ועיין RSBM דף 43 הערה 2. —
⁽⁸⁾ לב, יד. — ⁽⁹⁾ בפסוק כה. — ⁽¹⁰⁾ לא, לה. — ⁽¹¹⁾ שמות ד, כא. — ⁽¹²⁾ בכ"י:
 א. — ⁽¹³⁾ מלכים א' ג, כו. — ⁽¹⁴⁾ מלכים א' כ, י"א. — ⁽¹⁵⁾ שמות ד, כא. — ⁽¹⁶⁾ בכ"י:
⁽¹⁶⁾ בפסוק א'. — ⁽¹⁷⁾ בכ"י: על שאר קרובים. — ⁽¹⁸⁾ במדבר לא, ג. ובכ"י: כלי
 זהב ושמלות אצורה וגי. ועי' RSBM דף 34 הערה 6.

כלי זהב אצעדה וגו' וכת' (1) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמתם על בניכם ועל בנותיכם: 56. וי"י הצליח דרכי. אין הק' רוצה שיהא איחור בדבר שאין זה עיקר הצלחה אם יתעכב: 57. נקרא לנערה [וגו']. אם תרצה להתעכב ימים או עשור כדברינו או מיד לילך (2) כדברך: [58. ויקראו לרבקה וגו']. דרך ארץ הוא כן, כלומר אע"פ (4) שהק' חפץ בוויג זה אע"פ כן אמרי לנו התלכי מיד עם האיש הזה או עם אדם אחר לאחר ימים או עשור. ואע"פ (5) שמנהג הוא כמו ששנינו (6) נותנין לכתולה שנים עשר חדש לפרנס את עצמה. ותאמר אלך, איני חוששת להתעכב בשביל קישומי עצמי: 60. את היי לאלפי רבבה ויירש ורעך. ממך יצאו אותם הבנים שנאמר בהם בשעת עקודה (7) וירש ורעך את שער אויביו. זה פירוש ר' יוסף בר שמעון קרא: 62. ויצחק בא מבוא. כמו (8) באכה סדומה. ויצחק באותו היום שבא העבד בא מבאכה של באר לחי ראי, שהרי יצחק יושב בארץ הנגב ששם באר לחי ראי כדכת' (9) על העין בדרך שור, וכת' (10) ויסע משם אכרהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור. ולפי שבא משם ביום ההוא ולא היה יודע מה היו עושים פועלים שלו [ש]היו נוטעים גנות ופרדסים, וילך יצחק לשוח בשדה, כדכת' (11) וכל שיח השדה. כלומר לשעת אילנות ולראות ענייני פועליו. ואז בהיותו בשדה ראה גמלים באים והלך לקראתם לראות אם הם גמלי אביו שהולך העבד: 64. ותפול מעל הגמל. לצניעות, לפי שהיתה רוכבת כמו איש משום ביעותא דגמלא כדמפורש בפסחים (12): 65. [מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו. (13) גמנום יש על פסוק זה. וכי היתה שואלת בכל (14) האנשים שהיתה פוגעת? ועוד

(1) שמות ג, כב. — (2) בכ"י: מיד ליד. עי' RSBM דף 37 הערה 3. — (3) חסר בכ"י. עי' RSBM דף 45 הערה 1. — (4) בכ"י: אעפ"כ. — (5) גם כאן בכ"י: אעפ"כ. ובדוחק אפשר לקיימו, ומ"מ יותר נראה שצ"ל אף על פי כדלעיל לפי הערה 4. — (6) משנה כתובות ה, ב. — (7) כב, ז. — (8) י, ט. — (9) טו, ז. — (10) ב, א. — (11) ב, ה. — (12) דף ג ע"א. ובתלמוד שלנו הנרפס: ביעותא דגמלים. — (13) בספר הדר וקנים דף ט ע"ב כתוב כן, ולכסוף: „כך פי' רש"ם". ובשנוי לשון מעט הובא הפירוש הזה גם בפענת רוא דף יג ע"ב בדפוס אמשטרדם בשם רבינו שמואל. ובמנחת יהודה שברעת וקנים דף יב ע"א בדפוס ליוורנו הובא בלי להזכיר שם האומר. — (14) כן כתוב בס' מנחת יהודה. אבל בהדר וקנים בטעות: מכל.

למה כתיב בשדה לקראתנו? ונראה שהמקרא קצר וחסורי מחסרי והכי ר"ל) מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתנו⁽¹⁾: הלוה. ציל⁽²⁾ ב"ל. מרחוק רגיל לומר כן. וכן⁽³⁾ בעל החלומות הלזה בא. אבל כשאדם בקרוב אומר⁽⁴⁾ המן הרע הזה. צישט⁽⁵⁾ ב"ל: 66. ויספר העבד ליצחק. להודיעו ניסים שנעשו לו, לדעת כי בת מזלו היא:

כה 1. קטורה. לפי הפשט אין זו הגר⁽⁶⁾: 6. הפילגשים. הגר וקטורה⁽⁷⁾: מתנות. ממון הרבה: קדמה אל ארץ קדם. שיירשו בניו נחלותיו שיש לו שם: 8. בשיבה טובה. כמו שאמר לו הק'⁽⁸⁾ ואתה תבוא אל אכותיך בשלום תקבר בשיבה טובה, שלא ארע העיני בימיו: 12. אשר ילדה הגר המצרית. כלומר אין זה בנו הנקרא על שם זרעו אלא בן שפחה. אבל ביצחק כת' לפנינו⁽⁹⁾ אלה תולדות יצחק בן אברהם. כיצד היה בנו? אברהם הוליד את יצחק, כלומר זה הוא עיקר הולדתו⁽¹⁰⁾ של אברהם כמו⁽¹¹⁾ פרץ הוליד את הצרון וגו': 17. ואלה שני חיי ישמעאל. חכמים פירשו [כיבמות⁽¹²⁾] ובמגילה⁽¹³⁾ למה נמנו שנותיו של ישמעאל. ולפי הפשט לכבודו של אברהם הואיל ונתפרש שעת לידתו⁽¹⁴⁾ ואברהם בן שמיים שנה ושש שנים⁽¹⁵⁾ בלדת הגר את ישמעאל, וגם שעת מילתו כדכת'⁽¹⁶⁾ וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', חזר עתה ופירש כל ימי חייו: 18. על פני כל אחיו נפל. שכן, כדכת'⁽¹⁷⁾ על פני כל אחיו ישכן:

(1) דומה לזה כתב רשב"ם לבראשית מח, זו לדברי הכתוב: להסיר אותה. וע' RSBM דף 151 הערה 12. — (2) *cil, jener*. — (3) לו, יט. — (4) אסתר ז, ו. — (5) *cist, dieser*. — (6) להוציא מדברי בראשית רבא ותנחומא שהביא רש"י והסכים להם. וע' ראב"ע. — (7) ומהר"ר שמואל שהובא בדעת זקנים דף יא ע"ד לפסוק ה' איננו ר' שמואל ב"ר מאיר והדברים אינם כדרכו. — (8) כדבריו לפסוק א. — (9) טו, טו. — (10) בפסוק יט. — (11) בן הוא בכ"י, ונכון הוא, כי מוסב על תיבת הוליד שבמקרא. ובדפוס הראשון: עיקר תולדתו, ותעו כל הדפוסים אחריו והטעו גם אותי. בספר RSBM דף 158 בשורה השמינית. והי' יאר עינינו וישמרנו מכל שגגה. — (12) רות ד, יח. — (13) דף סד ע"א. — (14) דף יז ע"א. — (15) טו, טו. — (16) בכ"י בטעות: בן שמיים ושש שנה. — (17) יז, כה. — (18) טו, יב.

ואלה תולדות יצחק.

19. אברהם הוליד [את] יצחק. לפי פשוטו של מקרא לפי שאמר למעלה בישמעאל¹) בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית. אבל כאן יצחק עיקר בן היה לאברהם שהוא הוליד את יצחק מאשתו גמורה כדכת'²) כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן בדברי הימים לאחר שכתוב³) כי בני אברהם היו יצחק וישמעאל ובני קטורה, חוזר וכותב סתם⁴) ויולד אברהם את יצחק: 20. בן ארבעים שנה. וכת'⁵) בן ששים שנה בלדת אותם. משני הפסוקים הללו למדנו שהיתה עקרה עשרים שנה: 21. ויעתר. רבוי דברים כדכת'⁶) העתרתם עלי דבריכם: לנכח. בשביל: 22. ויתרוצצו. לשון⁷) רץ לקראת רץ. שהיו רצים ומתנענעים בתוך גופה כדרך עוברים⁸). וכן מן קם מתקוממים, מן לץ מתלוננים. אבל מלשון⁹) רצץ עוב דלים היה לו לומר ויתרצצו כמו¹⁰) במרם יתננפו רגליכם: לדרוש את יי. אל הנביאים שכאותן הימים כדכת'¹¹) לדרוש את יי מאתו, וכת'¹²) כי יבא אלי העם לדרוש את יי: 23. ויאמר יי לה. עיי נביא: שני גוים. אל תיראי כי צער העיבור שלך בשביל ששני תאומים יש בבטןך שמרובה צער העיבור של שנים מעיבור אחד: ושני לאומים. מלכויות¹³) כדכת'¹⁴) מלכי ארץ וכל לאומים. כפל לשון הוא, אבל לאומים הוא עמים¹⁵). ומתוך שהנביא התחיל

(1) בפסוק יב. — (2) כא, יב. — (3) דהיי א' א, כת. — (4) שם א, לב. — (5) בפסוק כו. — (6) יחזקאל לה, יג ושם כתוב: והעתרתם, כאשר הביא רש"י. — (7) ירמיה נא, לא. — (8) ר"ל כדרך כל עובר במעי אמו. — (9) איוב כ, יט. — (10) ירמיה יג, טו. — (11) מלכים א' כב, ח. — (12) שמות יח, טו. ושם כתוב: לדרוש אלהים. — (13) כדברי רש"י מעז דף ב' ע"ב. — (14) תהלים קמח, יא. ומוכח משם שתיבת לאמים פתרונה ממלקה, כי מלכי ארץ הם המושלים וכל לאמים הם הסרים למשמעתם. — (15) שב אל המקרא כאן שכתוב בו שני גוים ושני לאמים בשני חלקי הפסוק ופתרון שניהם שוה אלא שיש הבדל מעט ביניהם כדברי רבותינו בעז דף ב' ע"א וע"ב שפתרון גוים יכול להיות המון בני אדם בערבוביא, אבל לאמים יהיו כל עם ועם שוכנים בארצותיהם ומסודרים בנימוסיהם ובראשם מושל ומלך. — ואם כן אין צורך להשערת ר' שלמה דובנא בכיאוורו כאן לשנות תיבת לאמים בדברי רש"י פה ולהדפיס אומים כאשר עשה על פי ר' וואלף היידענהיים ברש"י הנדפס בתורת האלהים אשר הוציא לאור. ע' חיבורי RSBM דף 54, ושם בהערה 4 יש להוסיף גם הפסוק הזה לעד שרזו היידענהיים הלך לפעמים בדרך ר' שלמה דובנא.

לומר לה, גמר ופירש לה כל העתידות: ורב יעבוד צעיר. ולכך
 אהבה את יעקב שאהבו הקב"ה וכדכתיב⁽¹⁾ ואהב את יעקב: 24. והנה
 תומים. בכל דבר חידוש רגיל לומר כן. וכן⁽²⁾ ויהי בבקר והנה
 [היא] לאה, כי עד עתה היה סבור שהיא רחל. וכן⁽³⁾ ויקץ פרעה
 והנה חלום, כי לא היה סבור שהיה חלום עד שניעור משנתו:
 25. אדמוני. רוש⁽⁴⁾ ב"ל: כאדרת שער. שלוכשים התועים⁽⁵⁾:
 ויקראו כל העולם שמו עשו, אדם עשו⁽⁶⁾ ונמר שהיה בעל
 שער: 27. יודע ציד. לצוד ציד להביא: יושב אהלים. רועה צאן
 אביו. כמו שפירשתי אצל⁽⁷⁾ יושב אהל ומקנה: 28. כי ציד בפיו.
 פשוטו כתרנו: אוהבת את יעקב. שהיתה מכרת בתומתו וגם
 ממה שאמר הקי⁽⁸⁾ ורב יעבוד צעיר. והוצרך להקדים כאן אהבת
 יצחק לעשו ורבקה⁽⁹⁾ את יעקב להודיע מה שכת' לפנינו⁽¹⁰⁾ יצחק
 רצה לברך עשו ורבקה הערימה לברך את יעקב: 30. מן האדום
 האדום הזה. דרך אדם הממהר לשאול דבר⁽¹¹⁾ מחבירו כופל את
 דבריו. וזה שהיה עיף ורעב הרי הוא כאומר תן לי מהרה לאכול:
 על כן קרא שמו אדום. הוא אדמוני ונתאוה לאכול אדום.
 ובשביל רעבתותו מכר בכורתו. ולשם בזיון קרא לו כן שבשביל
 מאכל אדום מכר בכורתו: 31. מכרה כיום. כלומר לאלתר. מיד
 מכור לי חלק בכורתך הראוי לך [ב]ממון אבי בממון שאתן לך⁽¹²⁾
 ואחר כך אתן לך המאכל לעדות [ו]ולקיום. כדרך שמצינו⁽¹³⁾ ויאכלו
 שם על הגל לקיום ברית בין לבן ליעקב: 32. הנה אנכי הולך
 למות. בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים המצויים שם⁽¹⁴⁾ דוכים
 ואריות וחיות רעות ואני מסוכן למות למה זה [לי] להמתין חלק

(1) מלאכי א. ב. — (2) כט, כה. — (3) מא, ז. — (4) roux ובל"א: roth. —
 וע RSBM דף 73 הערה 1. — (5) הם הנלחים לובשי אדרת שער ומחורים על
 הבתים לשאול אכל ומתנות, וקראם רשעים תועים גם בעבור זה. — (6) בכ"י:
 עשו. — (7) ד, כ. — (8) בפסוק כנ. — (9) בכ"י נוסף כאן על הגליון: אוהבת.
 ולא יועיל וגם אין צורך. כי תיבת אהבה גם שם דבר הוא ויחובר עם למיד גם
 עם הפועל הוא ויחובר עם תיבת את בשביל שאהב פועל יוצא הוא, וכאן באו
 שני מיני החיבור יחד. ונמצא כזאת גם במקומות אחרים. — (10) בפרק כז. —
 (11) בכ"י: לשאול אדם מחבירו. ועיין RSBM דף 33 הערה 3. — (12) דעתו שכלכר
 המיד לקח עשו דמי בכורתו. וכן אמר בפירוש לפסוק לנ. וגם טוב בעיני רשעים
 להשתיק תלויות המינים מעל יעקב על דבר המכירה הזאת. ועיין RSBM דף 86
 הערה 1. — (13) לא, מי. — (14) ובחוקני שהעתיק הפירוש הזה כמעט מלה במלה
 הנוסחא ששם מצוין.

בכורה לאחר מיתת אבינו. כך פירש אבי הרב רבי מאיר מ"כ.
 [וזהו] (1) ויבזו עשו את הבכורה: 33. וימכור את בכורתו בדמים.
 ואחר כן (2) ויעקב נתן לעשו וגו' כמנהג בני אדם לקיום דבר:
 34. ויבזו עשו. לפי שלסוף נתחרט על כך כדכת' (3) את בכורתי
 לקח. לכן הקדים כאן להודיע שטותו. עתה בשעת אכילה ביזה את
 הבכורה, אבל לבסוף היה מתחרט: ויבזו. כמו ויבזה מן (4) דבר
 י"י בזה, כמו ויקן מן קנה:

כו. 1. מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם.
 כדכת' (5) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. לא הוצרך פסוק זה
 אלא להודיע ששם שאברהם אביו היה הולך בשביל הרעב
 למצרים, כך יצחק היה יורד למצרים דרך ארץ פלשתים, דרך
 קצרה, כדכת' (6) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא,
 ולכך אמר לו הק' אל תרד מצרימה (7) לפי שיודע הקב"ה שהיה
 יורד למצרים: 3. כי לך ולורעך וגו'. ובשביל שנתתי לו ולורעו
 את הארץ הזאת ציויתי לו לצאת מארצו וממולדתו כדכת' שם (8)
 אל הארץ אשר אראך: 5. עקב אשר שמע אברהם בקולי.
 על העקדה דכת' (9) עקב אשר שמעת בקולי: וישמור משמרתני.
 כגון מילה דכת' בה (10) ואתה את בריתי תשמור: מצותי. כגון
 מצות שמנה ימים דכת' (11) כאשר ציוה אותי אלהים: חוקותי
 ותורותי. לפי עיקר פשוטו כל המצות הניכרות (12) כגון גול ועריות
 וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כלם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא
 שנתחדשו ונתפרשו (13) לישראל וכרתו ברית לקיימן: 8. ויהי כי
 ארכו לו שם [הימים]. לא נוהר מעתה כל כך שלא להתנהג
 עם אשתו מנהג אישות מאחר שלא נתנו לב לגזולה ממנו: מצחק.
 תשמיש, כדכת' (14) בא אלי העבד [העברי] אשר הבאת לנו לצחק
 בי, ובמקום אחר הוא אומר (15) בא אלי לשכב עמי: 12. בארץ

(1) בפסוק לד. ואם אמת השערתי להוסיף תיבת וזהו, יהיו דברי רש"ם
 להוציא ממדרש אנדה בסוף פרשת סג של בראשית רבא שהלך רש"י לפסוק לד
 בדרכו. — (2) בפסוק לד. — (3) כו, לו. — (4) במדבר טו, לא. ובכ"י: דבר אשר
 בזה. — (5) יב, י. — (6) שמות יג, יז. — (7) אף על פי שהמקרא לא סיפר
 בפסוק א' אלא שהלך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים, וארץ מצרים לא נזכרה.
 ורש"ם למד מדברי רש"י לפסוק ב'. — (8) יב, א. — (9) כב, יח. — (10) ז, ט. —
 (11) כא, ד. — (12) ר"ל כל המצות שטעמן ניכר. — (13) בכ"י: שנתחדו ונתפרשו. —
 (14) לט, יז. — (15) לט, יז.

ההיא. אע"פ שהארץ קשה היא: בשנה ההיא. אע"פ שהיא שנת בצורת ורעבון⁽¹⁾: מאה שערים. שדה ששערוהו שיוציא כור אחד הוציא מאה כורין: 14. ועבודה רבה. עבודת שדות וכרמים. כי סתם עבודה עבודת קרקע היא: 15. סתמום פלשתים. שלא יחזיקו בניו בהם אחרי מותו. והוצרך לכתוב בשביל שכשנתרחק משם שב וחפרם דוגמת⁽²⁾ וחם הוא אבי כנען: 18. אשר קרא להן אביו. כדי שלא יוכל אדם לערער עליהן⁽³⁾: 22. ולא רבו עליה. לפי שנתרחק ממרעיתם, דכת' ויעתק משם: 23. ויעל משם באר שבע. כי היה מתיירא מהם, שכן מוכיח שאמר לו הק'⁽⁴⁾ אל תירא כי אתך אנכי, נמצא שהיה מתיירא: 25. ויכרו שם עבדי יצחק באר. ולא קרא לו יצחק שם עד לבסוף שאבימלך הלך אליו מגרר ונשבעו איש לאחיו ואז באו עבדיו והגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ואז קרא לו שבעה על שם השבעה שנשבעו הוא ואבימלך⁽⁵⁾: 26. ואחות [מרעהו]. כתרנו, חבורת אחוביו, כמו⁽⁶⁾ ויתנה למרעהו. והמ"ם כמו מ"ם של⁽⁷⁾ מריע ותוקע, וכמ"ם של⁽⁸⁾ אנכי מסב כלי מלחמה. וכן⁽⁹⁾ יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם. הצדיק יתר ויכונן דרך ישר את מרעהו כמו⁽¹⁰⁾ ויתורו את ארץ כנען, אבל דרך רשעים לעצמם ולשכיניהם תתעם. פייט אשגירי בלע⁽¹¹⁾. יתור⁽¹²⁾ הוא את עצמו, יתר הוא את אחרים, כמו ישוב ישיב, יקום יקים, זה פועל וזה מפעיל: 28. תהי נא אלה אשר בינותינו, בני ובין אביך, שתתקיים גם עתה [בינינו ובינך]⁽¹³⁾, שכן היה תנאי⁽¹⁴⁾ אם תשקור לי ולניני ולנכדי: 29. אתה עתה כמו כן כרות ברית עמנו ושלחתנו בשלום כמו שעשינו לך, אתה שאתה ברוך יי⁽¹⁵⁾, דוגמת⁽¹⁶⁾ בא ברוך יי שכת' בלבן, וכן עשה יצחק⁽¹⁷⁾ וילכו מאתו בשלום: 33. על כן שם העיר באר שבע. ואין זו אותו באר שבע של אברהם, כי שני באר שבע היו

(1) קרוב לדברי רשי מבר. — (2) ט, יח. — (3) בכי: להם... עליהם. — (4) בפסוק כד. — (5) שהבאר בפסוק ליב הוא הבאר הנאמר כאן, וכי רמבין לפסוק ליב. — (6) שופטים טו, ו. — (7) משנה ראש השנה ד, ט. — (8) ירמיה כא, ד. ושם כתוב: הגני מסב את כלי המלחמה. — (9) משלי יב, כו. — (10) במדבר יב, ב. — (11) *fait esgarer* ובל"א *lässt Acht haben*, ועיין RSBM דף 92 סימן 6. — (12) בכי גם כאן במעות: יתר. — (13) כפירוש רשי והוספתי החסרון על פי דבריו. — (14) כא, כג. — (15) גם זאת כפירוש רשי. — (16) כד, לא. — (17) בפסוק לא.

כדכת' ¹ ויבא באר שבע אשר ליהודה: 34. ויהי עשו בן ארבעים שנה, ואז היה יצחק בן מאה, כי בן ששים היה בלדת רבקה אותם, להודיענו בא מה שכת' אחריו² ויהי כי זקן יצחק, ויקח אשה את יהודית: 35. ותהיינה מרת רוח. לפי שעתיד לומר³ אם לוקח יעקב אשה מכנות כנען כאלה, לכך הוצרך לפרש תחילה: מורת רוח. כמו מן עושה לזכר יאמר⁴ עושה דברו לנקבה וכשהוא דבוק יאמר עושה, כן יאמר מן מורה לשון ממרה מן⁵ ימרה את פיך יאמר מורה לנקבה וכשהוא דבוק יאמר מורת רוח קנטרריאנץ⁶ אבל⁷ לב יודע מרת נפשו חטף קמץ⁸ לפי שהוא שם דבר, לשון⁹ מרות, אבל זה מלא פום הוא¹⁰ לשון פועל ומגורת¹¹ כי מרה מריתי מחטופי למ"ד פעל¹²:

כו 1. ותכהינה עיניו. מן הוקנה כמו שמצינו בספר שמואל¹³ ועיניו החלו כהות: 2. הנה נא. אני מבקש ממך¹⁴ בשביל שזקנתי ואני רוצה לתת לך ברכות אשר בידי לחלוק לך בחיי כמו ברכת¹⁵ אברהם וירושת הארץ: 3. שא נא כליך. כופל נא שני בכאן כמו שפירשתי אצל¹⁶ הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את: תלייך. אשפתו שתלויים בה החיצים. תליך מגורת¹⁷ ושך האופים תלה, וכן¹⁸ שביך בן אבינועם מגורת שבה, ¹⁹ כי שמע י"י אל עניך מגורת ענה: 7. לפני י"י. בשם י"י. אבל²⁰ נמרוד גבור ציד לפני י"י, פירושו בכל העולם. וכן²¹ נינה היתה עיר גדולה

1) מלכים א' יט, ג. — 2) כו, א. — 3) כו, מו. — 4) בכ"י בהפך הסדר: יאמר לזכר. והמקרא בתהלים קמח, ח. — 5) יהושע א, יח. — 6) *contrarians* שהוא כמו *contrariantes*, ובל"א *widerstrebend*. — 7) משלי יד, י. — 8) הוא שאנחנו קוראים קמץ חטוף. — 9) דברים לב, לב ואיוב יג, כו. — 10) הוא תולם. — 11) איכה א, כ. — 12) והיות מרת רוח לשון יחיד כבר הוקשה לבעל קרן שמואל, ודחה קושיתו באמרו שיהיה יחיד במקום רבים כנהוג. ואיננו נכון, כי אין יחיד במקום רבים מבלי סבה. אבל נראה שלא כדעת רש"ם, ותיבת מרת היא כמו מרת מגורת מרר ושתיהם אחת אלא שאין כאן דגש בר"ש ומפני זה באה תנועת החולם במקום הקמץ החטוף כמשפט. וראביע לא הכריע בין שני הפירושים שהביא גם הוא בקיצור. — 13) שמואל א' ג, ב. — 14) רצוני לפרש תיבת נא לשון בקשה. — 15) בכ"י במעות: כדכת'. וכונת רש"ם ששתי ברכות הוריש יצחק לבנו עם שאר הברכות, ברכת אברהם בכרכה שניה (כח, ד) וירושת הארץ בכרכה ראשונה (כו, כח). — 16) יב, יא. — 17) מ, כב, ושם כתוב: ואת שך האופים וגי'. — 18) שופטים ה, יב. — 19) טו, יא. ויתכן להיות פסוק אחר. ואשר הוספתי הוא רק במקום דוגמא. ובכ"י מכל מקום יחסר מקרא שיבא בו תיבת "עני" עם כינוי, כי בכ"י נמצא: וכן שביך בן אבינועם מגורת שוה (צ"ל: שבה ענה. — 20) י, ט: כנמרוד. — 21) יונה ג, ג: ונינה.

לאלהים, בכל עולמו של הקב"ה לא היתה עיר גדולה כנינוה: 9. לך
 נא אל הצאן [וגו']. ממקום אומנותו שהיה יושב אוהלים⁽¹⁾: גדיי
 עזים. בשביל העורות ששערן קשה כשיער אדם לקח עזים ולא
 כבשים: 12. ימושני אבי. מן⁽²⁾ ממשש בצהרים, כמו⁽³⁾ יסוכוהו
 ערבי נחל מן סבב. הגש תחת אות החסירה: 13. עלי קללתך.
 עלי ועל צוארי, כלומר [אל תירא] כי היתה כושחת במה שאמר לה
 הק'⁽⁴⁾ ורב יעבד צעיר: 15. החמודות. שהיה עובד בהן אביו בשעת
 אכילה: 20. ואכלה מצידו. חטף קמץ לפי שהוא לשון ציווי, כמו⁽⁵⁾
 אכול בשמחה לחמך, אבל⁽⁶⁾ ואוכלה מציד בני, הוא מלא פום שהוא
 לשון אפעל. כמו⁽⁷⁾ זכור י"י לדוד, יאמר⁽⁸⁾ זכרה לחסדי דוד,
 לשון ציווי: 22. הקול קול יעקב. לפי שתאומים היו היה קולן
 דומה קצת זה לזה ולכך טעה יצחק בקולו מאחר שמצאו איש
 שער על צוארו: 24. אתה זה בני עשו. נראה שאתה בני עשו⁽¹⁰⁾:
 27. ריח בגדיו. החמודות. ובגדיהם היו מבושמים כמוגמר: אשר
 ברכו י"י. את השדה שהוא מלא נרד וברכום קנה וקמין. וכן פייט
 רבי אלעזר הקליר⁽¹¹⁾ שדה מבורך פהריח ברכו במתן טל: 28. ויתן
 לך. מוסב על ברכו י"י והוא הק' יתן לך מטל השמים כעין
 ברכת השדה⁽¹²⁾: 29. בני אמך. אבל ביעקב שהיו⁽¹³⁾ לו נשים
 הרבה כת' בו⁽¹⁴⁾ וישתחוו לך בני אביך⁽¹⁵⁾: 30. ויהי אך יצא
 יצא. להגיד ניסים שנעשו ליעקב בא הכתוב, שאילו הקדים עשו
 לבא רגע אחד קודם, לא נתברך יעקב: 33. ויחרד יצחק. על

(1) מוסב על תיבת משם. — (2) דברים כח, כט. — (3) איוב מ, כב. —
 (4) כה, כג. — (5) קהלת ט, ז. — (6) בפסוק כה. — (7) תהלים קלב, א. —
 (8) דברי הימים ב' ו, מב. — (9) בעין הקורא לר' יקותיאל בן יהודה הכהן
 (הב"י) הנדפס בתומש מאור עינים להח' ר' וואלף היידענהיים נמצאו הדברים
 האלה לפסוק כא: „ואמשך. נאום רבנו שמואל ול. השין דגשה בעבור חסרון
 הנכפל“, ולא ידעתי המן פירוש התורה לרשב"ם לקוחים הדברים אם מחבור רשב"ם
 בענין המסורת. כי בפירושו לתיבת תהרסם בשמות כג, כד תמצאהו מדבר
 כאחד מבעלי המסורת. והנה הח' ר' ליב דוקטס במכתב העתי ציון ב' דף 104
 הוסיף לאמר כי ר' שמואל הדייקן (כלומר המדקדק ובעל המסורת) המובא בכ"י
 האמבורג סימן 32 (וברשימת ש"ש 37) הוא רשב"ם. ולא כן דעת הח' צינץ בספרו
 צור געשיכטע דף 79 ודף 109. ונראין דבריו, לפי שבכ"י הוא הובאו גם רשב"ם
 בשמו גם ר' שמואל הדייקן בשני חכמים, וקשה לומר שמחבר פירוש איוב שם
 טעה לחשוב שהם שנים בהיותם איש אחד. — ולתיבת ויצק בפרשת ויצא כח, יח
 אביא מאמר דומה לר' יקותיאל בשם רשב"ם בהערת. — (10) ר"ל שאין זו
 שאלה. — (11) בפיוט אנגרה לתפלת טל. — (12) כפ"י רשי. — (13) בכ"י:
 שהוא. — (14) מט, ה. — (15) כפ"י רשי מביר.

שמעא שיער בחלקת צוארו של יעקב: מי איפוא. תיקון לשון הוא⁽¹⁾ כמו איזי שבתלמוד⁽²⁾ אימא לי איזי. אתאורש⁽³⁾ ב"ל: גם ברוך יהיה. שמיהר לעובדני. וגם ידע שבעצת רבקה עשה הכל והיא היתה מכרת בו שראוי לברכות: 36 הכי קרא שמו יעקב. בתמיה. הלמען אשר קרא שמו יעקב בשעת לידה בשביל שידו אוחות בעקבי ונמצאתי אני בכור והוא פשוט והיה לו ליטול פחות ממני, יטול פי שנים [ויותר] ממני⁽⁴⁾ וכן⁽⁵⁾ „הכי אחי אתה“ ודינך ליטול שכר הרבה „ועבדתני חנם“ בתמיה. וכן בכבא בתרא שנינו בפרק מי שמת⁽⁶⁾ בזמן שהנכסים מרובים הבנים יירשו והבנות יזונו. נכסים מועטים. הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים. אדמון אומר וכי בשביל שאני זכר ויפה כחי בנכסים מרובים הורע כחי בנכסים מועטים, בתמיה: 37. נתתי לו לעבדים⁽⁷⁾. מה שקנה עבד קנה רבו: 40. [ו]על חרבך תחיה. אומנתך שהייתה⁽⁸⁾ צד חיות בכלי ויניך. וכאשר תריד, כמו⁽⁹⁾ אריד בשיחי, כשיעבוד⁽¹⁰⁾ כך בפרך לא תוכל לסבול, ופרקת עולו: 45. גם שניכם. אם יהרוג אותך גם הוא יהרג על ידי גואלי הדם⁽¹¹⁾: 46. אם לוקח יעקב. דרך חכמה אמרה רבקה ליצחק להרחיק יעקב מעשו ולא גילתה לו שבשביל שטימת אחיו עשתה כן:

כח 4. לרשתך את ארץ מגוריך. מאחר שלא תקח אשה מבנות כנען שהיו עבדים כמו שצויה אברהם ליצחק⁽¹²⁾: 6. וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב. בכרכות אחרונות הללו נתן לו את ארץ כנען שניתנה לאברהם וגם אמר לו לקחת אשה ממשפחתו וגם צוהו שלא לקחת מבנות כנען. חשב עשו בלבו⁽¹³⁾ מה שנשאתי

(1) לייפות הדיבור ולא לפתרון דבר. — (2) בבא מציעא דף ע ע"א. — (3) *atoras* או *atoras* ובל"א also. עיין RSBM דף 93 הערה 1. — (4) רצונו לפרש הכתוב באופן שאין לתיבת ויעקבני פתרון רמאות. — (5) כט, טו. — (6) פרק ט משנה א לפי דברי פירוש רבא בנמרא שם דף קמ ע"ב ולפי נוסחת רשב"ם שלשונה משונה מנוסחת הדפוס שבידינו. כי הגה תיבת וכי, שעליה יסבו דברי ראיתו משם, איננה לא במשנה ולא בדברי רבא שם בספרי התלמוד הגרפס. והחכם ר' שמעון באכער נר"ו הושב בעיר בודאפעסט העירני שבפירוש רשב"ם לדברי רבא שם נמצאו גם תיבות ויפה כחי שהביא כאן, בהיות נוסחת הנמרא שלנו וראוי אני לירש. — (7) בקידושין דף כג ע"ב: אין קנין לעבד בלא רבו. ורשב"ם קיצר פירוש רש"י וסמך עליו. — (8) בכ"י: שהיתה. — (9) תהלים נה, ג. — (10) בכ"י: בשיעבוד. — (11) בדברי רש"י. — (12) נתן טעם מדוע קרא יצחק את ארץ כנען בברכה הזאת ארץ מגוריך. — (13) הוא פירוש של וירא עשו בפסוק ו בפסוק ה.

מכנות כנען גזל ממני ברכת אברהם ולקח את בת ישמעאל ממשפחת אברהם, חשב בלבו שמא מעתה אוכה לנחלת אברהם: 9. אחות נביות. לפי שהיה ראשון שבבני ישמעאל קורא אותה אחות נביות. וכן (1) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן, לפי שאהרן נולד קודם משה קורא לה אחות אהרן. אבל במקום שהזכיר משה ואהרן בפסוק אחד קורא אותה אחותם כדכת' (2) ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם. וכן (3) ואחות לוטן תמנע, לפי שהיה ראשון כדכת' (4) לוטן ושוכל וצבעון וענה:

ויצא יעקב.

10. וילך הרנה. הלך לצד חרן: 11. ויפגע במקום. אירע לו דרכו במקום אחד חוץ מעיר לוז: כי בא השמש. ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה (5) לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב: ויקח אחת מאבני המקום, כדכת' (6) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: 12. מוצב על ידי אחרים, (7) נצב מעצמו. וכן (8) נגש אל הערפל, מעצמו, (9) מוקמר ומוגש, על ידי אחרים. וכן (10) אשר [אתה] מראה בהר, אחרים הראו לו, אבל (11) נראה מעצמו (12): עולים ויורדים. לפי הפשט (13) אין לדקדק כמה שהקדים עולים ליורדים, שכן דרך ארץ להזכיר עלייה קודם ירידה (14): 13. הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולורעך. ואם תאמר דבר מועט הוא, ופרצת ימה וקדמה [וגו'], לארבע רוחות העולם: 14. ונברכו. לשון מברך ומרכיב, כלומר יתשרבו

(1) שמות טו, כ. — (2) במדבר כו, נט. — (3) לו, כב. — (4) לו, כ. — (5) פסחים דף ב ע"א. ופירש רש"י שם: שנאמר באור כי טוב (א, ד) ומה היא טובתו? מפני החיות ומפני הלסטים. — (6) בפסוק יח. — (7) בפסוק יג. — (8) שמות כ, כא. — (9) מלאכי א, יא. — (10) שמות כה, מ. — (11) יב, ז. — (12) וכוה כתב לשמות כה, מ. וטי"ן RSBM דף 94 סימן 27. — (13) להוציא מדברי בראשית רבא ורש"י. — (14) ע' תוספות פסחים דף ב ע"א דר. יכנס.

כמשפחתך [כל] משפחות האדמה. שהרי משקל רפי הוא וכבר פירשתו בפרשת לך לך⁽¹⁾: 15. כי לא אעזבך בדרכים עד אשר עשיתי את אשר דברתי עליך, להשיבך אל האדמה הזאת. כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר. כדכת'⁽²⁾ כי מלאכיו יצוה לך לשמורך בכל דרכיך: 16. אכן יש י"י במקום [הזה]. לא כמה שהייתי סבור כששכבתי כאן שהוא מקום חול, אך כן הוא שהוא מקום קודש. וכן כל אכן שבמקרא „אך כן ולא כמו שהייתי סבור.“ וכן⁽³⁾ אכן נודע הדבר: 18. ויצק שמן על ראשה. משה אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשוכו כדכת' במשכן וכליו⁽⁴⁾ וימשחם ויקדש אותם. וכן מוכיח לפנינו⁽⁵⁾ אנכי האל ביתאל אשר משחת שם מצבה וגו'.⁽⁶⁾ יהיה בית אלהים, לקרבנות: 19. ואולם. ואלא: לזו שם העיר. ועל שם המקום שחוץ לעיר ששכב שם יעקב נקרא שם העיר עצמה ביתאל: 21. ושכתי בשלום. כמו שאמר לי⁽⁸⁾ והשבותיך אל האדמה הזאת: והיה י"י לי לאלהים. שיסייעני בכל מעשיי: 22. עשר אעשרנו לך. להקריב לפניך עולה⁽⁹⁾:

כט 1. וישא יעקב רגליו. מתוך שהבטיחו הק' הלך בשמחה ובמרוצה: בני קדם. אדם, כדכת'⁽¹⁰⁾ אדם מקדם: 2. רבצים עליה. ממתנינים עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את האבן: והאבן גדולה על פי הבאר. שלא יפול אדם או שלא ישאבו ממנה שאר בני אדם: 10. ויגל את האבן לבדו. להודיע גבורתו בא הכתוב: 13. את כל הדברים האלה. שאביו ואמו שלחוהו אל אנשי משפחתו: 14. אך עצמי ובשרי וגו' ויפה כיוונתה לכא אלי: 16. וללבוך שתי בנות. הפסיק⁽¹¹⁾ תשובת דבריו של יעקב כי לפי שהיו לו שתי בנות והקטנה מצאה חן בעיניו לפיכך [ביקש] את הקטנה: 17. רבות. נאות. וורש⁽¹²⁾ ב"ל.⁽¹³⁾ וכלה שעיניה נאות אין כל

(1) בחלק הנאבד מאתנו לפסוק יב, ג. — (2) תהלים צא, יא. — (3) שמות ב, יד. ובכ"י: אכן נודע את הדבר. — (4) במדבר ז, א. — (5) לא, יג. — (6) בפסוק כב, וגם הפסוק הזה הביא רש"ם לראיה שהאבן נמשח להקריב עליו. — (7) כתב ר' יקותיאל בר יהודה הכתן בעין הקורא לפסוק זה: „כל ויצק רפה ומלרע כדברי רבנו שמואל ז"ל. והוא רש"ם. עיין את אשר כתבתי לעיל בדף 32 בהערת סימן 9. — (8) בפסוק טו. — (9) מסכים למה שכתב לפסוק יח בסוף דיבורי. — (10) ישעיה ט, יא. — (11) בכ"י: והפסיק. — (12) *verts* ובל"א *grün*. וקרוב לזה נמצא בהדר וקנים דף יג ע"א: ורש"ם פירש וירציוש בלעז וגו'. והוא *verts yeux* ובל"א *grüne Augen*. ועיין RSBM דף 93 סימן 9. — (13) הענית דף כד ע"א.

גופה צריך בדיקה. ועינים שחורות אינן רכות כלבנות⁽¹⁾: יפת תואר. כמו⁽²⁾ במחוגה ותארהו. דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים: יפת מראה. לכן ואדמרם: 21. כי מלאו ימי. שבע שנים עבודתך: 25. והנה היא לאה. בדבר שלא נודע תחילה אומר והנה. וכן⁽³⁾ והנה חלום: 27. מלא שבוע זאת. שבעת ימי המשתה של לאה: ונתנה ותנתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נשואי רחל עוד שבע שנים אחרות. כדכת'⁽⁴⁾ ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לבן שלחני וגו' כי עכשו הושלמו ארבע עשרה שנה בשתי בנותי⁽⁵⁾: 30. ויאהב גם את רחל. וגם אהבה יותר מלאה. כלומר בא אליה וגם אהבה. רוב גם הפוכים כן בתורה. וכן⁽⁶⁾ וברכתם גם אותי, גם תברכו אותי. וכן⁽⁷⁾ [כי עתה] גם אותך הרגתי, הנה לחצתי רגלך ונעשיתה שפי ופסח גם עדיין הייתי הורג אותך: 31. ורחל עקרה. כשביל שכתוב לפנינו שאמרה ליעקב⁽⁸⁾ הבה לי בנים, כתב כן: 32. יאהבני כמו יאהבני⁽⁹⁾. וכן⁽¹⁰⁾ הבדל יבדילני כמו יבדילני: 34. על כן קרא שמו לוי. יש לומר שיעקב קרא לו שם:

ל. 1. מתה אנכי. טעמו למטה שהוא פועל. אבל⁽¹¹⁾ מתה עלי רחל, טעמו למעלה, שהוא לשעבר: 8. נפתולי אלהים נפתלתי. חיבור הק' נתחברתי. נו"ן ראשונה כשביל נו"ן שנייה⁽¹²⁾. וכן⁽¹³⁾ נכסוף נכספת, ⁽¹⁴⁾ נשאל נשאל דוד: 11. בא גד. בא אלינו מול טוב כמו⁽¹⁵⁾ העורכים לגד שולחן. וכן במסכ' שבת⁽¹⁶⁾ גד נדי וסניוק לא. וכן בב' רבי⁽¹⁷⁾ אתא מוליה דביתא. והמפרש לשון גדוד⁽¹⁸⁾ טועה הוא. שא"עפי שהשמות מעין האמירה⁽¹⁹⁾ כמו ראיבן⁽²⁰⁾ כי ראה י"י בעיני, ושמשון⁽²¹⁾ כי שמע י"י, אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר הדיבור⁽²²⁾.

(1) בכ"י בטעות: כלבנים. — (2) ישעיה מד, יג. — (3) מא, ה. וכפירושו כאן כתב רשב"ם גם למעלה כה, כד ולפינו מא, ה. — (4) ל, כה. — (5) בכ"י נוסף כאן בטעות: ושש שנים בצאנך. עיין RSBM דף 34 הערה 6. — (6) שמות יב, לב. — (7) במדבר כב, לג. — (8) ל, א. — (9) בכ"י בטעות: ואהבני. — (10) ישעיה נו, ג. — (11) מח, ה. — (12) ר"ל שתיבת נפתולי יש לה נו"ן בראשה כשביל הנו"ן בראש תיבת נפתלתי. — (13) לא, ל. — (14) שמואל א, כ, כת. — (15) ישעיה סה, יא. — (16) שבת דף סו ע"ב. — (17) בבבאראית רבא הדרגס: אתא גדא דביתא, ופירש הערוך שהוא כמו מול הבית. — (18) כתרנים השומרונים וכפירוש ראב"ע. — (19) כלומר דומים ולא שוים ממש לאמירת האב או האם בקראם שמות לילדיהם. — (20) כט, לב. — (21) כט, לג. — (22) ר"ל אילו אמרה לאה, "בא גדוד" היה יכול להיות שם הבן גד מעין האמירה א"עפי שאינו שוה לעיקר דיבורה, אבל באמרה בגד נראה שאין זה לשון גדוד.

וגד אינו יכול להיות לשון גדוד בלא כפילות של שני דלתיו. (1) יגדו
 על נפש צדיק, דגש תחת דל"ת שנייה החסירה, כמו (2) וַיִּמְפוּ
 בעונם, (3) ויסולו עלי אורחות אידם, (4) יסובו עלי רביו, בכלם דגש
 תחת אות החסרה: 13. באשרי [וגו']. אני עומדת באישור ובשבח
 שמאשרות אותי בנות: 14. דודאים. (5) דודאי תאנים. כדכתיב (6)
 הדודאים נתנו ריח: 18. יששכר. שני שכרים, אחד שכר הדודאים (7)
 ואחד שכר שנתתי שפחתי לאישי (8): 20. זכד. לשון חלק ומנה
 יפה לפי העניין: יזבלני. כמו (9) בנה בניתי בית זכול לך, לשון
 דירה: 21. ותקרא את שמה דינה. ולא נכתבה הודאה על לדת
 הבת לדעת למה נקראת כן, שאין מודים על הבת כמו על הבן.
 ולהודיעך בא, שכל בני יעקב היו זכרים חוץ מזו. וכן (10) בת אשר
 סרה. בכל שבטים נפש לא היו רק שתי בנות, יוכבד וסרה:
 23. אסף אלהים. כמו (11) ואספתו אל תוך ביתך, וכמו (12) כי
 אספתי שלומי. הכנסת והטמנת את חרפתי שהייתי נקראת עקרה:
 24. ותקרא את שמו יוסף. על שאמרה אסף אלהים את חרפתי.
 ואם כן תקראהו אסף (13), יוד של יוסף למה? על שם שנתפללה יוסף
 י"י בן אחר, הרי שם זה משמש שני אמירות, אסף ויוסף (14):
 25. שלחני. כי עתה כשנולד יוסף נשלמו שבע שנים אחרות של

(1) תהלים צד, כא. — (2) תהלים קו, מג. — (3) איוב ל, יב. — (4) איוב
 מז, יג. — (5) ירמיה כד, א. — (6) שיר השירים ז, יד. ועיין בפירוש רש"י שם
 ותמצא כדברי רש"י כאן. — (7) בכ"י נשנו תיבות אחד שכר הדודאים שתי
 פעמים. — (8) כתב כן בעבור פסוק מז. אבל בספר הדר וקנים דף יג ע"א
 כתוב: "על שם שני שכרים כתב שני שנין אחת שכר הדודאים ואחת שנתתי
 שפחתי לאישי. רש"י". וכן במנחת יהודה למקרא היה נמצא: "ונכתב בשני שנין
 ופירש רש"י שאותה שהיא בשכר הדודאים אינה נקראת לפי שהוא נגאי לומר
 ששכרה אחותה כדי שישכב יעקב עמה". ואין זאת כוונת רש"י, ומפרשי התורה
 אשר באו אחריו הבינו דבריו בדרך המורגל להם. — (9) מלכים א' ח, יג. —
 (10) מז, ז. ור"ל שגם שרה נזכרת יחדה בין אחיה. — (11) דברים כב, ב. ובכ"י:
 ואספת. — (12) ירמיה מז, ה: כי אספתי את שלומי. — (13) בכ"י: וסף. ועיין RSBM
 דף 34 הערה 3. — ומצאתי עד נאמן לדברך אשר כתבתי שם שצ"ל אסף, בהדר
 וקנים דף יד ע"א: "תימא אם כן הו" ליה למקרי אסף, יוד של יוסף למה? י"ל
 לפי שנתפללה רחל יוסף י"י בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף.
 רש"י". והאמת שלא תמה רש"י ולא שאל, אלא פירש דבריו הכתוב לדעתו
 שתחלת פסוק כד: ותקרא את שמו יוסף, יחובר אל פסוק כג, כלומר שקראה
 שם בנה יוסף בשביל שאמרה אסף אלהים את חרפתי. ותיבת לאמר הבאה אחרי
 כן בפסוק כד פירש שרצה הכתוב לבאר מדוע נקרא יוסף ולא נקרא אסף.
 והדרך הזה חדש הוא וראוי לעמוד עליו. — (14) אסף וגי' שבפסוק כג ויוסף וגי'
 שבפסוק כד.

רחל: 30. לרגלי. בשבילי, דוגמת⁽¹⁾ לרגל המלאכה אשר לפני:
 31. לא תתן לי מאומה מכל הצאן שיש לך עכשיו שהרי עבדתך
 בשביל בנותיך, אבל ממה שארעה צאנך מכאן, ולהבא תן לי
 העקודים והנקודים. ואתן עקודים ונקודים שיש עכשיו בצאנך הסר
 משם ותן ביד בניך שלך להפרידם מעל העתידים להיוולד מעכשיו
 שיהיו שכרי: 32. נקוד. נראה לי מלאי הקדקד והצואר. שהרי⁽²⁾ ויקד
 ארצה כפיפת הצואר והקדקד הוא. והוא⁽³⁾ נדגש, שהוא כמו ויפול
 מנורת נפל. ונקוד וכן⁽⁴⁾ ויקוד הוא על שם הקדקד כמו עקוד ברגל
 על שם⁽⁵⁾ ויעקוד את יצחק, קשירה ברגל: 32. הסר משם.
 לצורכך: והיה שכרי. מכאן ולהבא אתן שיוולדו: 33. וענתה כי
 צדקתי היום ולהבא לפניך כשתבא לראות שכרי ולא תמצא
 בהם אלא נקודים ועקודים: חום בכשבים. אבל לא בעוים כי
 רובם חום הם. רוש⁽⁶⁾ ב"ל: 35. ויתן ביד בניו. של לבן:
 36. ובין יעקב. צאן לבן שהיה רועה נתרחק דרך שלשה ימים
 מצאנו של לבן העקודים והנקודים שהסיר מצאנו⁽⁷⁾: 37. מקל לבנה.
 לפי שהוא דבוק, מקל של לבנה, לפיכך הוא פתח. וכן⁽⁸⁾ מעשר
 בקר⁽⁹⁾, מספד תמרורים. ובלא דבקות⁽¹⁰⁾ ויד את האתון במקל⁽¹¹⁾, בכל
 רחובות מספד⁽¹²⁾ מעשר מן המעשר: לח. שאינו יבש: מחשוף.
 גילוי, כמו⁽¹³⁾ וזרועך חשופה⁽¹⁴⁾ חשף י"י את זרוע קדשו: 38. ויחמנה.
 כמו⁽¹⁵⁾ וישרנה הפרות⁽¹⁶⁾ ד' מלכיות מגוי יעמדנה, חצים לשון זכר
 וחציים לשון נקבה⁽¹⁷⁾ ותקרבו (ה) עצמות עצם אל עצמו, חציו זכר
 וחציו לשי נקבה שהיה לו לומר כמו⁽¹⁸⁾ ותקרבנה בנות צלופחד:
 39. ויחמו הצאן. כולו לשון זכר: 40. והכשבים הפריד יעקב.
 העקודים והנקודים הפריד מצאן לבן שנה ראשונה ושנייה והיה נותן
 את פני צאן לבן אליהם כדי שיראו אותם ותתעברנה כמותם. וגם
 המקלות היה נותן בשקתות המים. שני מעשים הללו היה עושה כדי
 שתלדנה עקודים ונקודים: 41. המקושרות. בזמן שרובן רגילות

(1) לנ, יד. — (2) שמות לד, ח. — (3) רצינו לומר ויקד. — (4) בכ"י מן
 ועין RSBM דף 32 הערה 1. — (5) כב, ט. — (6) כלמעלה כה, כה. — (7) בכ"י
 נוספי כאן בטעות תיבות של לבן ונקדו בראשם להיותם נמחקים. — (8) ויקרא
 כו, לב. — (9) ירמיה ו, כו. — (10) במדבר כב, כו. — (11) עמוס ה, טו. —
 (12) במדבר יח, כו. — (13) יחזקאל ד, ז. — (14) ישעיה נב, י. — (15) שמואל א'
 ו, יב. — (16) דניאל ח, כב. ובכ"י: ומלכיות מגוי יעודנה. ועין RSBM דף 32 הערה 1.
 (17) יחזקאל לו, ז. וכל עשר התיבות הבאות נשמטו בדפוסים. — (18) במדבר כו, א.

להתעבר ביהרד: 42. ובהעטיף. כשעבר זמן המכירות להתעבר
לא היה חושש על המאחרות:
לא 1. הכבוד. עוצם ממון, כמו (1) ואברם כבד [מאד] במקנה
בכסף ובוהב: 5. ואלהי אבי היה עמדי. א"עפי שפניו רעים, אני
לא גולתי ממנו כלום אלא הק' היה עמדי ונתן לי: 7. מונים. מניינים.
עשרת (2) אינו דוקא. כמו (3) עשר נשים לחמם, (4) עשר פעמים
תכלימוני. כלומר הרבה מניינים: 8. וילדו כל הצאן נקודים. בזה
לא הועיל מחשוף הלבן (5): 9. ויצל. הפריש. וכן כל לשון ישועה
והמלטה וחליצה לשון הפרשה הם: 13. אשר משחת. להקדישה
ועדיין לא הקרבת עליה נדריך (6): 15. כספינו. שנשתכר בנו
בנישואינו. שהיה לך להשתכר ביגיע כפך ולפרנסנו: 19. ותגנוב
רחל את התרפים. שלא יגידו ויודיעו ללבן כי רוצה יעקב לברוח,
כענין שנאמר (7) אין אפוד ותרפים, (8) כי התרפים דברו און. רגילים
היו לקסום בהם: 23. דרך שבעת ימים. כי יעקב היה הולך לאט
בשביל צאנו ולבן שהיה רחוק ממנו הלך לגונו את צאנו כדכת (9)
וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, והוא מיהר לרדוף והשיגו
לסוף שבעת ימים: 29. ואלהי אביכם וגו'. ואני חולק לו כבוד (10):
31. כי יראתי וגו'. עם אשר תמצא. השיב על ראשון ראשון ועל
אחרון אחרון: 32. לא יחיה. כלומר אני אעשה נקמה מגופו (11):
33. ויבא לבן באהל יעקב ואחר כך באהל לאה ואחר כך
באהל שתי השפחות, ולמה לא מצאם באהל רחל? שהרי כשיצא
מאהל לאה ויבא באהל רחל ישבה רחל על כר הגמל
שהתרפים בתוכו: ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל. כלומר
א"עפי שאמרנו למעלה באהל לאה ובאהל שתי השפחות, לא כך
היה, אלא בתחילה כשיצא מאהל לאה נכנס באהל רחל, אבל מפני
אורך דברים שאמר לבן לרחל ורחל ללבן לא היה רוצה להפסיק
את הפסוק הראשון: 34. כר או כסת שנותנין על הגמל לשבת
עליו: 38. לא שכלו. מתוך חוסר מרעה ומתוך שמירה פחותה:

(1) יג, ב. — (2) בכ"י: עשר. — (3) ויקרא כו, כו. — (4) איוב יט, ג. ובכ"י
נשנתה תיבת "פעמים" שתי פעמים. — (5) שתלדנה בכל פעם אותו מין של
מטולאות שאמר לבן. וכן כתב רמב"ן. ובעל קרן שמואל האריך לדבר ולא פירש
כהו"ן במקום הזה. — (6) כדבריו כח, יח. — (7) הושע ג, ד. — (8) זכריה י, ב. —
(9) ל, לו. — (10) אף על פי שאינו אלהי אבי. ובעל קרן שמואל נדחק לפרש. —
(11) כפירוש ראבי"ע הראשון.

ואילי צאנך. דרך רושי צאן במדבר לאכול מן הכבשים הזכרים:
 39. אחטנה. כמו אחטאנה, אני הפסדתי משלי, כמו⁽¹⁾ אני ובני
 שלמה חטאים. הרבה אלפין חסרין: גנבת יום. יו"ד יתירה גנובת
 יום וגנובת לילה שלמתי, כמו⁽²⁾ רבתי עם שרתי במדינות. אבל
 גנובתי קמץ פתרונו גנובת שלי: 42. שלחתיני. ולא בשמחה
 ובשירים⁽³⁾: 43. מה אעשה. היאך אוכל לעשות להם רעה:
 49. והמצפה. דכת⁽⁴⁾ את מצפה גלעד: יצף. מן⁽⁵⁾ צופה נתתיך.
 כמו⁽⁶⁾ ירב בארץ מן⁽⁷⁾ פרה ורבה: 51. יריתי. זקפתי. יעקב ירה
 אותה בעצת לבן. כמו⁽⁸⁾ ירה בים:
 לב. 2. ויפגעו בו. לשומרו. כדכת⁽⁹⁾ והנה אנכי עמך:

וישלה יעקב.

5. ויצו אותם לאמר. צוה אותם ואמר להם כה תאמרו.
 והשלוחים לא ידעו⁽¹⁰⁾ דאנתו של יעקב: עם לבן גרתי כאשר ידעת
 במצות אבי ואמי. שלא יחשוב בשבילי ברח: ואחר. כמו וְאַחַר כְּמִי⁽¹¹⁾
 וְאַחֲבֵךְ אֶת יַעֲקֹב כְּמוֹ וְאַחֲבֵךְ, וכן⁽¹²⁾ וְאַכֹּל⁽¹³⁾ וְאַמַּר. חסרון אלף של
 יסוד: 7. באנו אל אחיך אל עשו ומצאת חן בעיניו כאשר אמרת
 וגם הנה הוא מתוך ששמח בכיאתך וכאהבתו אותך הולך
 לקראתך וארבע מאות איש עמו לכבודך. והו עיקר פשוטו⁽¹⁴⁾. וכן⁽¹⁵⁾
 גם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו: 8. ויירא יעקב
 בלבו שא"עפי שהראה לשלוחים כי לכבודו מתכוין, הוא לא האמין

(1) מלכים א א, א, כא. — (2) איכה א, א. וכן ברש"י. — (3) כאשר אמר לבן
 בפסוק כו. — (4) שופטים יא, כט. — (5) יחזקאל ג, יז. — (6) א, כב. — (7) בכ"י:
 מה. והמקרא לה, יא. — (8) שמות טו, ד. — (9) כת, טו.
 (10) בכ"י: ידעו יודעין. ונקוד הראשון בטעות. עיין RSBM דף 35 הערה 4. —
 (11) מלאכי א, ב. — (12) ג, יב; כו, לג. — (13) כד, לג. מ. מ. מה. ועוד. — (14) פירש
 כן בשביל שנאמר וגם הולך לקראתך ולא אמר אבל הולך לקראתך. —
 (15) שמות ד, יד.

שמחשבת עשו לטובה אלא לרעה: ויצר. (מנורת) צרור את המדיינים. והוא [כמו] (2) ותקל גבירתה מן קלל: ויחץ. מן (3) אשר חצה משה: 9. לפלטה. שהיו רחוקים המחנות זה מזה ואם יראו פרענות יברחו: המחנה האחת לשון נקבה הוא כדכת' (4) אם תחנה עלי מחנה. הנשאר לשון זכר. הרבה (5) מצינו תיבות פעמים זכר פעמים נקבה. כמו (6) השמש יצא על הארץ. (7) ותך השמש. (8) רוח סערה עושה דברו. (9) ורוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פינות הבית: 10. אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. שהבטחתי בלשון זה בצאתי (10) מכאר שבע (11) ויאמר אני יי אלהי אברהם אביך (12) ואלהי יצחק: 11. קטנתי מכל. מלהוות לי [כל] החסדים וגו'. וכן (13) קטן מהכיל את העולה ואת השלמים. ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתיך כראוי, לכך אני ירא א'עפי שהבטחתי. שאיך [דן] (14) את האדם אלא לפי מעשיו, כמו שמצינו בחזקיה שאמר לו הנביא (15) מת אתה ולא תחיה ואחר כך בתפלת חזקיהו הוסיף (16) הק' על ימיו חמש עשרה שנה: 11. פן יבא והכני. לפי שקטנתי מכל החסדים. כאשר פירשתי: 13. ואתה אמרת היטיב איטיב עמך. א'עפי שאין אתה מחוייב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' א'עפי כן עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך כמו שאמר משה להק' כשרצה לכלות את ישראל (17) (1) למה יאמרו מצרים [לאמר] ברעה [וגו'] (18) וינחם יי על הרעה. ובמקום אחר (19) מבלתי יכולת יי וגו' וישחטם כמדבר וגו', ואמר לו הק' (20) סלחתי כדברך: 16. ובניהם. לפי פשוטו (21) בניהם ממש והיו (22) בהם זכרים: 17. וריוח תשימו. דרך כבוד הוא. מחנות (23) הרבה זה אחר זה: 18. למי אתה עבד. והם השיבו (24) לעבדך ליעקב: 19. מנחה. כמו שפירשתי בכראשית (25): 21. כי אמר אכפרה

(1) במדבר כה, ה. — (2) טו, ד. — (3) במדבר לא, מב. — (4) תהלים כו, ג. — (5) בכי: הרבה הרבה. — (6) יט, כג. — (7) יונה ד, ח. — (8) תהלים קמח, ח. — (9) איוב א, יט. — (10) בכי בטעות: מצאתי. — (11) כה, יג. — (12) בכי נמצא כאן תיבת וני מיותרת. ועין RSBM דף 37 הערה 1. — (13) מלכים א' ח, סד. — (14) תיבת דן השכיל המדפיס הראשון להוסיף. — (15) מלכים ב' כ, א; ישעיה לח, א. — (16) בכי: והוסיף. — (17) שמות לב, יב. — (18) שמות לב, יד. ובכי בא המקרא הזה שלא במקומו בסוף המאמר אחרי תיבת כדברך. — (19) במדבר יד, טו. — (20) במדבר יד, כ. — (21) כדעת רש"י ולא כאגדה שהביא רש"י. — (22) בכי: והיה. — (23) בכי: למחנות. — (24) בפסוק יט. — (25) עוד תמצא פירושו לויקרא ב, א. עין RSBM דף 150 בשורה השלישית.

פניו. כן חשב יעקב בלבו ואין זה מדברי השלוחים⁽¹⁾: וגם הנה
 הוא אחרינו⁽²⁾. לפי שרצה יעקב לברוח בלילה דרך אחרת אם לא
 מפני שעכבו המלאך, לכך היה מתכוין להטעותו לעשו שלא יפגשהו:
 23. ויקם בלילה ההוא⁽³⁾. נתכוין לברוח דרך אחרת ולפיכך עבר
 הנחל בלילה, כמו שמצינו בדוד בברחו מפני אבשלום בדרכים
 הללו של ירדן ומחנים שעבר יעקב ובלילה כמו כן⁽⁴⁾ ויאמרו אל
 דוד קומו עברו⁽⁵⁾ [מהרה] את המים וגוי ויקם דוד וכל העם אשר
 אתו ויעברו את הירדן עד אור הבוקר עד אחד לא נעדר אשר לא
 עבר את הירדן וגוי ודוד בא מחנים⁽⁶⁾ ואבשלום עבר את הירדן וגוי:
 מעבר יבק. מעברות המים, כדי לברוח: 25. ויותר יעקב לבדו.
 כלומר שהעביר כל אשר לו, שלא היה עוד לעבור אלא הוא לבדו,
 ורצה לעבור אחריהם, כי לברוח דרך אחרת שלא יפגשנו עשו נתכוון.
 ויאבק מלאך עמו שלא יוכל לברוח ויראה קיום [הבטחתו] של הק'
 שלא יזיקהו עשו: 26. כי לא יכול⁽⁷⁾ לו. המלאך. ורצה⁽⁸⁾ לעבור
 ולברוח בעל כרחו: ותקע. נבדלה מן הירך, כמו⁽⁹⁾ פן תקע נפשי
 ממך: [ירך יעקב]⁽¹⁰⁾. הירך טעמו למטה ברי"ש כי כן שמה⁽¹¹⁾ וכן
⁽¹²⁾ גדר מזה וכן⁽¹³⁾ גול. וכשירך רבוק נהפכין להיות פתח קמץ וטעמו
 באות ראשונה⁽¹⁴⁾ ירך יעקב⁽¹⁵⁾ הירך המשכן: 27. כי עלה השחר.
 ובין שהאיר היום מערתה יש לילך לדרכיך⁽¹⁶⁾: כי אם ברכתני.
 שתשלחני מאתך בשלום שלא אחיה נוזק במה שנתאבקתי עמך, כי
 עתה עלה השחר. אז ידע יעקב שהוא מלאך⁽¹⁷⁾: 29. כי שרית.
 מגורת⁽¹⁸⁾ באוני שרה את אלהים כמו קנה, קנית. עשה, עשית. אבל
⁽¹⁹⁾ וישר אל מלאך ויכל מגורת שב קם רץ שיאמר ויקם וישב וירץ.
 ומה שלקה יעקב ונצלע לפי שהקביה הבטיחו והוא היה בורח. וכן

(1) נראה שרשב"ם פירש תיבות ואחרי כן שבפסוק הזה אחרי זמן רב ולא מד
 אחרי בא המנחה אל עשו. — (2) בפסוק יש הלשון: והנה גם הוא אחרינו,
 ובפסוק הזה: גם הנה עבדך יעקב אחרינו. ומקום הפירוש נאחר וראוי היה לכתבו
 לפני פירוש כי אמר אכפרה פניו. — (3) במקרא כתוב: בלילה הוא. —
 (4) שמואל ב' ז', כא — כד. — (5) במקרא: ועברו. — (6) במקרא: מחנימה. —
 (7) בכ"י: ויכל. — (8) יעקב. — (9) ירמיה ו', ח. — (10) ר"ל הירך בפסוק לג. —
 (11) כן שם הדבר שלא בסמיכות. — (12) במדבר כב, כד. — (13) ויקרא ה, כא.
 ועוד. — (14) שמות א', ה. — (15) שמות מ, כב. כד. — (16) בכ"י נקדם המאמר
 היה לפני פירוש ירך יעקב. — (17) אחרי שאמר לו האיש כי איהו בכוונה כל
 הלילה עד עלות השחר שאין זמן עוד לברוח, הביר יעקב שמלאך יי הוא. —
 (18) הושע יב, ד. — (19) הושע יב, ה.

מצינו בכל ההולכים בדרך שלא ברצון הק' או ממאנים ללכת שנענשו. במשה כת' (1) שלח נא ביד תשלח ויחר אף י"י (2) במשה. ולפי הפשט א"עפי שאמרו חכמים (3) בכל מקום חרון אף עושה רושם וכאן מה רושם יש הלא אהרן אחיך הלוי עתיד היה (4) להיות לוי ואתה כהן ועכשיו הוא יהיה כהן ואתה לוי, אך לפי הפשט לפי שהיה מתעצל ללכת כת' (5) ויהי בדרך במלון ויפגשוהו [י"י] ויבקש המיתו. וכן ביונה שנבלע במעי הדגה. וכן בכלעם (6) ויחר אף אלהים כי הולך הוא ונעשה חוגר כדכת' (7) ותלחץ [את] רגל בלעם (8) וילך שפי, חוגר (9), כמו (10) ושופו עצמותיו: 32. והוא צולע על יריכו. עתה כשהיה השמש [זורח] ראוהו צולע על יריכו. כמו (11) ויהי בבקר והנה היא לאה, כי עד עכשו לא נודע שהיא לאה: 33. על כן לא יאכלו. לזכרון גבורתו של יעקב וגם שעשה לו הק' שלא מת: לג 7. נגש יוסף ורחל. לפי הפשט דרך להזכיר את האיש תחילה (12), אבל למעלה (13) מתוך שאמר לאה וילדיה אמר כמו כן רחל ויוסף: 8. מי לך כל המחנה של עדרים ששילחת (14): 11. חנני. חנני (15): 14. עד [אשר] אבא אל אדוני שעירה. (16) הרחיב לו את הדרך: 18. ויבא יעקב שלם. אל עיר ששמה שלם. כמו (17) ותבאנה בית לחם: עיר של שכם. עירו של שכם, כמו (18) כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא, כדכת' (19) וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש שם העיר, טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון עיר ירושלים אלא העיר נוכרת אחרי השם (20). ואפילו אם זאת היא שכם (21), שמא לזכרון גבורת בני

(1) שמות ד, יג, יד. — (2) בכ"י בטעות: י"י אלהים. — (3) זכחים דף קב ע"א בשינוי לשון מעט. — (4) בכ"י בטעות: הוא. — (5) שמות ד, כד. ובכ"י: והיה בדרך במלון. — (6) במדבר כב, כב. — (7) שם כב, כה. — (8) שם כג, ג. — (9) כרב יוחנן בסנהדרין דף קה ע"א. — (10) איוב לג, כא. — (11) כט, כה. — (12) ולא כב"ר שהביא רש"י. — (13) בפסוק ב. — (14) בכ"י בטעות: ששילחה. — (15) בכ"י: חנני. וכבר הגיה בעל קרן שמואל ור' וואלף היידענהיים. וגם רש"י לעד. — (16) השתמש בקיצור בדברי רש"י מבבלי ע"ז דף כה ע"ב. — (17) ברות א, יט כתוב: עד בואנה בית לחם. — (18) במדבר כא, כו. — (19) לד, ב. וטעות המדפיסים הראיתי בספרי RSBM בדף 41 הערה 3. — (20) כגון יגוה העיר הגדולה (יונה א, ב; ג, ב; ד, יא). ואולם נמצא גם כן והעיר שושן (אסתר ג, טו; ח, טו). והח' ר' שמואל דוד ליצאטו ז"ל בפירושו לתורה הביא לעדים נגד רשעים שני מקראות: עיר מבצר צר ביהושע יט, כט ועיר ספרוים בישעיה לו, יג. — (21) ר"ל שלם תהיה נקרא גם כן שכם ושתיהן עיר אחת הן.

יעקב שמו את שמה שכס⁽¹⁾ כדכת' בלזו שנקרא ביתאל⁽²⁾ וכדכת'⁽³⁾ ויקראו ללשם הן על שם הן אביהם, לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכת'⁽⁴⁾ ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שלם שלם בתורתו שלם בממונו⁽⁵⁾ מועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך? וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן: 19. קשיטה. מין מטבע ששמה כן⁽⁶⁾: 20. אל אלהי ישראל. שהצילני מלבן ומעשו. כלומר האלהים הוא אלהי יעקב⁽⁷⁾. וכמו שקורין שם אדם⁽⁸⁾ אליעזר, עמנואל, כמו כן נקרא המזבח כך. וכמו שפירשתי פשוטו⁽¹⁰⁾:
 לד. 1. ותצא דינה. כי חוץ לעיר נטה אהלה⁽¹¹⁾ ויצאה⁽¹²⁾ משם ונכנסה לעיר: 7. ובני יעקב באו מן השדה בתוך כך שיצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם וגו': 9. בנותיכם תתנו [לנו] ואת בנותינו תקחו לכם. בבני יעקב תלו החיתונים לכבודם לתת ולקחת. אבל כשסיפרו את הדבר לאנשי עירם⁽¹³⁾ אמרו למפרע לכבוד בני העיר שהם יהיו הלוקחים והנותנים כדי לפתותם שישמעו אליהם להמול⁽¹⁴⁾: 10. וסחרוה. החי'ת גורמת. וכן מן גאל⁽¹⁵⁾ גאלני, מן שחט⁽¹⁶⁾ וישחטוהו, מן שאל⁽¹⁷⁾ ישאלוני משפטי צדק, מן בחר בחרוהו, מן פעל יפעלוהו: 16. ונתנו דגש, כמו ונתנו, פירוש ניתן. וכן⁽¹⁸⁾ מצרים נתנו יד כמו נתנו: 19. ולא אחר. מגורת⁽¹⁹⁾ לא תאחר שהוא משקל כבד כמו⁽²⁰⁾ תשבר: והוא נכבד. ושמעו לו: 25. בהיותם כאבים. לפי דרך ארץ ופשוטו של מקרא⁽²¹⁾ או היו כאבים מיום ראשון ושני: ויבאו על העיר שהיו יושבים בטח ולא

(1) ר"ל שמכל מקום עיר שכס הכתוב פה פתרונו עירו של שכס בן חמור ואחרי כן נקראת לפי הדעה הזאת העיר והיא בעצמה שכס להוכיח נצחון בני יעקב על שכס, ומלפנים נקראת שלם. — (2) כח, יט. — (3) יהושע יט, מז. ושם כתוב: כשם הן אביהם. — (4) ד, ז. — (5) היא האגדה שהביא רש"י. — (6) בכ"י נכנס המאמר הזה באמצע פירוש עיר שכס לפני דברי רשב"ם וגם מי שמפרש וגי'. וזאת היתה ראשית חטאת לטעות המדפיסים אשר הזכרתי בדף 43 הערה 19. — (7) כפירוש רש"י. ובכ"י נשנו שתי פעמים התיבות האלה: „שהצילני מלבן ומעשו כלומר האלהים הוא אלהי יעקב“. והם כשורה שלמה. — (8) שמות יח, ד. — (9) ישעיה ז, יד; ח, ח. — (10) והרשה הביא רש"י בסוף דבריו. — (11) יעקב נטה אהל דינה מחוץ לעיר עם אהלו (ל, יט). — (12) בכ"י: ויצא. — (13) בפסוק כא. — (14) כדברי רש"י לפסוק טו. — (15) בתהלים קיט, קנד: וגאלני. — (16) שופטים יב, ו. ובכ"י: שחטוהו. — (17) ישעיה נח, ב. — (18) איכה ה, ו. — (19) שמות כב, כת. ועוד. — (20) שמות כג, כד. ועוד. — (21) שלא כדברי בראשית רבא שביום השלישי למילת התינוק תנבר הסכנה.

נוהרו מהם. וכן כל בטח שבכל מקום על הושבים הוא אומר בין בתורה בין בנביאים⁽¹⁾: 30. להבאישני. את ריחי כמו⁽²⁾ אשר הבאשתם את ריחנו:

לה 2. אלהי הנכר. שלקחו בעיר: 7. ויקרא למקום שחוץ לזו שהקים מצבה שם⁽³⁾ בכאן מכית אביו אל ביתאל. כי מתחילה נקראת שם העיר ביתאל⁽⁴⁾ ואולם לזו שם העיר לראשונה, אבל עכשיו קרא שם המקום ביתאל שחוץ לעיר, אשר חלם שם, אל ביתאל, לפי שעד עתה הוא היה בעורו⁽⁵⁾: 8. אלון בכות. לא נכתב אלא⁽⁶⁾ מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש, פנואל, סוכות, אל אלהי ישראל, שלם⁽⁸⁾ עירו של שכם, לזוה, אל ביתאל, אלון בכות, ביתאל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד, בית לחם אפרת, מגדל עדר: 9. וירא אלהים אל יעקב עוד. אחר שנסע מלזו הוא ביתאל קרא עוד את המקום השני ביתאל כמו שמפרש והולך: 15. המקום אשר דבר אתו. כמה פעמים נאמר לשון זה בפרשה זו לפי שהיה המקום באמצע הדרכים ואין שם עיר: 16. כברת. כמו⁽⁹⁾ ירוע כבירים, ואוריד כביר יושבים. לשון הרבה⁽¹¹⁾. ולפי [שהיה עוד] ריבוי ארץ עד אפרת נקברה בדרך: ותקש. כמו [תקשה], כמו ותצו ותצוה. ⁽¹²⁾ ותכם ותכסה: 17. אל תיראי כי גם זה לך בן כאשר התפללתה ⁽¹³⁾ ווסף יי לי בן אחר, ולא חפץ להמיתך אלא קיבל תפילתך. ולדבר על לכה נתכוונה: 18. בנימין. בן זקנים, בן ימים, כמו⁽¹⁴⁾ לקץ הימין כמו הימים: 20. היא מצבת קבורת רחל שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך⁽¹⁵⁾: 21. למגדל עדר. סמוך לבית לחם היה כדכת' בתרי עשר⁽¹⁶⁾ ואתה בית לחם אפרתה וגו' וכתוב בסמוך⁽¹⁷⁾

(1) ולא כביר שהביא רש"י. — (2) שמות ה, כא. — (3) כח, יח. — (4) כח, יט. — (5) מדבריו כאן ולמעלה כח, יט ולפנינו לפסוק ח' וט' ננלה דעת רשבי"ם שבפסעם הראשון בצאת יעקב מבית אביו קרא שם המקום אשר לן שם ביתאל והעיר לזו הקרובה שם נקראה מהיום והוא גם כן ביתאל. ועתה בשוכו מפרן ארם שינה שם המקום אשר היה לן שם בתחלה וקראו אל ביתאל והעיר עצמה נקראת כמלפנים לזוה או לזו או ביתאל; ועוד נקרא מקום אחר ביתאל בפסוק טו שאיננו לא לזוה ולא אל ביתאל. — (6) בכ"י: אל. — (7) כל השמות הבאים כאן נשמטו בדפוסים. — (8) בכ"י בטעות: שכם. — (9) אויב לד, בד. — (10) ישעיה י, ג. — (11) בכ"י: הרב. — (12) לה, ד. ועוד. — (13) ל, בד. — (14) דניאל יב, ג. — (15) הלך לשטתו שיש מקראות שלא נכתבו אלא כדי להבין המקראות הבאים אחריהם. עיין RSBM דף 88 הערה 1. — (16) מיכה ה, א. — (17) שם ד, ח.

ואתה מגדל עדר וגו': 22. וישמע ישראל. לא נכתב זה אלא להודיעך שבשביל ששמע יעקב את הדבר אמר לו בשעת צוואתו (1) פחו כמים אל תותר כי עלית משכבי אביך: ויהיו בני יעקב שנים עשר. עתה כשנולד בנימין היו שנים עשר (2). ועד (3) שסיים כל עניין אותה הפרשה לא היה רוצה להפסיקה: 29. עשו ויעקב. לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב. אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שהיה בן השפחה:

לו. 2. עשו לקח את נשיו מבנות כנען. המדקדק יתן לב כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק נאמר (4) יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אלון החתי (5) מחלת בת ישמעאל, וכפרשה זו לא הזכיר בת בארי כלל לא שמה ולא שם אביה, אבל [אלון] וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הזכרו, שהוחלפו שמות הבנות כאשר מצינו בכמה מקומות. בשמת בת אלון נקראת כאן עדה בת אלון, ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אלון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי כן אחר שהלך לו לשבת בהר. שעיר ונתחתן בבני שעיר החורית (6) כדזכרת לפנינו (7) כי אהליבמה היתה בת ענה בן צבעון בן שעיר החורי, וגם תמנע פילגש אליפו כתובה שם (8) בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האילו לבסוף: 6. מפני יעקב אחיו. כי יעקב קנה את הבכורה ודינו היה לירש את יצחק לכך ישב בארץ מעורי אביו: 9. ואלה תולדות עשו. בניו, כאשר פירשתי באלה תולדות נח (9): 12. ותמנע היתה פילגש. ראיתי בשוחר טוב (10) ותמנע

(1) מט. ד. — (2) הלך בדרך רש"י. — (3) בכ"י: ועוד. — (4) כי, לר. — (5) כח. ט. — (6) בכ"י בטעות: החוי. — (7) בפסוק כה. כד. כ. — (8) בפסוק כב. (9) הפירוש הזה נאבד שם מאתנו, אבל תמצאנו פעם שנית די באר לוישב יעקב לו, ב. — (10) לא מצאתי בדברים האלה בשוחר טוב הנדפס, והחכם ר' שלמה בובער במבוא לסי' לקח טוב אשר הדפים ע"פ כ"י דף כד ע"א כתב שציל כאן "בלקח טוב" כי אין זה דרך מדרש שוחר טוב. ולבאורה דבריו נעימים ונכוחים למבין, אבל המטיב לעיין בדברי רשבים ובלקח טוב דף צ"ב לא תנוח דעתו בדברי ר' שלמה. כי רשבים אחרי הביאו בשם שוחר טוב פ"י הפסוק הזה והביאו עוד פירוש דברי המקרא ביהושע יג, ח הוסיף לאמר ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים ג"י. ואם כן, פירוש הכתוב ביהושע גם אותו מצא במקורו. ואיה איפוא פירוש הכתוב הלא בלקח טוב? — וגם בלקח טוב הובא פירוש הכתוב שלנו בשם יש מפרש. ולפי זה מקור הפירוש קודם ללקח טוב.

מחובר גם לפסוק העליון, שכן בדברי הימים¹ צפי וגעתם וקנו ותמנע ועמלק, ואחר כך הוא אומר בבני שעיר² ואחות לומן תמנע. דוגמת³ אחות נביות,⁴ אחות אהרן כמו שפרשתי⁵. [וכן כאן⁶] ויהיו בני אליפו תימן אומר צפו וגעתם וקנו ותמנע ותמנע היתה פילגש. הראשון זכר מבני אליפו, והשני נקבה⁷ ואחות לומן תמנע. וכמוהו [ב]יהושע⁸ ועתה חלק את הארץ [הואת] בנחלה⁹ לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה. עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה. על כרחיך פסוק שני חסר ממנו, כי היה לו לומר וחצי שבט המנשה השני כבר לקחו נחלתם. לפיכך יש לך לומר כי פסוק זה עונה על סוף הפסוק שכת' בו וחצי שבט המנשה. אף על פי שמדברים הפסוקים בשני חצאי שבט מנשה, לאחד מהם חילק משה ולשני חילק יהושע. ואני שמואל מצאתי פסוק שלישי בדברי הימים דוגמתן במשפחות בני יהונתן בן שאול¹⁰ ובני מיכה פיתון ומלך ותארע ואחו. ואחו הוליד את יהועדה ויהועדה הוליד את עלמת וגו'. ואותה פרשה נשנית וכפולה בתוך דף אחד. תחלת הפרשה אשר נשנית¹¹ ובנבעון ישב[ו], וסוף הפרשה¹² אלה בני אצל. וכת'¹³ ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע. ואחו הוליד וגו'. בעל כרחיך חסר ואחו מפסוק זה שדיה לו לכתוב ותחרע ואחו ואחו הוליד, אלא שתיבת ואחו הוליד עונה על פסוק שלמעלה כאילו כתוב ובני מיכה פיתון ומלך ותחרע ואחו ואחו הוליד וגו' שכך כתו בפרשה ראשונה¹⁴: 15. כל אלופים שבפרשה (מ)שרי עיירות ומשפחות. ואלוף קרח הנזכר בבני אליפו¹⁵ נראה בעיני שהוא תמנע שבבני אליפו הנזכר בדברי הימים¹⁶ שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר¹⁷: 20. יושבי הארץ. מתחילה. ובני עשו יירשום כ[ר]כת' באלה

(1) בדברי הימים א' א, לו. — (2) שם לט. — (3) כח, ט. — (4) שמות טו, כ. — (5) לעיל כח, ט. — (6) בפסוק יא. — (7) בפסוק כב. — (8) יג, ז. ח. — (9) בכ"י: בנחלת. — (10) דברי הימים א' ח, לה. לו. — (11) שם ח, כט; ט, לה. — (12) שם ח, לח; ט, מד. — (13) שם ט, מא. מב. — (14) ורמב"ן הביא הפירוש הזה בשם רודפי הפשט אע"פ שלא ראה פירוש רשב"ם כאשר היכתתי בספרי RSBM דף 25 הערה 1. כי מצא הוא את הפירוש בספרי מפרשים אשר היו אחרי רשב"ם ואשר השתמשו בפירושו ובדבר הזה גם בפירוש לקח טוב. וכן נמצא הפירוש שהוא בפירוש ר' יוסף בכור שור ובספרי מפרשי צרפת האחרונים ולא בשם רשב"ם. וכוה קרה גם לרשב"ם גם לאחרים בימים ההם. ויותר מזה מצאנו שהובא הפירוש הזה בפענה רוא דף יח ע"ב בשם רמב"ן. — (15) בפסוק טז. — (16) עיין דבריו למעלה לפסוק יב. — (17) בפסוק יח.

הדברים⁽¹⁾ וישבו תחתם: 24. ואיה וענה. נראה בעיני כך שמן כופסי [ו]שתי⁽²⁾. וא"עפי שבדברי הימים כתי⁽³⁾ איה וענה. אין לדקדק בכך כאשר כתו בתורה⁽⁴⁾ עין וחול וגתר ומש. ובדברי הימים⁽⁵⁾ ומשך. והמפרש לוי יתירה⁽⁶⁾ יש לתמוה מה היה לו לכתוב וי יתירה בזה יותר משאר בנים. והראיות שמביאי אין. כי אותן וי"ן שמביאין אין יתירות.⁽⁷⁾ ותשב תמר ושומימה פירוש⁽⁸⁾ כמו⁽⁹⁾ שבי אלמנה בית אביך. כי הישיבה⁽¹⁰⁾ הוא כפל לשון של שוממה והרי הוא כאילו כתוב ותשב בדודה ושוממה.⁽¹¹⁾ מגערתך אלהי יעקב נרדם וסוס ורכב כך פירוש. מגערת אלהי יעקב [נרדם] חיל שונאינו הנזכר למעלה וגם רכבו וסוסיו⁽¹²⁾ כדכת⁽¹³⁾ סוס ורכבו רמה בים: הוא ענה שנוכר בימי משה על שם גבורתו אשר מצא את היימים הגיבורים או חיות רעות ונצחם. לפי פשוטו אין לדקדק יותר: 22. ואחות לוטן תמנע. לפי שהיה גדול שבאחיו קורא לה אחות לוטן. וכן⁽¹⁴⁾ אחות נביות. וכן⁽¹⁵⁾ מרים הנביאה אחות אהרן: 31. לפני מלך מלך. לפני משה שהושיע את ישראל⁽¹⁶⁾. כל שרי עם ועם קורא מלך. כי עד דוד מצאתי ביוסיפון אחרי אילו המלכים קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה⁽¹⁷⁾: 39. בת מי זהב. אני מדקדק לפי פשוטו בשמות כל כך⁽¹⁸⁾: 40. ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם. באלופים הללו מוזכר מקצתם של אלופים הנאמרים למעלה בני עשו. ויש לומר שלבסוף נעשו אילו האחרונים עיקר להיות אלופי עיר ועיר דכתי כאן למקומותם [ולפנינו⁽¹⁹⁾] למושבותם בארץ אחוזתם. וראה לדברי שכל⁽²⁰⁾ פרשיות בני עשו ובני שעיר והמלכים אשר מלכו עד סוף הפרשה כולה הנם כתובים בדברי הימים, ופרשת אלופי בני עשו הראשונה אינה נזכרת שם כלל כי אם אלופי פרשה שנייה לבד:

(1) דברים ב, יב. — (2) שם ופסי נמצא בבמדבר יג, יד ושם ושתי ידוע באסתר א, ט ועוד. ובכ"ז כאן: וכפסי ושתי. — (3) דה"י א' א, מ. — (4) י, כג. — (5) דה"י א' א, יז. — (6) הוא דונש בערך בנס דף 9 ורש"י. ובכ"ז נכתב כאן: והמפרש לוי יתירה. וחמר הקו משמאל לוי. — (7) שמואל ב' יג, כ. — (8) בכ"ז: פירשו. — (9) לח, יא. — (10) בכ"ז: הישיבה. — (11) תהלים עז, ז. ועין רש"י גם שם. — (12) כבר קדמו בזאת מנחם בתשובותיו על תשובות דונש. עין מחברת דף 76 ברפוס פיליפאוסקי. — (13) שמות טו, א. — (14) כח, ט. — (15) שמות טו, ב. — (16) וכן פירש ראב"ע. — (17) ביוסיפון שלנו א, ב לא נמצאו כל כך. — (18) להוציא מדברי התרגומים וב"ר ורש"י. — (19) בפסוק מנ. — (20) בכ"ז: שבכל.

וישב יעקב.

לו 1. וישב יעקב. עשו הלך אל ארץ אחרת מפני יעקב אחיו⁽¹⁾.
 אבל יעקב ישב אצל אביו בארץ מגוריו כי לו משפט הבכורה:
 2. אלה תולדות יעקב. ישבילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו
 רבותינו⁽²⁾ כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו אף כי עיקרה של תורה
 באת ללמדנו ולהודיענו ברמזות הפשט ההגדות⁽³⁾ וההלכות והדינים
 על ידי אריכות הלשון ועל ידי שלשים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו
 של ר' יוסי הגלילי⁽⁴⁾ ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל⁽⁵⁾.
 והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר,
 ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ולפי שאמרו חכמים⁽⁶⁾
 אל תרכו בניכם בהגיון, וגם אמרו⁽⁷⁾ העוסק במקרא מדה ואינה מדה
 העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל
 כך בפשוטן⁽⁸⁾ של מקראות וכדאמי' במסכת שבת⁽⁹⁾ הוינא בר
 תמני סרי שנין וגרסינ' כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא
 מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה
 נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל
 ב"ר מאיר חתנו וצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו
 פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים
 בכל יום. ועתה יראו המשכילים מה שפירשו הראשונים⁽¹⁰⁾. אלה
 תולדות יעקב. אלה מקראות ומאורעות שאירעו ליעקב. והנה זה
 הכל הוא. כי כל אלה תולדות האמור בתורה [ובנביאים] ובכתובים
 יש מהם שמפרשים⁽¹¹⁾ בני האדם ויש מהם רבים שמפרשים בני
 בני, כאשר פירשתי באלה תולדות נח. למעלה בפרשת בראשית

(1) לו, ו. — (2) יבמות דף יא ע"ב ודף כד ע"א; שבת דף סג ע"א. —
 (3) בכ"י: והגדות. — (4) נדפסות בהרחבת ביאור אחרי מסכת ברכות. —
 (5) נדפסות בתחלת ספרא ובקיצור בסדר התפלה קודם שחרית ועם פירוש אחרי
 מסכת ברכות. — (6) ברכות דף כח ע"ב: ומנעו בניכם מן ההגיון. — (7) בבא
 מציעא דף לג ע"א. — (8) בכ"י: בפשוטו. — (9) דף סג ע"א. — (10) נראה
 שכיוון לפירוש רש"י ואחרים אף על פי שהלשון שהביא נמצאה בפירוש ראב"ע בעל
 דורו הצעיר ממנו מעט. — (11) בכ"י: שמפרש. — ודבריו „יש מהם שמפרשים“
 רוצים לומר יש מהם שראוי לפרשם, וכן דרך לשונו ולשון אנשי דורו.

כת' (1) ויהי (2) נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת, ואחרי כן מפרש כי העולם חטאו ונח מצא חן, ואחרי כן מפרש (3) „אלה תולדות נח“ בני בניו, היאך? כי שלשה בניו היו לו וציוה הקן להכניסם בתיבה י"ב חודש, ובצאתם (4) ויולדו להם בניו אחרי המבול עד שעולים לשבעים בניו שהיו שבעים אומות כדכת' (5) מאלה נפרדו וגו'. וכן בעשו פרשה ראשונה (6) מפרש בני עשו שנולדו לו במקום אביו, ואחרי כן (7) וילך אל ארץ וגו' וישב לו בהר שער וכל הפרשה (8) וכת' (9) אלה תולדות עשו אבי אדום בהר שער, וכל פרשה שנייה ואת בכני עשו (10). וכשם שמצינו בעשו שפירש שבניו נולדו במגורי אביו קודם שהלך אל ארץ מפני יעקב, ובני בניו נולדו בהר שער — כן ביעקב למעלה כת' (11) ויהיו בני יעקב שנים עשר וגו', ומפרש לבסוף (12) אלה בני יעקב אשר ילד לו בפרץ ארם ויבא [יעקב] אל יצחק אביו וגו', הרי פיר' בניו של יעקב והיכן נולדו כאשר עשה בכני עשו, ועתה כותב אלה תולדות יעקב, בני בניו שהיו שבעים והיאך נולדו. כיצד? יוסף בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו והיו לו בניו בכויב ובעדולם שלה ופרץ זרחה, ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים ושלה יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים. וכל זה היה צריך משה רבנו לכתוב שעל זה הוכיחם (13) בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו': בן שבע עשרה שנה. להודיעך כי עשרים ושתים שנה נעלם מאביו יעקב. שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה ושבע שני השוכע ושני שנים של רעב ואז בא אביו כדכת' (14) ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר: היה רועה את אחיו בצאן. בני לאה לפי דרך ארץ קורא אחיו ולא בני השפחות (15): והוא נער את בני בלהה וגו'. נערותו ורגילותו ומשתאו היו עם בני בלהה, ובני זלפה, ומתוך כך התחילו אחיו בני לאה לשנוא אותו: את אחיו. עם אחיו רועה, ובשמחת נערותו היה נכדל מהם ורגיל עם

(1) ה, לב. — (2) בכ"י בטעות: ויהי כן נח. — (3) ו, ט. — (4) א, י. — (5) י, ה. לב. — (6) לו, א—ה. — (7) לו, ו. — (8) בכ"י: וכל פרשה. וצ"ל עם דא, כי ר"ל כל שארית הדברים הנאמרים בפרשה הנכרת. ותיבות „וכל הפרשה“ הן כמו „ונומר“ אשר הורגלנו בו. — (9) לו, ט: ואלה תולדות וגו'. — (10) ר"ל להגיד את אשר הולידו בני עשו (ר' שלמה דובנא בביאורו). — (11) לה, כב. — (12) לה, כו. כו. — (13) דברים י, כב. — (14) מה, ו. — (15) בא לפרש למה הבדיל הכתוב בין אחיו ובין בני בלהה ונ"י (ובאמת לא הבדיל הכתיב כי כלל ופרט הוא).

בני השפחות ולא עמהם כמו נער⁽¹⁾, כדכתב⁽²⁾ כי נער ישראל. וכתב⁽³⁾ יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. הולך ומונה כל מיני עניינים שגרמו לשנוא אותו. וגם ויבא יוסף [את] דבתם רעה, את דבתם של אחיו רעה, כמדדש אגדה לפי פרושי⁽⁴⁾, שאמר לאביו כך מכזים הם בני השפחות אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם. פשטנים אחרים⁽⁵⁾ לא עמדו על העיקר: 3. וישראל אהב ונ'. כל זה גרם הקנאה: בן זקונים. כי אחרון היה ל"א בנים, אבל בנימין לא נולד אחרי כן עד זמן מרובה. והרבה קודם שנולד בנימין היה לו בן זקונים והתחיל לאוהבו: פסים. מעיל⁽⁶⁾: 8. ועל דבריו⁽⁷⁾ ויבא יוסף את דבתם רעה: 10. מה החלום הזה ונ'. אפילו היתה אמו קיימת היה אומר להוכיחו: 11. ואביו שמר את הדבר. מה צורך לכתוב זה? אלא כשבאה לו הבשורה⁽⁸⁾ ולא האמין לבניו שהוא חי⁽⁹⁾ וירא ישראל את העגלות אשר שלח פרעה, כי לא נשלחו כי אם על פי המלך כמו שכתב שם⁽¹⁰⁾ עגלות על פי פרעה, או האמין על ידי החלומות שמוכיחין שסופו להיות מושל ועגלות הללו על ידי מלכות וממשלה באים, ומתוך כך אמר⁽¹¹⁾ רב עוד יוסף בני חי. כי תימה גדולה היה היאך האמין אחרי שראה כתנתו מלאה דם? כמו שנחרד יצחק על יעקב בשביל שמצא שיער בחלקת צואריו⁽¹²⁾: 13. הלא אחיך רועים בשכם. במקום סכנה שהרגו אנשי המקום. זה שמעתי מר' יוסף קרא חבירונו⁽¹³⁾ והנאה לי: 14. ויבא שכמה.

(1) דרך פירושו רצה לכאן תיבות והוא נער שבמקרא שיהיה פתרון: והוא כמו נער, ואחו בדברי בראשית רבא שהביא רשי לתיבות האלה, אבל משכם לדרך הפשט שמעשה נערוותו היה הדבר ההוא בעצמו אשר סיפר הכתוב שהיה רגיל אצל בני השפחות ולא אצל אחיו השוים לו. — (2) הושע יא, א. ומשם ראיה שתיבת נער נאמר על הבחור שאינו עוד איש ולא רק על הקטן, ולפיכך הושאל על ישראל במצרים טרם היותו לעם וטרם דעתו את אלהיו ואת תורותיו אף על פי שהיו כולם בני דעת. — (3) שמואל ב' ב, יד. — (4) ר"ל כדברי בראשית רבא לתיבות את דבתם רעה (שהביא רשי) אבל לא ממש כדבריו אלא כפי פירוש רש"ם. כי שם נאמרו שלשה מיני דבה רעה שהביא יוסף אל אביו ואחד מהם: מולולין בכני השפחות לקרותן עבדים. ורש"ם הסב את הדברים לענין הפשט כדבריו הבאים כאן אחרי זאת. — (5) אולי הגידו לו עוברי דרך את פירוש ראב"ע ואולם אין הכרח לחשוב כזאת, כי מוכח מדבריו שרבו רודפי הפשט בומנו ואפשר שכיון למפרשים אחרים. — (6) עיין שמואל ב' יג, ח. — (7) השתמש בדברי פסוק ב'. ועיין ספר RSBM דף 90 הערה 3. — (8) בכ"י: את הבשורה. — (9) מה, כו. — (10) מה, כא. — (11) מה, כח. — (12) כדבריו למעלה כו, לג. ור"ל שמחדת יצחק על השער שמשש בצוארו יעקב בהיותו עור ושלא ראה ביעקב מקודם בהיותו פקח נראה שתמאן רוח האדם להאמין דבר הפך ראות עיניו. — (13) כבר נמצא כן בתרגום ירושלמי הנקרא תרגום יונתן, והעיר על זאת ר' שלמה דובנא בכיאו"ו. ועיין ספרי RSBM דף 60 הערה 8.

ולא מצאם: 15. וימצאהו איש והנה תועה וג'. להגיד חשיבותו של יוסף נכתב זה שלא רצה לחזור לאביו כשלא מצאם בשכם אלא בקשם עד שמצאם, וא"עפי שהיה יודע שמתקנאים בו הלך ובקשם כמו שאמר לו אביו⁽¹⁾ והשיבני דבר: 17. בדתן. לפי הפשט שם העיר⁽²⁾ וגם בשופטים⁽³⁾ היא נזכרת: 18. ויתנכלו אותן. נתמלאו נכליות וערמומיות⁽⁴⁾ עליו כמו⁽⁵⁾ וארור נוכל⁽⁶⁾ בנכליהם אשר נכלו: 19. הלזה. כל הלזה כשרואים אותו מרחוק, וכן⁽⁷⁾ מן האיש הלזה, ציל⁽⁸⁾ ב"ל. אבל הוה צישט⁽⁹⁾ ב"ל כמו⁽¹⁰⁾ המן הרע הוה כשהוא בקרוב: 20. לכו ונהרגהו. לשון הומנת בני אדם. וכן⁽¹¹⁾ לכו ונמכרנו לישמעאלים. וכן⁽¹²⁾ הבה נא, ⁽¹³⁾ הבה נתחכמה, וכן⁽¹⁴⁾ ראה אנכי נתן לפניכם היום: 21. ויצילהו מידם. שלא נהרג: 22. השליכו אותו אל הבור הוה אשר במדבר. מקום שאין בני אדם מצויין שם וימות מאליו: למען הציל. הפסוק מעיד על ראובן כי להצילו נתכוון כמו שמוכיח סופי: 23. את כתונת הפסים. [יש מפרשים]⁽¹⁵⁾ לא הזכירה אלא לרמז לך שהיא גרמה תחילה השנאה. וזה אינו. אלא לפי שהוא אומר לפנינו⁽¹⁶⁾ וישלחו את כתונת הפסים. להטעותו שיהשוב בלבו כי חיה רעה אכלתהו כמו שאמ'⁽¹⁷⁾ ויכירה ויאמר כתונת בני, לכך הוא מזכירה כאן: 24. אין בו מים. שאם היה בו מים לא היו משליכין אותו שם, שאם כן היו מטבעין אותו וממיתין אותו בידים והם אמרו⁽¹⁸⁾ ויד אל תשלחו בו, וידינו אל תהי⁽²⁰⁾ בו, לגרום לו מיתה: 28. ויעברו אנשים מדיינים. בתוך שהיו יושבים לאכול לחם ורחוקים היו קצת מן הבור לבלתי אכול על הדם וממתינים היו לישמעאלים שראו, וקודם שכאו הישמעאלים עברו אנשים מדיינים אחרים דרך שם וראוהו כבוד ומשכוהו ומכרוהו המדיינים לישמעאלים, ויש לומר שהאחים לא ידעו, ואע"פי אשר כתב⁽²¹⁾ אשר מכרתם אותי מצרימה, י"ל שהגרמת מעשיהם סיעה

(1) בפסוק יד. — (2) קיצר דבריו רש"י. — (3) זכרוננו הטעוהו כי הוא כמלכים ב' ו' יג. וכבר תיקן ר' שלמה דובנא בביאורו. — (4) דברי רש"י. — (5) מלאכי א' יד. — (6) במדבר כה, יח. — (7) כד, סה. — (8) *cil* ובל"א *jener*. עין פירושו למעלה כד, סה. — (9) *cist* ובל"א *dieser*. — (10) אסתר ז, ו. — (11) בפסוק כו. — (12) לח, טו. — (13) שמות א' י. — (14) דברים יא, כו. — (15) חסר בכ"י. ור' שלמה דובנא בביאורו הוסיף כן מסברא. — (16) בפסוק לב. — (17) בפסוק לג. — (18) בפסוק כב. — (19) בפסוק כז. — (20) בכ"י בטעות: תהיה. — (21) מה, ד.

במכירתו. זה נראה לי לפי עומק דרך פשוטו של מקרא. כי ויעברו אנשים מדיינים משמע על ידי מקרה⁽¹⁾ והם מכרוהו לישמעאלים. ואף אם באתה לומר וימכרו [את] יוסף לישמעאלים כי אחיו מכרוהו, אף כן⁽²⁾ צריך לומר שהם ציוו למדייני סוחרים למושכו מן הבור ואחר כן מכרוהו לישמעאלים: 30. אנה אני בא. למה באתי אל הבור⁽³⁾: 32. וישלחו. על ידי בני אדם שלא יגידו מי השולחים אלא שיאמרו⁽⁴⁾ זאת מצאנו: 35. כי ארד. לא אנחם אלא ארד אל⁽⁵⁾ בני אבל שאולה: ויבך אותו אביו. כלומר זמן מרובה. ולפי שהוא מיותר דרשו חכמים⁽⁶⁾ אביו יצחק אף כי היה יודע שלא נהרג: 36. והמדינים⁽⁷⁾ מכרו אותו אל מצרים. מדין ומדיין וישמעאלים אחים היו, ומדין וישמעאלים אחד הם לפי הפשט. לכך הוא אומ' כי מדינים מכרוהו⁽⁸⁾ וישמעאלים הורידוהו שמה⁽⁹⁾, כי שניהם אחד הם לפי הפשט:

לח 2. כנעני. כתרנומו תגרא. כמו⁽¹⁰⁾ כנעניה נכברי ארץ⁽¹¹⁾ כנען בידו מאוני מרמה. כי מכנות כנען היו נוהרים⁽¹²⁾: 5. והיה בכזיב יהודה ושם נולד לו בן: 9. כי לא לו יהיה הזרע. ומקפידים⁽¹³⁾ היו בכך: 10. גם אותו. דרשו חכמים⁽¹⁴⁾ כי בעון כזה מת [ער]⁽¹⁵⁾ על שהיה משחית זרעו שלא תתעבר ותכחיש יופיה⁽¹⁶⁾: 9. נָתַן זֶרַע. חטף קמץ⁽¹⁷⁾ שכל תיבת מלא פום⁽¹⁸⁾ שמעמה באות אחרונה ותיבה

(1) בכ"י: מקרא. — (2) בכ"י: אם כן. — (3) בעל ספר מנחת יהודה הגדפס בספר דעת זקנים דף יט ע"ג למטה בדפוס ליוורנו טעה לכתוב שרשב"ם כתב ליישב דברי רש"י שמדינים ומדינים אומה אחת הן, ולא כן הדבר. כי חלק רשב"ם על רש"י ודעתו רחוקה כאן מדעת זקנו. ודברי רשב"ם לפסוק ל"ז הטעוהו לפי שגודמנה לו נוסחא אשר איננה נכונה. וגם בעלי התוספות שם בעמוד ד' הביאו נוסחא משובשת. — ובלעדיו זה דע שבאה שם טעות סופר בדברי מנחת יהודה וצריך להיות, „ובדין הוא שהיה לו לכתוב בפירוש רש"י ומדינים מכרו אותו אל מדינים ומדינים מכרו אותו אל מצרים“. — והחכם ר' שמואל הוד לוצאטו במשתדל ובפירושו הביא דעת בן דודו המעמיק בדרך רשב"ם ומסביר פירושו באריכות, וגם רש"דל מסכים עם רשב"ם ברוב דבריו. — (4) בכ"י: שאמרו. ותיקנתי על פי ספר פענת רזא שהביא פירוש רשב"ם כאן בלשון הזה: אלא יאמרו סתם זאת מצאנו. ותיבת סתם הוסיף הוא לפירוש. — (5) בכ"י: על. — (6) בבראשית רבא. — (7) בכ"י: והמדיינים. — (8) בפסוק לו. — (9) בפסוק כח ולפינו לט, א. — (10) ישעיה בנ, ח. — (11) הושע יב, ח. — (12) בפירוש האגדה שהביא רש"י והוסיף הוא טעם. — (13) בכ"י בהיפוך האותיות: ומפקדים. — (14) רב נחמן בר יצחק ביכמות דף לד ע"ב. — (15) בכ"י חסר תיבת ער. וקרבת תיבת על הדומה לה נרמה ההשמטה. — (16) נכנס המאמר כן בכ"י באמצע פירוש פסוק ט. — (17) ואנחנו קוראים שמו קמץ חטוף. — (18) הוא חולם.

הסמוכה לה טעמה באות ראשונה הרי הם במקף והמלא פום נהפך לחטף קמץ, וכן (1) ארך אפים ונגדול-חסד, (2) ואם שלש-אלה לא יעשה לה. אבל (3) את שלש הערים מלא פום הוא: 14. ותכם ראשה בצעיף, שאין זה הרך אלמנות: ותתעלף. כסתה פניה שלא יכורנה יהודה: בפתח עינים. בשער של פרשת דרכים שהכל עוברים ונראים לעינים הרך שם, והמפרשו שם עיר (4) טועה. שהרי כתוב לפנינו (5) היא קעינים, ואילו היה שם עיר, היה לו לומר בעינים הבית חטף, שלא מצינו שיאמר בביתאל בירחו בירושלים: 15. כי כסתה פניה עכשיו לפי הפשט (6). כדכתי (7) ותתעלף: 17. עד שלחך. רפי שתשלח שלוחך שיביא (8) הגדי. וגם יש רגיל לומר לשון רפי בשליחות דורון כדכתי (9) מנחה היא שלוחה, (10) אני שלחתי את הגדי: 18. חותמך, טבעתך. פתילך, אזור. ומטך. שלשה כלים הללו מזומנים לתת כי אינן מלבוש: 21. הקדשה. מיועדת ומזומנת לכל באיה (11) כדכתי (12) וגם קדש ה' בארץ, (13) ולא תהיה קדשה מבנות ישראל: 23. תקח לה מה שבידה, כי לא אשלח עוד אליה, פן נהיה לבוז לחזר אחר הקדשות: 24. ונתה תמר כלתך. ואם תאמר מי יודע אם אמת שזינתה, תדע שהרי גם הרה היא כבר: ותשרף. לפי הפשט כך היה מנהגם מאחר שזוקקה ליכם: 25. היא מוצאת. לאחר שהוציאה שלחה הערבון ועדיין לא רצתה לגלות אלא [אמר] לאיש אשר אלה לו: 26. צדקה ממני. יותר ממני (14) שאני צויתה לשבת בית אביה עד יגדל שלה, היא השלימה תנאי שצויתה, אבל אני לא השלמתי לה תנאי שהתניתי לה כי לא נתתיה לשלה בני, וכן (15) על צדקו נפשו מאלהים, יותר מאלהים. וכן בשאול (16) ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני, יותר ממני: ולא (17) יסף. לא הוסיף (18). שאם אתה מפרשו

(1) תהלים קמה, ח. — (2) שמות כא, יא. — (3) במדבר לה, יד. — (4) בסוטה דף י' ע"א: ר' חנין א"ר מקום הוא ששמו עינים וגי'. — (5) בפסוק כא. — (6) שלא כדברי האגדה בסוטה דף י' ע"ב שהביא רש"י. — ורשב"ם הלך בדרך הפשט של רש"י. — (7) בפסוק יד. — (8) בכ"י: שיבוא. — (9) לב, יט. — (10) בפסוק כג: הגה שלחתי הגדי הזה. — (11) כדברי רש"י. — (12) מלכים א' יד, כד. — (13) דברים כג, יח. — (14) להוציא מדברי התרגומים ופירוש רש"י. — (15) איוב לב, ב. — (16) שמואל א' כד, יח. — (17) בכ"י: לא. אבל כדברי הפירוש הבא כתב רשב"ם ולא. וא"כ טעות הסופר היא. — (18) הכריע בין שני הפירושים שהביא רש"י.

ולא פסק, היה לו לכתוב ולא יסף עוד [מ]לדעתה(1): 30. זרחה. בשביל השני שהוא אדום. וזרחה לשון אדמומית הוא כדכת' (2) והצרעת זרחה במצחו. וכן כל זריחת שמש בבקר וכערב אדום הוא וכת' (3) ויהי בבקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם. וכן בכבא כתרא בהמוכר את הספינה(4) האי שמשא סומקתי הוא והאי דלא סמקא אלא בפניא ורמשא משום דנהורין לא ברי(5), בשביל מאור היום הגדול(6):

ל' 1. שר הטבחים. על ידו נידונין הנרצחים והאסורים בבית הסוהר שלו: 6. ולא ידע אתו מאומה בבית כי אם הלחם אשר הוא אוכל. לא היה מעיין ומביט כלל בכל צורכי ביתו מהיכן בא לו עד שעה שרואה את מאכלו על השולחן ואוכלו. כל מיני מאכל קורא אותו לחם כדכת' (7) עבד לחם רב. וכן(8) כי לפני לחמי אנחתי תבא, מאכלי: 8. לא ידע אתי(9). מכל צורכי ביתו לא היה רואה [עד] שעת אכילה(10): 9. ולא חשך ממני מלהיות שליט על הכל כי אם אותך: 10. להיות עמה. נזחר היה אפי' להתייחד עמה עד שארע מעשה שנשאר יחידי בעל כרחו לעשות מלאכת צורכי הבית כדרכו ואירע באותו יום שלא נותר איש בבית(11). ומדרש אנדה(12) שהלכו לראות נילוס נהר מצרים שעלה על כל גדותיו: 14. ואקרא בקול גדול. לפי שאתם רחוקים ממני, שאילו לא הרימותי קולי היה שוכב עמי בעל כרחי:

מ' 4. ויפקד שר הטבחים. מינהו [על] כל צורכי האסורים שם: ויהיו ימים. שנה שלימה כדכת' (13) ימים תהיה גאולתו. וכן(14) ימים או עשור: 5. איש [כפתרון] חלומו. חלום הראוי לפתרון, הנראה שהוא עיקר ולא חלום של הבלים: 8. ופותר אין אותו.

(1) בכ"י בטעות: לדעתה. ור' שלמה דובנא הגיה על נכון. — (2) דברי הימים ב' כו, יט. — (3) מלכים ב' ג, כב. — (4) דף פד ע"א בשינוי לשון. — (5) בכ"י בטעות: בריא. — (6) זה לשון רשב"ם לנמרא שם: מאור עינינו אינו ברור כל כך מתוך אור היום שמכה עינינו, אבל צפרא ופניא שהיום חשך ניכר אדמומית החמה. — (7) דניאל ה, א. — (8) איוב ג, כד. — (9) בכ"י בטעות: אתי. — (10) עיין ספר RSBM דף 32 הערה 1 והערה 2 ודף 49 הערה 7. — ורצה רשב"ם לומר כי פסוק ח יסכים לפסוק ו בהוספת תיבות עד שעת אכילה, וכן מוכיחין דברי התוספות ברעת וקנים דף כא ע"ד לפסוק כי אם הלחם וגו' שכתבו: ולקמן שאמר ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך וגו' לא חשש להזכיר הלחם. — (11) הראה חיבור שני הפסוקים " וי"א. — (12) בכראשית רבא. — (13) ויקרא כה, כט. — (14) כד, נה.

כמו ואין פותר אותו. וכן ביהוקאל⁽¹⁾ ועושים אינם אותם: 10 כפורחת עלתה נצה. שכן המנהג⁽²⁾ [ויוצא פרח] ויצן ציץ ויגמול שקדים: 11. ואשחט. כתרנומו: 13. ישא פרעה את ראשך. כמו⁽³⁾ שאן את ראש כל עדת וגו'. ימנה אותך פרעה בתוך עבדיו: והשיבך. כדי להשיבך על כנך. וכן כת'⁽⁴⁾ וישא את ראש שר המשקים בתוך עבדיו. אבל⁽⁵⁾ והשיבך י"י מצרים, פירושו וישיב⁽⁶⁾ אותך: 14. כי אם זכרתני אתך⁽⁷⁾. כלומר כל כך אני בטוח שתשא חן בעיני פרעה שאם תזכרני וגו' ידעתי כי יכל תוכל⁽⁸⁾ להוציאני מן הבית הזה, שהרי לא פשעתי כאן כלום כשאר אסורים, וגם לא מן הדין אני עבד כי גונוב גנבתי וגו' וגם פה לא עשיתי מאומה וגו' ואני חייב לא עבודה ולא בית האיסור להיות אסור כאן⁽⁹⁾: 16. כי טוב פתח. נכרין דברי אמת: סלי חרי. מנוקבים. כמו⁽¹⁰⁾ חורי עפר וכפים. ואורגים חורי. לפיכך יכול היה העוף אכול דלרך נקבי אריגת הסל: 19. ישא פרעה את ראשך ממש מעליך, וזה אינו נשיאות של חשבון אלא של זקופת תלייה: 23. ולא זכר שר המשקים את יוסף מיד בצאתו פמו שביקש ממנו יוסף⁽¹¹⁾ כי אם זכרתני אתך, וישכחהו זמן מרובה אחרי כן⁽¹²⁾, עד שעה שהק' עשה ליוסף ניסים והוצרך להזכירו:

(1) יהוקאל לנ, לב. — (2) במדבר יז, כג. והוספתי שתי התיבות כדברי המקרא על פי פירוש רש"י. — (3) במדבר א, ב; כו, ב. וככ"י בטעות הסופר: שא. כי רשב"ם לא טעה במקרא ידוע כזה, ותיבת שא נמצאת במדבר לא, כו: שא את ראש מלקוח השבוי, ולזה לא כיון רשב"ם. — (4) בפסוק כ. — (5) דברים כח, סח. — (6) בכ"י: פרשו וישבו, ור' וואלף היידענהיים ו"ל הוא המתקן. — (7) בכ"י בטעות: אותך. — (8) בכ"י: כי כל תוכל. — (9) בספר מנחת יהודה כ"י של ר' אברהם מערצבאכער נ"י בעיר מינסקן דף כב ע"א נמצא: "כי גנוב גנבתי. ואם תאמר מה לי לעשות לך טובה ולהזכירך? הלא שמא נמכרת בגנבתך, לכך אמ' כי גנוב גנבתי ולא נמכרתי בגנבתי. ואם תאמר על פשעך שמוך כבוד, לכך אמ' לא עשיתי מאומה כפרשב"ם". — והוא פירוש דברי רשב"ם לדעת המחבר. — (10) כן אמר ר' חנין א"ר בסוטה דף ט ע"ב ויהי למשל. — (11) איוב ל, ג. — (12) ישעיה יט, ט. — (13) בפסוק יד. — (14) הלך בדרך רש"י.

ויהי מקץ

מא 1. ויהי מקץ שנתים ימים. שתי שנים שלימות כדכת' (1)
 ימים תהיה גאולתו, ואם לא יגאל עד מלאות לו שנה תמימה. וכן (2)
 ימים או עשור. וכן (3) למועדה מימים ימימה, בפסח מדבר שהוא
 משנה לשנה שלימה. אבל מקץ שנתים בלא ימים היה משמע מקץ
 שנה ויום, כדכת' (4) בן שנתו, בתוך השנה קורחו בן שנתו: 2. והנה
 מן היאר עולות. דרך ארץ לשתות הבהמות ביחד וחוזרות ועולות
 ורועות באחו: באחו. מקום עשבים כדכת' (5) ישנא אחו בלי מים:
 4. ויקץ פרעה, ויישן מיד ויחלום וגו'. בן שינה מעט לשינה
 שנייה רגיל חלום להתחלף לעניין אחר ועדיין אינו נותן לב להבין
 שזה חלום הוא עד שנמרה שינתו וניעור לגמרי ואז (6) ויקץ פרעה
 לבסוף והנה חלום, אבל עד עתה לא ידע: 5. בקנה אחר. זהו
 סימן לשובע, לכל גרעין שבע שבליים: 7. והנה חלום. כמו (7) והנה
 היא לאה. אבל עד עתה היה סבור שראה ממש ולא חלום:
 8. ותפעם רוחו. נתחלפה דעתו מרישפשא (8) ב"ל וחשב לבקר
 ולדעת הפתרון. וכן בדניאל (9) ויאמר להם המלך חלום חלמתי
 ותפעם רוחי לדעת את החלום: ואין פותר אותם (10) דברים
 המתישבים לפרעה: 10. פרעה קצף על עבדיו. כל פרעה
 בלשון מצרים מלך, וכן כל מלכי מצרים נקראים. ושל פלשתים
 אבימלך אפי' בימי דוד (11) בשנותו את טעמו לפני אבימלך. ושל
 ירושלים (12) מלכי צדק. ביהושע (13) אדני צדק מלך שלם. וכימי
 דוד (14) „על דברתי“ אני מבטיח שתהיה „מלכי צדק“ מלך ירושלים.
 ושל עמלק אנג, בימי משה (15) וירום מאנג מלכו, וכימי שאול (16) אנג
 מלך עמלק. אף כאן פרעה לשון מלכות, כי בשמי של מלך אין

(1) ויקרא כה, כט. ל. — (2) כד, נה. — (3) שמות יג, י. — (4) ויקרא יב, ו. —
 (5) איוב ח, יא. — (6) בפסוק ז. — (7) כט, כה. — (8) *trespassa* ובל"א: *ver-*
ging. ועיין RSBM דף 93 סימן 12. — (9) דניאל ב, ג. — (10) בכ"י בטעות:
 איתו. — (11) תהלים לד, א. — (12) יד, יח. — (13) ביהושע י, א. נ כתוב: אדני
 צדק מלך ירושלים. — (14) תהלים קי, ד. — (15) במדבר כד, ז. — (16) שמואל
 א' טו, ח. והבאים.

אומרין לפניו דוד קצף על עבדיו. אלא כך אומרין⁽¹⁾ לפניו המלך קצף על עבדיו. וכן לפנינו⁽²⁾ אני פרעה, אני אהיה המלך לבדי, כדכתיב⁽³⁾ רק הכסא אנדל ממך. לכן נקרא יוסף⁽⁴⁾ אברך, אב⁽⁵⁾ למלך. ובספר לקח טוב⁽⁶⁾ פירש כמותי: 12. איש כחלומו פתר. כמשמעות חלומו פתר. וגם כמו שפתר לנו בן היה, ויהי כאשר פתר וגו': 13. אותי השיב המלך על בני: 15. תשמע חלום. תבין חלום ויודע לפותרו: 16. בלעדי. אינו תלוי בי אלא הקב"ה יודיענו לפתור שלומך: 21. ולא נודע כי באו אל קרבנה. כך אמר פרעה עכשיו ליוסף. עתה אני זכור כי בשעת החלום נדמה כאילו לא באו אל קרבנה. אבל למעלה לא היה ראוי לכתוב אלא ראית האכילות שראה שזו אוכלת זו, אבל מה שחשב פרעה בלבו על מה שהיה תמיה שמראיהן רע ככתחילה לא היה ראוי לכתוב: 23. וצנומות פתרונו לפי עניינו ואין לו חבר במקרא. ויש לומר כי לשון צנומא⁽⁷⁾ שבתלמוד⁽⁸⁾ הוא, קשים כאבן בלא ליחלוח: 25. אשר האלהים עושה. מה שעתיד לעשות הגיד לפרעה, כי על המלך תלויים תקנות המלכות: 29. שָׁבַע גדול. כולו קמץ כי טעמו למטה ושם דבר הוא כמו דָּבַר פָּקַד רָעַב ומהם יאמר דָּבַר דָּבַר פָּקַד וכו': 30. ונשכח כל השבע. דוגמת⁽⁹⁾ ולא נודע כי באו אל קרבנה: 32. ועל השנות החלום וגו'. אבל חלומות של יוסף אע"פ שנסנו באלומות ובכוכבים אילו היו בלילה אחד כאלה, היו נמחרים: 34. ויפקד פקידים [וגו'] וחמש. שהממונים יגבו חומש כל התבואות לצורך המלך אשר משפטו בשאר שנים לעשר כדכתיב בשמואל⁽¹⁰⁾ את שדותיכם יעשר, עתה יטול פי שנים. וכמו כן הנהיג יוסף לבסוף⁽¹¹⁾ על אדמת מצרים לפרעה לחומש: 35. ויצברו בר תחת יד ממונה פרעה, וכל זה היה בעל כרחם של מצריים. ולכך כת' ויפקד פקידים [וגו'] ויצברו⁽¹²⁾. שכן מצינו באחשורוש⁽¹³⁾ ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו ויקבצו [את] כל נערה וגו' אל יד הגי

(1) בכ"י: אמי. — (2) בפסוק מד. — (3) בפסוק מ'. — (4) בפסוק מג. — (5) בכ"י: אבי. ותקנתי על פי דברי רשב"ם לפסוק מג. — (6) בדף קג ע"א של דפוס ה"ר ר' שלמה בוכער נ"י. — (7) בכ"י: צנומא. ותקנתי ע"פ דברי רש"י שהשתמש רשב"ם בהן בקיצור כדרכו במקומות רבים. וכן נמרא הנוסחא צנומא. — (8) גדה דף ח ע"ב. — (9) בפסוק כא. — (10) שמואל א' ח, ד. טו מערבים. וזכרונו המערה. — (11) מז, כו. — (12) ופירושו שהפקידים יצברו. — (13) אסתר ב, ג.

ונו'. „ויקבצו“ היא הגבייה מבעלי השדות, „ויצברו“ היא האסיפה אל ידי שומרי האוצרות. וכן ביוסף תמצא⁽²⁾ ויקבוץ ויצבור: אכל בערים⁽³⁾. כי בכל עיר ועיר יוכלו⁽⁴⁾ למוכרו בשני הרעב: 38. אשר רוח אלהים בו. בפתרון חלומות וכל שכן לחכמת דרך ארץ: 39. נבון מבין עתידות ורואה הנולד. חכם, קיבץ חכמה⁽⁵⁾ ממה שראה ושמע: 40. ישק. יודרו בכלי קרב על מלחמה לצאת על האויבים. לשון⁽⁶⁾ עיר מבצר והנשק,⁽⁷⁾ נושקי רומי קשת: 41. נתתי אותך. נתן אני אותך⁽⁸⁾. בשעת נתינת טבעת על ידי יוסף אמר לו כך: 42. בגדי שש. של מצרים חשובים, כדכת'⁽⁹⁾ שש ורקמה ממצרים⁽¹⁰⁾: רביד. לשון דבר הפרוש ופשוט על האדם. כמו⁽¹¹⁾ מרכדים רבדתי ערשי: 43. במרכבת המשנה, סוס או פרדה המיוחדת לרכוב עליה איש⁽¹²⁾ משנה למלך, אשר לו: אברך. הוא אב למלך, כדאמרינן⁽¹³⁾ לא רכא ולא בר רכא. וזהו⁽¹⁴⁾ וישימני לאב לפרעה, כלומר אב למלך, כי פרעה לשון מלך כמו שפרשתי למעלה⁽¹⁵⁾. „אב“ שר לצורך המלך: 44. אני פרעה. אני מלך, וזהו⁽¹⁶⁾ רק הכסא אנדל ממך: לא ירים איש את ידו. לעשות שררה כמו שכת' בירבעם⁽¹⁷⁾ אשר הרים יד במלך, רמה ידו ושררתו על ידי המלך שלמה כמו שכת' שם⁽¹⁸⁾ ויפקדוהו לכל סבל בית יוסף: 45. צפנת פענח. כתרגו. ולשון מצרים הוא. וכן היה דרכם לקרוא לאדם בשעה שממנים אותו על ביתם שם הראוי. וכן⁽¹⁹⁾ ויקרא משה להושע בן נון יהושוע. כשנעשה משרתו. וכן⁽²⁰⁾ ויקרא לדניאל בל טשצר. כדכת'⁽²¹⁾ די שם שמיה בל טשצר בשם אלהיה: פוטיפרע. אין

(1) בכ"י: אל ידי. ונמחק בכ"י היוד שבסוף. — (2) מא, מת, מט. — (3) בכ"י: בעירו. — (4) בכ"י בחלוף האיתיות הדומות: אכלו. ע' RSBM דף 32 הערה 1. ויש להוסיף שם י' הנחלף עם א! — (5) בכ"י: חכמת. ותיו נחלפת בכ"י הזה בכמה מקומות כהא. וכדפוסים: חכמות. — (6) מלכים ב' י, ב. — (7) תהלים עח, ט. — (8) וכן כתב למעלה א, כט; כנ, יא. — (9) יחזקאל כו ז: שש ברכמה ממצרים. — (10) בכ"י בא המאמר הזה שלא במקומו לפני פסוק לד. — (11) משלי ז, טו. — (12) בכ"י: לרכוב עלי האיש. ע' RSBM דף 33 הערה 5. — ורשב"ם פירש תיבת מרכבת לשון בהמה לרכוב ולא לשון רכב. ונראה שרצה לדמות הנאמר כאן במקרא עם המסופר באסתר ו, ח—יא. — (13) בבבא בתרא דף ד ע"א. — (14) מה, ח. ותיבות כלומר אב למלך באי בכ"י בטעות לפני וזהו. וע' RSBM דף 35 הערה 6. — (15) לפסוק יוד. — (16) בפסוק מ. — (17) מלכים א' יא, כו. — (18) שם בפסוק כח: ויפקד אותו ונוי. — (19) במדבר יג, טו. וכן כתב רשב"ם שם. — (20) דניאל א, ז: וישם לדניאל בלטשאצר. — (21) דניאל ד, ה: דניאל די שמיה בלטשאצר בשם אלהי.

זה פוטיפר לפי הפשט: כהן און. שר של אותה העיר כדכתיב⁽¹⁾
 ובני דוד כהנים היו שלטונים: 46. בן שלשים. וראוי לשררה:
 לשלוש השנים: לקמצים. בקנה אחד מלא קומץ שבלים ולכך
 היה השבע גדול: 50. במרם תבא שנת הרעב. לפי⁽²⁾ שבא יעקב
 בתחילת ימי הרעב בשנה שנייה ולסוף שבע עשרה שנה בשעת
 [מותו]⁽³⁾ אמר ליוסף⁽⁴⁾ שני בניך הנולדים לך [וגו'] עד בא אלך
 ווגו' לי הם. אבל⁽⁵⁾ מולדתך אשר הולדת אחריהם, אחרי בא אלך,
 לך יהיו לך פירש⁽⁶⁾ כאן אפרים ומנשה נולדו לפני שנת הרעב
 קודם שבא יעקב, אבל אחרי כן הוליד בנים ובני בנים שנקראו על
 שם אחיהם בנחלתם כמו שאמר יעקב: 51. נשני. מן נשש. כמו⁽⁷⁾
 חני אלהים מן חנן. הדגש תחת אות החסירה⁽⁸⁾. ואילו היה מעורת⁽⁹⁾
 לא תנשני⁽¹⁰⁾ נשיתי טובה שהוא מחטופי למ"ד פעל. היה לו לומר
 נשני. כמו⁽¹¹⁾ עבדי רמני⁽¹²⁾ האיש אשר בלני. רמני מן⁽¹³⁾ רימה את
 רעהו. כלנו [מן]⁽¹⁴⁾ בלה י"י את חמתו: 54. ובכל ארץ מצרים
 היה לחם. כי נתן יוסף אוכל בערים: 56. וישבר⁽¹⁵⁾. לשון
 קיין מאכל ומשתה כדכתיב⁽¹⁶⁾ לכו שברו ואכלו [ולכו שברו]
 בלא כסף ובלא מחור יין וחלב: 57. וכל הארץ באו מצרימה
 אל יוסף לשבור⁽¹⁷⁾:

מב 1. למה תתראו. כמו⁽¹⁸⁾ לכה ונתראה פנים דאמציה שהנים
 דעתו להראות גדולתו ליואש מלך ישראל. אף כאן למה תתראו
 בפני [בני אדם כמון] האנשים שיש להם תבואה כל צורכם שאתם
 מתעכבין כאן ואין לכם תבואה וכל העם יורדים מצרימה לקנות
 תבואה⁽¹⁹⁾ ואתם יושבים ומתראים כאילו יש לכם⁽²⁰⁾: ? מאין באתם.

(1) שמואל ב' ח, ה. — (2) ויקרא כה, כא. — (3) בכ"י בטעות: ולפי. —
 (4) התיבה חסרה בכ"י ונשארו מקומה חלק והמדרש הראשון הוסיף ככה. —
 (5) מח, ה. — (6) מח, ו. — (7) בכ"י בטעות: פירשם. — (8) ל, יא. —
 (9) כבר הקרימו בטעות הזאת דונש בתשובות על מנחם דף 94 ור' יהודה
 חיוג בספר פעלי הכפל לשרש נשש שהביאו גם ראבי"ע. ולא כן דעת ר' תם
 בספר הדברנה דף 94 ור' משה הכהן שהביאו ראבי"ע. — (10) ישעיה מד, כא. —
 (11) איכה ג, ז. — (12) שמואל ב' יט, כו. — (13) שמואל ב' כא, ה. — (14) משלי
 כו, יט. — (15) איכה ד, יא. — (16) בכ"י: וישברו. — (17) ישעיה נה, א. — (18) פירש
 בשנתו סדר הדברים שבמקרא. — (19) מלכים ב' ד, ח. — (20) בכ"י: תבואת,
 ואולי צ"ל תבואתה. — (21) הלך בעקבות רש"י וגמרא תענית דף י"ט ב' אבל
 בדרך פשוט יותר.

הראה להם שאינו מכירם. כי לא שאל להם למה באתם: 8. והם לא הכירוהו. כי בא עתה לפניהם בחתימת זקן⁽¹⁾. ועוד שראוהו מושל בכל המלכות בכגדי מלכות. וגם מן הקול לא היו מכירי אותו כי על ידי מתורגמן היה מדבר עמהם כדכתב⁽²⁾ כי המליץ בינותם: 9. ערות. פרצות החומות ומאיוזה מקום נוחה ליכבש. כדכתב⁽³⁾ ערות יסוד, 4. ערו ערו עד היסוד, 5. ערות [על] יאור. ולפי שהיו בעלי קומה וכולם עשרה כל שעה ביחד ולא היו נפרדים אילו מאילו כשאר בני אדם הבאים משאר מקומות לשכור בר, אמר להם מרגלים אתם: 11. כולנו בני איש אחד נחנו⁽⁶⁾. לכך אנו הולכים יחד ולא בשביל עצה רעה כמרגלים: 12. ויאמר אליהם⁽⁷⁾ לא כי ערות הארץ באתם לראות. שאם כן, איך לא נשאר אחד מכם את אביכם, כלומי אצלו. ולדעת אם בנימין קיים אמר להם כן. והם השיבו⁽⁸⁾ שנים עשר עבדיך [אחים] אנחנו וגו'. וכן כתוב לפנינו⁽⁹⁾ שאל שאל לנו האיש ולמולדתנו: 21. הצרה הזאת. 10. מדה כנגד מדה. אנחנו השלכנוהו בכור והנה אנחנו נאסרים בבית השבי: 23. כי שומע יוסף, מבין. כי עד עתה המליץ בינותם, כאילו אינו מבין לשונם⁽¹¹⁾: 24. את שמעון. להפרידו מלוי שלא יתייעצו בין שניהם לעשות חבלה כאשר עשו בשכם⁽¹²⁾: 28. מה זאת עשה. [מה] מדה כנגד מדה⁽¹³⁾ יש כאן, להוסיף לנו ממון על פירעון עווינו: 35. נְסִפְיָהֶם. לפי שהסמך מבלעת את החטף נדגשת הפ"ה של כספיהם. וכן נסך נְסִפְיָהֶם⁽¹⁴⁾:

מג 12. וכסף משנה. לקנות⁽¹⁵⁾: אולי משנה הוא. לסימן נתנוהו⁽¹⁶⁾ על פי האמתחות להכיר כל אחד איזה אמתחת שלו לפי חשבון הכסף ושכחורו לחזור ולקחתו: 14. כאשר שכלתי שכלתי. כמו⁽¹⁷⁾ וכאשר אבדתי אבדתי. כלומי על הספק אני שולחו.

(1) בדברי רש"י מבבא מציעא דף לט ע"ב ויבמות דף פח ע"א וכתובות דף כז ע"ב. (2) בפסוק כג. — (3) חבקוק נ, ג. — (4) תהלים קלו, ז. — (5) ישעיה יט, ז. — (6) בכ"י במעות: אנחנו. — (7) בכ"י: להם. — (8) בכ"י: שהשיבו. — (9) מג, ז. — (10) נדרים דף לב ע"א. — (11) הוצרך לפרש כן לפי שבעת ההוא בודאי אין המליץ בינותם. — (12) כפירוש השני בדברי רש"י. — (13) עיין ראשית דבריו לפסוק כא. — (14) כתב ר"יו היודענייים במפורש: עשרים פזמים מצאנוהו במקרא ובכולם הב"ף דגוש. והוסיף נוד לאמר שלא דווקא סמך אלא כל חברה איתיות השריקה שהם עמה זסצ"ש כולן מבליעות השוא ומדנישות אחריהן. ועי' דבריו שם. — (15) הוא פירש כפירוש ראבי"ע: כסף שני. — (16) עבדי יוסף. — (17) אסתר ד, טז.

מה שאירע יארע⁽¹⁾: 19. וידברו אליו פתח הבית. קודם שנכנסו:
 23. ואלהי אביכם. הכל היו יודעים שמלומדים בניסים היו:
 25. ויכינו את המנחה. כי בדרך בשקים הוכחש יופי הפירות:
 32. כי תועבה וכיחוי⁽²⁾ וכיוזי היא⁽³⁾ למצרים לאכול עם אנשי עבר
 הגהר כי נבזים היו בעיניהם ואנשי מצרים גסי רוח היו כדכת'⁽⁴⁾
 קראתי לזאת רהב הם שבת. וכן⁽⁵⁾ כי תועבת מצרים כל רועה צאן.
 מבזים היו בעיניהם הרועים לפי שהצאן⁽⁶⁾ היה מאוס בעיניהם.
 כדכת'⁽⁷⁾ הן נזכה את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו, דבר
 המשוקץ למצרים ומאוס נזכה לעיניהם לצורינו ולא יבזו אותנו
 לסוקלנו כאבנים דרך בזיון כמו שמצינו בשמעי בן גרה⁽⁸⁾ יצא יצוא
 [ומקלל] ויסקל⁽⁹⁾. קילל דוד וסיקל בעפר דרך בזיון: 33. וישבו
 לפניו. צוה יוסף להושיבם כך: ויתמהו. שהרי כולם נולדו בשבע
 שנים ואין להבחין איזה קודם לזה: 34. ותר.ב. כמו ותרבה, נתרבתה
 מתנתו. וכן⁽¹⁰⁾ [תקל] וכל עבודת [משכן] אהל מועד, נשתלמה:
 מד 3. הבקר אור. האיר. כמו⁽¹¹⁾ ראו נא כי אורו עיני, לשעבר.
 וכן⁽¹²⁾ מה טובו אהליך יעקב: 4. יצאו את העיר. כמו⁽¹³⁾ עברו
 [וסבו] את העיר. וכן⁽¹⁴⁾ כצאתי את העיר. כמו⁽¹⁵⁾ בני יצאוני, יצאו
 ממני: 5. והוא נחש ינחש בו. יש לומר שהיה מראה עצמו
 לעיניהם כוודע עניינים על ידי קסם ונחש, ושמא בכוס היה קוסם.
 ויש מפרשים חכם כמותו ינחש על הכוס מי גנבו ממנו⁽¹⁶⁾ לפי שכת'
 לפניו⁽¹⁷⁾ כי נחש ינחש איש אשר כמוני, ואין כתוב שם ינחש בו:
 10. כדברייכם כן הוא. שהרי כולכם שותפים וכן מנהג סוחרים

(1) הוא פירש כאילו כתוב בו"ו המהפך העבר לעתיד, ושכלתי כאשר
 שכלתי" ובאסתר, "ואבדתי כאשר אבדתי" ועל ידי סדר הדברים נפרד הו"ו
 מהפעל שלו ולא חדל להיות עתיד. ורצה יעקב לאמר כאשר שכלתי עד עתה
 מיוסף ושמעון, כן אשכל גם מבנימין, וכן דברי אסתר לאמר כאשר אבדתי על
 ידי טעת המן בהיותי יהודית ולא אמלט בית המלך מכל היהודים, כן אבד בכואי
 אל המלך אשר לא בדת. והפירוש הזה נראה בעיני מכל הפירושים. ורב שלמה
 דובנא בביאורו לא הבין ושינה דברי רשב"ם בלי הכרח: מה שאירע יארע. — (2) הוא
 מלשון כיוו וניעו (בבא קמא דף ג ע"ב). וכיו הוא חוק (ע' ערוך ורש"י). — (3) בכ"י:
 היו. — (4) ישעיה ל, ו. — (5) מו, לד. — (6) בכ"י: לפני הצאן במקום לפי
 שהצאן. — (7) שמות ח, כב. — (8) שמואל ב' טו, ה. ו. — (9) בכ"י: ויסקול. —
 (10) שמות לט, לב. — (11) שמואל א' יד, כט. — (12) במדבר כד, ה. —
 (13) יהושע ו, ז. — (14) שמות ט, כט. — (15) ירמיה י, כ. — (16) וכן פירש ר' יונה
 והביאו ראב"ע כאן. — (17) בפסוק טו.

ללקות זה על זה, אבל איני חפץ, אלא הוא לבדו יהיה לי עבד:
 15. איש אשר כמוני. כי דרך השרים לקסום קסם כמו שמצינו:
 כי עמד מלך בבל אל² אם הדרך [וגו'] לקסום קסם. והנני יודע
 מי גונב ממוני:

ויגש.

18. כי כמודך כפרעה. הרי אתה כמלך ויראתי מחרון אפך:
 19. אדוני שאל. אתה גרמתה לנו להביאו הנה וחולין הוא לך
 לעכבו: 21. ואשימה עיני עליו. אפילו פשע, גנאי הוא למושל
 הארץ להכרית דבריו: 22. ועזב את אביו ומת. אביו ימות:
 30. ונפשו קשורה בנפשו, ולכך בראותו כי אין הנער ומת:
 32. כי עבדך. לכך אני מדבר יותר מכל אחי ואחיה עבד תחתיו:
 מה 1. ולא יכול יוסף להתאפק עוד, כי עד עתה היה עושה
 כל³ מעשיו על ידי שהיה מתאפק בלבו. כמו שכתוב למעלה:
 ויתאפק ויאמר שימו לחם: לכל הנצבים עליו. בפני כל הנצבים
 עליו לא⁴ יכול עוד להתאפק, ויקרא למשרתיו הוציאו כל הנצבים
 עלי מן הבית. כך עיקר פשוטו⁵: 2. וישמעו מצרים, אנשי העיר,
 ואחר כן וישמע בית פרעה: 5. כי למחיה שלחני. הקב"ה עשה
 כל זאת למוכתכם: 8. כי האלהים. אלא⁷ האלהים: 11. פן תוורש.
 תתגרש מן הארץ על ידי רעבון, כמו⁸ והורשתם והאבדתם מהר.
 מגורת ירש יאמר תוורש. מן יקש [יאמר⁹ תוקש] בו: 12. כי פי
 המדבר אליכם. ועד עתה על ידי מליץ¹⁰. ולפי עיקר פשוטו
 בשורה שתאמרו לאבי לא מפי שמועה ששמעתם מאחרים, שהרי

(1) יחזקאל כא, כו. — (2) בכ"י: על.
 (3) בכ"י: מכל. — (4) מג, לא. — (5) בכ"י: ולא. — (6) שלא כדברי בראשית
 רבא בפרשה צג: כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים אמר יוסף
 בלבו מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים. — (7) בכ"י: אל. —
 (8) דברים ט, ג. — (9) דברים ז, כה. ובעל קרן שמואל השלים החסרון. —
 (10) כפירוש רש"י וראב"ע.

אתם בעיניכם רואים ומכירים כי אני יוסף אחיכם⁽¹⁾ מדבר אליכם⁽²⁾ ולפיכך והגדתם את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם: 13. את כל כבודי. לא ידאג לבא כי יש [בין כח ויכולת להטיב לו]: 19. ואתה צויתתה. עתה אני מצוה אותך⁽³⁾ לקחת עגלות ובהמות למשוך⁽⁴⁾. כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה⁽⁵⁾ כי אם על פי פרעה. ודוגמא זו בתלמוד⁽⁶⁾ אין פרה וחזירה יוצאה ממצרים אלא אם כן נמלה האם שלה⁽⁷⁾: 23. כזאת. כמו כן: עשרה חמורים. לעשרה אחיו, וא"עפי שבנימין חזר עמהם, לא רצה להטריחו⁽⁸⁾: 24. וישלח את אחיו. כל לשון לזויה משקל דגש, לשון שליחות של חוזר משקל רפי: אל תרגזו. אל תיראו כלום בדרך מפני ליסטים, כי שלום לי מכל צד. וכן⁽⁹⁾ רגזו [וואל תחטאו, היו יראים מן הק' ולא תחטאו. וכן⁽¹⁰⁾ ונתן י"י לך לב רגז, דחיל כתרגי. וכן⁽¹¹⁾ ירגזון יריעות, לשון נענע כאדם המתירא. וכן⁽¹²⁾ רגזו בוטחות, המרגזו ארץ ממקומה. אבל רגזו של⁽¹³⁾ תרגום של דניאל ושל עזרא לשון כעס⁽¹⁴⁾. מרגבלר⁽¹⁵⁾ לעז של רגזו של

(א) אמרין בתלמוד⁽¹⁶⁾ קללת חכם אפילו על תנאי והשלים תנאו היא באה. מנלן? מיהודה, שא"עפי שהחזיר את בנימין לאביו היו עצמותיו מגולגלין בארון וכי⁽¹⁷⁾.

(1) כצ"ל במקום „אליכם“, שבכ"י ושמחק בעל קרן שמואל אשר לא כדת. —
 (2) הטיב לפרש כי פי המדבר אליכם שיהיה כמו כי אני בעצמי המדבר אליכם, כי כן דרך לשון המקרא. — (3) עבר במקום הווה כדבריו א, כט. ועוד. —
 (4) ר"ל שבכלל העגלות שבכתוב וכללו הבהמות המישכות אותן. ור' יהודה בן אלעזר כתב במנחת יהודה (הנדפס בספר דעת וקנים) בדרך כה ע"ב שרשב"ם פירש עגלות שבפסיק הוה לשון עגלות בקר. ולא עלה כזאת על דעת רשב"ם. כי דרך אנדה היא בכ"ר ובתנחומא אשר דרך בה רש"י לפסוק כו ולא נמצא בכל המקרא עגלות לשון עגלות בקר. כי לעולם הוא ריבוי הנפרד של עגלה ולא של עגלה, ורק בסמיכות שתיהן נאמרו עגלות. — (5) בעל מנחת יהודה טעה לקרא כאן בדברי רשב"ם עגלה. ע' הערת הקודמת. — (6) משנה בכורח ד, ד, בשינוי לשון קצת. — (7) ולמד רשב"ם מזה שהיו במצרים פקידים לשמור על הוצאת בהמות אל ארץ אחרת. — (8) תהלים ד, ה. — (9) דברים כה, טה. — (10) חבקוק ג, ו. — (11) ישעיה לב, יא. — (12) איוב ט, ו. — (13) בכ"י נכפל בטעות: רגזו של רגזו של. — (14) שלא בדברי רש"י וראב"ע שפירשו כאן לשון כעס ולא הבדילו בין לשון עברי ללשון ארמי. — (15) *trembler* ובל"א *zittern*. — (16) מכות דף יא ע"א וע"ב בשינוי לשון. ושם נדרשו דברי יהודה בכראשית מ, ט: אם לא הביאותיו אליך וני'. — (17) דברי אנדה האלה נוספו כנראה בתחלה על גליון פירוש רשב"ם והיו מיועדים להמשך אל דברי יהודה מד, לב: אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים, וראויים אחרי פירוש רשב"ם לתחלת הפסוק שהוא שבו נשלם פירושו לפרק מד, ואחרי כן נכנסה ההוספה מן הגליון אל תוך הפירוש, לא במקום המכוון אלא במקום אשר צינית.

כ"ד ספרים: 26. וכי הוא מושל. ואל תירא מלבא אליו: ויפג לבו, החלוקה לבו⁽¹⁾ לומר אין זה אמת, כי לא האמין להם. כמו⁽²⁾ אל תתני פוגת לך. ⁽³⁾ וריחו לא נמר מתורגם וריחו לא פג: 27. את כל דברי יוסף, שאר דברים שדיבר אליהם הכתובים למעלה שבכה על צואריהם והכירו בודאי שהוא אחיהם. וגם ראה את העגלות אשר שלח יוסף⁽⁴⁾ על פי פרעה, ותחי רוח יעקב, כי שמר את הדבר שסוף יוסף להיות מושל [והעגלות הללו]⁽⁵⁾ אינן יוצאות ממצרים כי אם על פי מושל כמו שפירשתי למעלה⁽⁶⁾: 28. רב, די בפוגת לבי שלא האמנתי אלא ודאי עוד יוסף בני חי. פשטות אחרים של ערמוניות אומי והנם הבל ב:

מו 1. לאלהי אביו יצחק, שעשה שם יצחק מזבח בכאר שבע כשנלה לו הק' כמה שכת' בפרשת אלה תולדות יצחק⁽⁷⁾ ועשה גם הוא שם זכחים כמו שעשה אביו: 4. אעלך גם עלה. כלומר ארד עמך וגם עלה אעלך⁽⁸⁾. כמו⁽⁹⁾ וברכתם גם אותי: גם עלה. שנקבר עם אבותיו במערת המכפלה: ישית ידו על עיניך, על עיניך וצרכיך, ישתדל לעשותם⁽¹⁰⁾. כדכת'⁽¹¹⁾ ישית ידו על שנינו: 8. יעקב ובניו, יעקב מחשבון שבעים נפש כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט⁽¹²⁾ כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולאח הכל שלשים ושלוש עם יעקב. ורבותינו פירשו⁽¹³⁾ זו יוכבד שטולדה בין החומות: 26. יוצאי יריכו הבאים מצרימה כל נפש ששים ושש. כי יעקב שהוא מחשבון של שלשים ושלוש של לאה אינו בכלל יוצאי יריכו, כי יוצאי יריכו לא היו כי אם ששים ותשע. וכי אמר משה⁽¹⁴⁾

(ב) ואני הצעיר שמעתי רב עוד יוסף בני חי, אתם אומרים עוד יוסף חי וכי הוא מושל, רב לי במה שהוא עדיין חי אפילו אינו מושל, אלכה ואראנו בטרם אמות וגו'⁽¹⁵⁾:

(1) דבריו יבוארו על פי דברי רש"י. אבל עשה התיבה לפעל יוצא בענין שיהיה תיבת לבו נשוא המאמר ולא נושא והנושא יהיה יעקב שמדבר בו הכתוב ובל"א: Er wendete sein Herz ab. — (2) איכה ב, יח. — (3) ירמיה מח, יא. — (4) מה, כא. — (5) השלמתי החסרון על פי דברי רש"י, לו, יא. — (6) לו, יא וכן לפסוק יט. — (7) מי, כה. — (8) לפי הכלל שכתב לעיל בט, ל. — (9) שמות יב, לב. — (10) ואלה דברי ר' יוסף בכור שור המשתמש בפירוש רש"י ומבארו: „על עיניך, על עיניך שתצטרך כמו (שמואל ב' טו, יב) אולי יראה יי בעיני, שהוא כמו בעיני, בדוד כשהיה שמש מקללו". — (11) איוב ט, לג. — (12) בפסוק טו. — (13) כבא בתרא דף קכז ע"ב. — (14) דברים י, כב. — (15) הוספת הכותב היא זו הנמצאת בכ"י במקום הזה. ועיין RSBM דף 55 הערה 4 סימן a.

בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, שיעקב ובניו היו שבעים⁽¹⁾:
 29. עוד, הרבה, כדכת' ⁽²⁾ כי לא על איש ישים [עוד]: 32. והאנשים
 רועי צאן, כל זה אמר יוסף לפרעה: 34. כי תועבת מצרים,
 נבזים היו בעיניהם כל רועי צאן כי מאוס הצאן בעיניהם בין לאכילה
 בין לזבח⁽³⁾ כדכת' ⁽⁴⁾ הן נזכה את תועבת מצרים וגו':
 מו. 4. לגור בארץ, ולא מתוך חוסר ממון אלא בשביל מרעה
 לצאנינו, כל זה אמרו שלא יאמר פרעה ליקח משל יוסף באו:
 6. אנשי חיל, ראויים לנבוכה ולשררה, כמו⁽⁵⁾ אשת חיל את⁽⁶⁾:
 9. מעט ורעים, לפי שנראה יעקב בעיניו⁽⁷⁾ זקן יותר מדאי ששאל
 לו כמה ימי שני חיך, השיב לו יעקב מעט הם אבל רעים הם ולכך
 אני נראה בעיניך זקן יותר מדאי: 13. ותלה, כמו⁽⁸⁾ ותכה מכעס
 עיני, הה"ל עיקר לפיכך מפיק ה"ל וכן⁽⁹⁾ ננה אור: ארץ מצרים
 וארץ כנען, אבל הרחוקות יותר מארץ כנען לא היו באים לארץ
 מצרים, כי [היו] רחוקות יותר מדאי או שמא לא היה שם רעב
 גדול כל כך: 21. העביר אותן לערים, כמו שעשה סנחריב
 כדכת' ⁽¹⁰⁾ אל ארץ כארצכם, כדי שלא יטענו כח חוקה איש איש
 בארצו לאחר מכירה:

ויחי יעקב.

29. ויקרבו ימי ישראל למות, כל מקום שאדם חפץ לצות
 את בניו צריך לאמר ויקרבו⁽¹¹⁾, וכן⁽¹²⁾ ויהי כי זקן יצחק וגו' ויקרא
 את עשו וגו' לא ידעתי יום מותי, וכן⁽¹³⁾ ויקרבו ימי דוד למות ויצו

(ג) ואני הצעיר מצאתי תרנום שרי מקנה רבני חילא, [ואין צורך] לפרוש רבנו⁽¹³⁾:

⁽¹⁾ רצה לומר כדרכו שפסקו בו לא נכתב אלא בשביל דברי משה הבאים
 בתורה אחרי כן, — ⁽²⁾ איוב לד, כג, — ⁽³⁾ עי דבריו למעלה מג, לב ולשמית
 ח, כב, — ⁽⁴⁾ שמות ח, כב, — ⁽⁵⁾ רות ג, יא, — ⁽⁶⁾ בעיני פרעה, — ⁽⁷⁾ איוב ז, ו, —
⁽⁸⁾ איוב כב, כח, — ⁽⁹⁾ מלכים ב, יח, לב; ישעיה לו, ז, — ⁽¹⁰⁾ רוצה לומר קריבה
 למות וכדומה, ולפיכך הביא לראיה שנאמר ביצחק הנה נא זקנתי לא ידעתי יום
 מותי, שהוא כאלו נאמר בו קריבה למות, וכל דבריו להוציא מדברי בראשית רבא
 שהביא רש"י, — ⁽¹¹⁾ ב, א, — ⁽¹²⁾ מלכים א, ב, א, — ⁽¹³⁾ גם אלה דברי הכותב
 המוסיף, — ומקום שתי התיבות אשר השלמתי בהן חסרון המאמר נשאר חלק
 בכ"י כבשאר מקומות אשר הזכרתי בספרי RSBM ברף 35 בהערה 1, ורצה
 הצעיר לומר שתיבות אנשי חיל שבמקרא פתרון אנשי מקנה.

את שלמה בנו. ועיקר התחלת פרשה זו מן⁽¹⁾ וישב ישראל בארץ מצרים וגו', כי עליו מחובר ויחי יעקב. אלא שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותהי הארץ לפרעה⁽²⁾ וסיימה בוישב ישראל: שים נא ירך. כבר פירשתו אצל עבד אברהם⁽³⁾: 31 וישתחו ישראל ליוסף ממקום שהיה על [ראש] המטה⁽⁴⁾:

מח. 1 ויאמר ליוסף. אדם אחד אמר. וכן⁽⁵⁾ ויגד המניד ליעקב: 2 וישב על המטה. היו רגליו⁽⁶⁾ למטה לארץ, ולכך כתוב לפנינו⁽⁷⁾ ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו. וגם להגיד חזוקו של יעקב שכל דברי צוואתו עשה בישיבה ורגליו לארץ עד שסיים כל דבריו, ואחר כך⁽⁸⁾ ויאסף רגליו אל המטה, הכניסם אל המטה כמו⁽⁹⁾ ואספתו אל תוך ביתך⁽¹⁰⁾ ואין איש מאסף אותי הביתה: 3 נראה אלי בלון. בשוכי מפרן ארם. וכת'⁽¹¹⁾ אני אל שדי פרה ורבה: 5 ועתה שני בניך וגו'. כלומר מאחר שנתן לי הק' את ארץ כנען הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכך שני בניך יטלו כנגד ראובן ושמעון: עד בו אי. לפני בואי. כדכת'⁽¹²⁾ וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב, כלומר קודם שבאתי מצרימה: 6 ומולדתך. בניך או בני בניך שנולדו לך אחרי בואי באילו שכע עשרה [שנה] שהייתי כאן, על שם אחיהם יקראו, ולא יהיו שבטים כי אם בתי אבות, כי כל שבטים נפש שהיו בשעת ביאת יעקב בין בנים בין בני בנים היו בתי אבות ולהם נתחלקה הארץ כדאמר'⁽¹³⁾ בכבא בתרא⁽¹⁴⁾ וכדכת' בפנחס אפי' בכני פרץ⁽¹⁵⁾ לחצרון משפחת החצרוני לחמול משפחת החמולי, וכן בכני בלע⁽¹⁶⁾ ארד ונעמן וגו', וכת' לכסף⁽¹⁷⁾ לאלה תחלק הארץ בנחלה וגו' לשמות משות אבותם ינחלו, וכן בני בניו של יוסף שנולדו אחרי כן יקראו על שם אחיהם בנחלתם והיו בתי אבות כדכת' בפרשת פנחס⁽¹⁸⁾: 7 ואני בבואי מפרן באותו הדרך לאחר שבכני הק' מתה רחל באותו הדרך

(1) שהוא פסוק כו. — (2) אין דעתי על פסוק כ לבדו אלא על כל הענין מפסוק כ עד פסוק כו. — (3) כד, ב. — (4) הלך בדרך פירושו לשמות יד, ל. ובלעדו זאת פירש ראש המטה שבמקרא כמו למעלה על המטה, ופירושו נראה בעיני. — (5) בפסוק ב. — (6) בכ"י נכפל: היו רגליו היו רגליו. — (7) בפסוק יב. — (8) מט, לנ. — (9) דברים כב, ב. — (10) שופטים יט, יח. — (11) לה, יא. — (12) מא, נ. — (13) בכ"י: כדאמרה. — (14) דף קיח ע"ב ושם. — (15) במדבר כו, כא. — (16) במדבר כו, מ. — (17) במדבר כו, ננ—נה. — (18) במדבר כו, כט—לב. לה—לו.

בעוד הרבה דרך עד היישוב, לכן קברתיה בדרך, כי לא [היה]
 פנאי לקבורה אצל לאה במערת המכפלה. ושלא יפשיעו יוסף על
 אמו הוצרך לומר כן: 8. וירא ישראל. אע"פ שכת' לפנינו (1) לא
 יוכל לראות, יש רואה דמות אדם ואינו מכיר דמות פניו. ובן (2) לא
 יראני האדם וכת' (3) ראיתי את י"י: 9. בזה. במלכות הזאת:
 11. ראה. כמו ראות. ובן (4) עשה כיום הזה: לא פיללתי. לא דנתי
 בלבי. כל פילול לשון דין. ובן (5) ועמוד פנחס ויפלל, עשה נקמה,
 כדכת' (6) ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו וגו'. לשון נקמת דין:
 13. את אפרים בימינו, להושיבו אצל שמאלו של ישראל:
 14. שכל את ידיו. כמו שכל (7) שהוא לשון אדם מעוקם ונפתל כי
 מנשה הבכור, ויודע היה יעקב שיוסף בנו הביאם שיהא מנשה לימינו
 של יעקב ואפרים לשמאלו והוא רצה לתת ימינו על ראש הצעיר
 ושמאלו על ראש הבכור: 15. ויברך את יוסף. ברכת הבנים היא
 ברכת האב: 16. ויקרא בהם שמי. שיחיה ורעם וזרע ורעם: וידגו.
 מגורת חטופי למד פעל של ה"י. כמו מן בכה ויבכו, מן שבה וישבו:
 17. כי ישית. קודם שבירכם (8) ראה יוסף ששיכל את ידיו,
 (9) ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי. אין לפרש ולומר, לא יפה
 אתה עושה, אלא היה לו לשאל לאביו, מדוע אתה עושה כן. אלא
 כך אמר יוסף ליעקב, לא כן סדורים הבנים כמו שאתה סבור
 [שלא] (10) דיקדקתי להביאם כסדר לפי ימינך ושמאלך לתת הבכור
 לימינך והצעיר לשמאלך אלא בימיני לקחתי הבכור והצעיר בשמאלי
 לכך אתה מעקם ידיך. לא כן אבי, לא עשיתי כן, אלא הבכור
 הבאתי לימינך והצעיר לשמאלך. אמר לו יעקב (11) ידעתי בני
 ידעתי כי חכם אתה והבאתם כסדר לפי ימיני ושמאלי מפני שאתה
 סבור שאשים ימיני (12) על הבכור, אבל אני מתכוין לתת ימיני על
 הצעיר שהוא לימינך (13): להסיר אותה מעל ראש אפרים כדי
 לשומה על ראש מנשה. וכן כל לשון הסרה כתובים בקצרה.
 (14) סורה אלי אל תורא, סורה משם לפנות אלי. ויסורו אליו, סרו

(1) בפסוק י. — (2) שמות לז. כ. — (3) מלכים א' כב, יט. — (4) נ, כ. —
 (5) תהלים קי, ל. — (6) במדבר כה, ז. — (7) כבר העיר בעל קרן שמאל על
 שנת הכתיבה כי צ"ל קָלָל, ואולם בענין היראת השרש אין חלוק בין ש ובין ס. —
 (8) בפסוק יח. — (9) היטיב להוסיף בעל קרן שמאל. — (10) בפסוק יט. — (11) בכ"י
 במעות: על ימיני. — (12) בכ"י במעות: לימיני. — (13) שופטים ד, יח. — (14) יט, ג.

משם לכא אליו: 19. ואולם. ואלא: 20. כך יברך ישראל. איש איש את בנו: וישם את אפרים לפני מנשה. כאמרו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. וכן לשון שימה נופל בדברים⁽¹⁾ ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם,⁽²⁾ וזאת התורה אשר שם משה,⁽³⁾ שימה בפייהם: 21. הנה אנכי מת ויודע אני שאחרי מותי יהיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם לאחר ד' מאות שנה שנאמרו לאברהם: 22. ואני באותה הארץ נתתי לך חלק אחד יותר על אחיך, שמנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי לקחת שני חלקים בארץ אשר אני ובני עתידים לקחת מיד האמורי בחרבי ובקשתי במלחמת יהושע. ואע"פי שכת' ביהושע⁽⁴⁾ לא בחרבך ולא בקשתך, אותו פסוק בשני מלכי האמורי מדבר וכמו שאמרו חכמים⁽⁵⁾ צרעה לא עברה את הירדן, וכתוב ביהושע⁽⁶⁾ „ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם שני מלכי האמורי“ אשר בעבר הירדן „לא בחרבך ולא בקשתך“. וכותו של יעקב גרם להם⁽⁷⁾:

מט 1. ויקרא יעקב. שלח בשכילם: האספו. כי שכעים נפש הגדילו באילו שכע עשרה שנה ונעשו עם רב⁽⁸⁾ וכדברי רבותינו⁽⁹⁾ לשש⁽¹⁰⁾ מאות אלף: את אשר יקרא אתכם. ענין גבורתם ונחלתם: 3. כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז דיבור אחד הוא. דרך המקראות לכפול את דבריהם. כחי, חילי, ממוני⁽¹¹⁾, וגם אוני ממוני הוא כדכת'⁽¹²⁾ מצאתי און לי,⁽¹³⁾ וידיו תשכנה אוני. כלומר בכורי⁽¹⁴⁾ אתה ומתוך כך חילי וראשית ממוני יתר על אחיך היה לך לשאת ויתר עז היה לך למלוך על אחיך. אבל

(1) שמות בא, א. — (2) דברים ד, מד. — (3) דברים לא, יט. — (4) יהושע כד, יב. — (5) עין סוטה דף לו ע"א. — (6) יהושע כד, יב כבהערה 4. — (7) ר"ל: אבל במלחמת יהושע שבארץ ישראל לא עמדה להם הצרעה והם בחרבם ובקשתם לכדו את הארץ בהיות יעקב אביהם עמדם בחרבו ובקשתו והיא זכותו העומדת להם כמו חרב וקשת. — (8) השתמש בדברי המקרא נ, כ. — (9) נראה בעיני שצריך להיות ובדור רביעי כדברי הכתוב בראשית טו, טו: ודור רביעי ישבו הגה, וראשי תיבות ובד"ר הנכתבים או הנקראים בטעות ובד"ר הולידו טעות הכותב. עין ספרי RSBM דף 37 הערה 4. — (10) בכ"י: לתת, והתיקן כבר נוסף על הגליון ביד קורא מאוחר. — (11) בכ"י: כמו חילי כחי חילי ממוני, ושתי התיבות הראשונות מנוקדות להיות נמחקות. וכן נכון. ועוד עין ספרי RSBM דף 37 הערה 2. — (12) יהושע יב, ט. — (13) איוב כ, י. — (14) בכ"י בחילוף אותיות דומות: כבורי.

פחזיה ובהלה היה לך כמים הנשפכין, לכן אל תותר לא הבכורה ולא המלכות, כי עליית משכבי אביך. וכן כתוב בדברי הימים⁽¹⁾ ובהללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף: 4. יצועי עלה. כלומ' יצועי הייתה עולה. הרבה לשון פעל מתפרשים⁽²⁾ לשון פועל כמו⁽³⁾ נתתי כסף השדה, נותן אני: 5. מכירותיהם. אחרותיהם. כפל לשון של שמעון ולוי אחים, כלומר שמעון ולוי אחים היו לרעה, כלי חמס היתה אחרותם. ⁽⁴⁾ מכרותיך ומולדתיך, לשון קרובים, אבל מכרותיהם משקל דגש הוא כמו⁽⁵⁾ מסיבותיהם, לשון קרובה⁽⁶⁾, אבל הריש במקום [האות הדגושה, ולפיכך] החירק נהפכת לצרי, הוא קמץ קטן. כמו בראך תחת בראך, איכר ושיכר. וכן⁽⁸⁾ חרף י"י, ושרת את אחיו, כלם משקל דגש. מכרותיהם לור פרנטיש⁽¹⁰⁾ ב"ל: 6. בסודם אל תבא נפשי. יהו רצון שלא תבא נפשי בעצתם. כי כל אל שבתורה להבא הן או קללה או בקשה או ציווי, לא ימצא אל לשעבר. לכן אין לפרש לא באה נפשי⁽¹¹⁾: כי באפם. שהרי באפם: עקרו שור. כמו⁽¹²⁾ את סוסיהם תעקר: 7. ארור אפם. לא יצליחו באפם להנקם ולעשות רעה. ולכן, כי אני חפץ בקהלם ובחיבורם יחד, אחלקם ביעקב. כי לוי נתפור בשנים עשר שכמים כדכת' ביהושע⁽¹³⁾. נמצא שמעון לבדו בלא לוי: 8. יהודה אתה יודוך. המפרש ישבחוך אחיך שמות בידו. אלא לפי שגינה את הראשונים ונטל מלכות מראובן ופיזר שמעון ולוי, אמר ליהודה, אבל אתה יתנו לך אחיך הוד מלכות. כמו שמכיר סוף הפסוק וישתחווי⁽¹⁴⁾ לך בני אביך. וכן⁽¹⁵⁾ ונתתה מהודוך עליו, תן לו משירותך בחיך. וכן ברניאל⁽¹⁶⁾ ולא נתנו עליו הוד מלכות. וכן בשלמה כתיב הוד מלכות, ויתן עליו הוד מלכות בדברי הימים⁽¹⁷⁾. יודוך, ימליכוך. כמו יהודוך. כדכת' ⁽¹⁸⁾ (כי) על כן עמים יהודוך. וכן⁽¹⁹⁾ וישיעך י"י כמו⁽²⁰⁾ יהושיע. וומכל מקום אע"פי שנגזר יודוך

(1) דברי הימים א' ה, א. ב. — (2) בכ"י: מתפשים, — (3) כג, יג. — (4) יחזקאל מו, ג. — (5) מן מקבות איוב לו, יב. ולקח סבב כדרכו לדוגמא למשקל הכפולים. — (6) לדעתו מכורות הוא שם התאר ופתרונו קרובים, אבל מכרות שם דבר מופשט הוא ופתרונו קרובה. — (7) איכה ב, ט. — (8) תהלים עד, יח. — (9) במדבר ה, כו. — (10) lor parenteis ובל"א ihre Verwandtschaft. — (11) כבתרעומים. — (12) יהושע יא, ו. — (13) ביהושע פרק כא. — (14) כן הוא בכ"י במקום ישתחווי שבמקרא. — (15) במדבר כו, כ. — (16) ברניאל יא, כא. — (17) דברי הימים א' כט, כה. — (18) תהלים מה, יח. — (19) מלכים ב' ו, כו. ותיבת וישיעך מטושטשת בכ"י. — (20) שמאל א' ז, מו; תהלים קטו, ו.

מן¹) הוד מלכות, אין ה"י עיקר אלא מגורת חטופי פה פעל הוא של
 אות יו"ד כמו ישב יצא שיאמר הוציא הושיב, וכן מן²) ירה בים,
 הורה³) ויורו המורים, וכן⁴) איש לא הונה מגורת⁵) לא תונו, וכן
 יאמר⁶) הודו ל"י, (7) יודו ל"י, (8) הונה וריחם, כלם עיקרם בראשם
 אות יו"ד ונפלת לפרקים ובאה אות וי"ו⁹) במקומה¹⁰): וישתחוו¹¹).
 שתמלך עליהם: בני אביך, לפי שמארבע אמהות היו, אמר בני
 אביך, אבל כשכירך יצחק את יעקב כת¹²) בני אמך: 9. גור אריה
 יהודה, כמו¹³) והנה כפיר אריות, הנער קרוי גור כדכת¹⁴) בתוך
 כפירים רבתה גוריה, לפי שהוא קל וגיבור יותר מאריה וקן, ממשיל
 את יהודה לגור אריות: מטרף בני עלית, את יהודה בני לאחר
 שעלית¹⁵) מלטרוף טרף באומות ותכרע ותשכב בערך, לא¹⁶) יבא
 אויב להחרידך ולהקימך ממקומך, זהו עיקר פשוטו, בני כפילו
 של יהודה, והמפרשו במכירת יוסף¹⁷) לא ידע בשיטה של פסוק
 ולא בחילוק טעמים כלל: 10. לא יסור שבט מיהודה, המלכות
 הניתן לו להשתחות לו כל אחיו שנים עשר לא תפסוק ממנו כל
 אותה הגדולה ולא מחוקק ושררה מורשו עד כי יבא יהודה שילה,
 כלומר עד כי יבא מלך יהודה הוא רחבעם בן שלמה שבא לחדש
 המלוכה בשילה, שזהו קרוב לשכם¹⁸). אבל אז יסורו עשרת השבטים
 ממנו וימליכו את ירבעם ולא נשאר לרחבעם בן שלמה רק יהודה
 ובנימין: [ולו] יקחת עמים, קבוצת האומות שהיו כפופים תחת
 שלמה אביו כדכת¹⁹) כי הוא רודה בכל עבר הנהר, נתקבצו שם
 להמליך רחבעם כדכת²⁰) וילך רחבעם שכמה כי שכם בא כל
 ישראל להמליך אותו, ושכם אצל שילה כדכת²¹) ביהושוע ויאסוף
 יהושוע [את] כל [שבטי] ישראל שכמה וכל הפרשה, ולבסוף מפרש

(1) כן נסיתי להשלים החסרון שבכ"י, — (2) שמות טו, ד, — (3) שמואל
 ב' יא, כד (קרי'), — (4) יחזקאל יח, טו, — (5) ויקרא יט, לג, — (6) ישעיה יב, ד
 ועוד במקומות רבים, — (7) תהלים קו, ח, טו, כא, לא, — (8) איכה ג, לב, —
 (9) כן היטיב להגיה בעל קרן שמואל במקום יוד שבכ"י, ועיין ספרי RSBM
 דף 32 הערה 1, — (10) ר' שלמה דובנא הסכים בביאורו לדברי הרשב"ם בדבר
 הזה, — (11) כן הביא גם למעלה במקום ישתחוו שבמקרא, — (12) כו, כט, —
 (13) שופטים יד, ה, — (14) יחזקאל יט, ב, — (15) בכ"י בטעות: שעלה, — (16) בכ"י:
 ולא, — (17) התרגומים ובראשית רבא ותנחומא ורש"י, — (18) מלכים א' יב, א;
 דברי הימים ב' י, א, — (19) מלכים א' ה, ד, — (20) דברי הימים ב' י, א, ובמלכים
 א' יב, א לא נכתב שכמה כי אם וילך רחבעם שכם וגי, — (21) יהושע כד, א.

כל אילו הדברים היו לפני י"י בשילה⁽¹⁾ וגם בשופטים⁽²⁾ הנה חג י"י בשילה [וגו'] למסילה העולה [מ]בית אל שכמה וגו'. וגם בירמיה⁽³⁾ ויבאו האנשים משכם [משל] ומשמרון. וקרקע חלקה היה בשכם סביב האלה אשר עם שכם הראויה להתקבץ שם בני אדם ולכבוד משכן אשר בשילה הסמוך שם. ופשט זה תשובה למנין. שאין כתוב כי אם שילה שם העיר. שאין לעו במקרא⁽⁴⁾ [ולא "שלו" כת' כאן כדברי העברים⁽⁵⁾] ולא שליח כדברי הנוצרים⁽⁶⁾. ויעקב עיקר הגדולה של יהודה שמדוד עד רחבעם פירש. אבל חוסר הגדולה [לא] רצה לפרש⁽⁷⁾. אלא מכללו של מקרא אתה מדקדק שמשילה ואילך נתמעטה⁽⁸⁾: 11. אסרי לגפן עירה. עיר בן אתונות צריך לקשור לגפן אחת להמעינו מרוב ענבים. ולשורקה אחת בני אתוננו. כפל לשון כדכת' בשלמה⁽⁹⁾ וישראל ויהודה רבים איש תחת גפנו ותחת תאנתו. כי משופע ביין היו⁽¹⁰⁾: כבס ביין לבושו. לאחר שבצרו הענבים ודורכין אותן בגיתות מתלכלכין בגדיהם בדריכת היינות. כדכת'⁽¹¹⁾ מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בנת. וכת' שם וכל מלבושי אנאלתי. ואחר הדריכה שותים את היין. ולכך הוא אומר חכלילי עינים מיין. כדכת'⁽¹²⁾ למי חכלילות עינים למאחרים על היין: סותה. לשון בגד: 12. חכלילי. אדמות עינים קרוי כן: ולבן שינים משתיית חלב. כדכת'⁽¹³⁾ שתיתי ייני עם חלבי. וכן⁽¹⁴⁾ בלא כסף ובלא מחור יין וחלב. ולָבָן כמו לָבָן. כשהוא דבוק יאמר וְלָבָן. כמו מן חֶלֶב⁽¹⁵⁾ וחֶלֶב צאן: 13. לחוף ימים.

(1) כיון לדברי הכתוב יהושע כד, כו שכתוב שם אשר במקדש י"י. וכן מבואר בפענוח רוא דפוס אמשטרדם דף כד ע"ב שהביא דברי רשבים בשנינו לשון. וגם בעל קרן שמואל פירש כן את דברי רשבים. — (2) שופטים כא, יט. — (3) ירמיה מא, ה. — (4) לפירשו *salut* על אמונת הנוצרים. עיין ספרי RSBM דף 98. — (5) כדברי אנקלוס ורבנו סעדיה ורשי. עי RSBM שם הערה 2. — (6) כי בהעתקת לטיין של הנוצרים המפורסמת (*Vulgata*) הועתקה תיבת שילה *qui mittendus est*. עי RSBM דף 61 הערה 2. והנוצרים הלכו אחרי ההעתקה היא ופירשו שילה לשון שליח או משולח. — (7) בכ"י: להפירש, אבל מנוקדת היא להמחק. — (8) בספר נצחון הנקרא הישן אשר הדפוס חכם נוצרי *Wagen-seil* בספרו *Tela ignea* נמצא בדף 32 כלשון הוה, ורי שמואל פירש שילה לשון מנוחה והשקט כמו אויביה שלו כלומר כשיבא משיח יהיה שלוח והשקט. ואם כן נראה שהוא רי שמואל אחר ולא רשבים. — (9) לא נמצא פסוק כזה במקרא ואולי הטעהו זכרוננו להרכיב ראש המקרא ממלכים א' ד, כ עם אמצע מקרא אחר במלכים א' ה, ה. — (10) אילי ציל הזה. כלומר שבט יהודה. — (11) ישעיה סג, ב. נ. — (12) משלי כג, כט. — (13) שיר השירים ה, א. — (14) ישעיה נה, א. — (15) דברים לב, יד.

שפת הים שהים חופף שם ומתחכך. ואם תאמר מה בצע מאחר ששפת הים גבוהה מאוד ואין יכולין לרדת שם לקנות סחורה, לכן הוא מפרש והוא לחוף אניות, במקום הנמל והשפה נמוכה ובאין האניות ובאין יושבי הארץ וקונים סחורה שבאניות: עד¹ צידון. שהוא מקום סחורה רבה כדכת'² סוחר צידון ועובר ים מילאוך ביהוקאל³ ובישעיה כת'⁴ בושי צידון כי אמר ים מעוז⁵ הים וגו' ולכן אמר משה⁶, „שמח זבולון בצאתך“ בים לסחורה: 14. יששכר חמור גרם. לא זבולון שהולך עם עוברי ימים לסחורה, אלא עובר אדמתו יהיה⁷ כחמור בעל איברים חזק מצוי בין המשפתים תחומי העיר לחרוש ולעבוד את האדמה. כדכת'⁸ [אשריכם זורעין] על כל מים משלחי רגל השור והחמור, לחרוש ולזרוע. וכן אמר משה⁹ שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך: 15. וירא יששכר מנוחת האדמה כי טוב יותר מלצאת למרחקים ואת הארץ כי נעמה ומצלחת כדכת'¹⁰ אל המנוחה ואל הנחלה, ויט שכמו לסבול עול של מלכי ישראל, ויהי למם עובד לתת למלכים עישור תבואותיו כדכת'¹¹ ואת שדותיכם יעשור. זהו עיקר הפשט. ובשורת עושר הוא לשבט יששכר: 16. דן ידין עמו. המפרשו על שמשון¹² לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל. וכי יעקב בא להתנבאות על אדם אחד שנפל ביד פלשתים וינקרו את עינו ומת עם פלשתים בעניין רע? חלילה חלילה. אך על שבטו¹³ של דן נתנבא שהיה מאסף לכל המחנות וגם ביהושוע כת'¹⁴ והמאסף הולך אחר הארון. ולפי שהיה הולך כל הימים בין בימי משה בין בימי יהושוע אחר כל הדגלים והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב הנחשלים אחריהם בדרך, ולהנקם מן האומות, כי גיבורים היו, לכך אמר יעקב דן ידין עמו, ינקום נקמת עמו כאחד¹⁵ כל שבטי ישראל היה נקם נקמתם ומשמרם מרודפיהם. כמו¹⁶ כי ידין י"י (את) עמו וגו' דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו.

¹ בספרים שלנו: על. וברונב ספרי הכותים כבוה: עד צידון. — ² ישעיה כג, ב: סוחר צידון עובר ים מילאוך. — ³ טעות הוא, כי לא נמצא ביהוקאל כי אם בישעיה. ועיין ספרי RSBM דף 8: הערה 6. — ⁴ ישעיה כג, ד. — ⁵ בכ"י: מעון. — ⁶ דברים לג, יח. — ⁷ בכ"י: והיה. — ⁸ ישעיה לב, ב. — ⁹ דברים לג, יח. — ¹⁰ דברים יב, ט. — ¹¹ הרכיב שמואל א' ה, יד. טו יחד. — ¹² התרומים ורשי. — ¹³ בכ"י: שבתו. — ¹⁴ ביהושוע ו, ט: אחרי הארון. — ¹⁵ בכ"י כאחת. — ¹⁶ דברים לב, לו. מנ.

וכמו⁽¹⁾ ידן בנוים מלא גויות מחץ ראש על ארץ רבה: 17. יהי שבטו של דן נחש עלי דרך, להרוג את האומות: ויפול רכבו. האויבים נופלים לפניו: 18. לישועתך דן קויתי יי. אני מקוה יי שיושיע אותך וישגבך על האומות: 19. גד גדוד ישראל יגודו אחריו כשיהיו הולכים למלחמות יהושוע וכדכת'⁽²⁾ חלוצים תעברו לפני [אחי]כם. ובשוב⁽³⁾ גד מן המלחמה ישובו של גד אחר עקיבן של ישראל. שכן דרך⁽⁴⁾ כשיוצאין למלחמה יוצאין תחילה ובחזרתם הם אחרונים לשמור את השבטים מן המלחמה פן ירדפו האויבים אחריהם: 20. מאשר שמנה לחמו. כי מאשר היו מביאין שמן זית ומטגנים מאכלם בשמן. וכן אמר משה⁽⁵⁾ [כרוך] מבנים אשר וגו', יברכוהו ישראל ויהי רצוי להם לפי שטובל בשמן רגלו: והוא יתן מעדני מלך. מס של שמן היו גובין ממנו מלכי ישראל למשוח בו לעדן את בשרם כדאמר' במנחות⁽⁶⁾ אנפיקנון⁽⁷⁾ שמן זית שלא הביא שלישי ולמה [סכין] אותו⁽⁸⁾ שמשיר את השער ומעדן את הבשר כמו⁽⁹⁾ היתה לי עדנה, בשר חלק: 21. אילה שלוחה. גבורים קלים כאילות כדכת'⁽¹⁰⁾ וכצבאים בהרים למהר: הנותן אמרי שפר. בשובם מן המלחמה ממהרים מתוך קלותם לבשר בשורות משופרות של נצחון המלחמה וכדכת'⁽¹¹⁾ וכולן עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה, כדרך הצבאים הרצים על מרומי הרים: 22. בן פורת יוסף בן פורת עלי עין. הרי פסוק זה דוגמא⁽¹²⁾ לחצאים בראש המקרא [שאינו משלים דבורו בראש המקרא]⁽¹³⁾ אלא שמזכיר במי הוא מדבר וחוזר וכוּפּל חצי ראש המקרא ומסיים דבורו. כמו⁽¹⁴⁾ נשאו נהרות יי נשאו נהרות קולם, ⁽¹⁵⁾ כי הגה אויבך יי כי הגה אויבך יאבדו, ⁽¹⁶⁾ עד מתי רשעים יי עד מתי רשעים יעלוזו, ⁽¹⁷⁾ הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הבל

(1) תהלים קי, ו. — (2) דברים ג, יח. — (3) בכ"י ובשוכו. — (4) אולי חסרה כאן תיבת הנבורים. — (5) דברים לג, כד. ונשאר מקום תיבת ברוך החסרה חלק בכ"י. — (6) דף פי עא. — (7) *ὁμομάχων* (ἔλαιον) ובל"א un- (Oel) reifen Oliven. — (8) בכ"י: ולמה אותם. והתיקון על פי הגמרא שם כבר נעשה בדפוס אמשטרדם משנת תפ"ט. — (9) יח, יב. — (10) בדברי הימים א' יב, ט: על ההרים. — (11) שופטים ה, יח. — (12) בכ"י: דוגמת. — (13) השלמתי החסרון על פי דברי רשב"ם בענין הוה לשמות טו, ו. והנה נקל לראות שגולדה ההשמטה משווי התיבות שבסוף (*ὁμοιοτέλευτον*). — (14) תהלים צג, ג. — (15) תהלים צב, י. — (16) תהלים צד, ג. — (17) קהלת א, ב.

הבל, (1) ימינד י"י נאדרי בכח ימינד י"י תרעץ אויב. אף כאן בן פורת יוסף, בן הפורה וגדל יוסף. ועל מה הוא גדל? בן פורת עלי עין, גדל ורכה על עין, להסתכל למעלה מן העין בקמתו ובזופיו: בנות מצרים צעדה כל אחת ואחת עלי שור. לשון ראייה. כפל לשון של עלי עין, כמו (2) ומנבעות אשורנו. שהיו בנות מצרים צועדות והולכות לראותו כמו אשת פוטיפר וחבירותיה. ומתוך כך וימררוהו ורובו, מתוך שנתנה אשת פוטיפר עיניה בו השליכוהו בבית האסורים: 23. ורבו כפל לשון של חצים שבפסוק כמו (3) יסובו עלי (4) רביו, חציו. ולכן הוא נדגש. אבל מגורת מריבה יאמר (4) אשר רבו בני ישראל. כמו מן קם קמו, מן שב שבו, בן יאמר מן (5) הרב רב עם ישראל, רבו. ומדמה הפסוק לשון הרע של [אשת] פוטיפר לחצים כדכתי' (6) חץ שחוט לשונם מרמה דבר, (7) וידרכו את לשונם קשתם שקר. ורבו מגורת רבב כמו סבו מן סבב, (8) צהלי ורוני מן רני. רבו שיטרוט (9) ב"ל: 24. ותשב באיתן קשתו. הקשת החוק שקורין ארבלטרא (10) מושיבין אותו על עץ איתן וחוק שקורין פורקא (11) והמושך בקשת ההוא אם הוא אדם חזק מאד מושך את חבל הקשת בורועיו ונכפפין זרועיו עד גופו ויורה החץ למרחוק, ואם הוא חלש אינו יכול למשוך החבל. וכן פירוש (12) המקראות. מצרים ירו בו חצים ונתנהו בבית הסוהר ועינו בכבל רגלו והוא יצא ומלך עליהם כי קשת שלו היה

(1) שמות טו, ו. — (2) במדבר כג, ט. — (3) איוב טו, יג. — (4) במדבר כ, יג. — (5) שופטים יא, כה. — (6) ירמיה טו, יג. — (7) עם ט, ב. — (8) ישעיה יב, ו. — (9) ציל שיטרנט שהוא saeterent ובל"א schossen. עיין ספרי RSBM דף 93 סימן 15. — ובכ"א ר' שלמה דוכנא הנספה לתרגום האשכנזי של ר' משה מענדלסזאהן וצ"ל הובא הלעו הוה בשם רשב"ם בלי פירוש המורגל בלשון אשכנז בשם המתרגם ההוא אלא נוסף בשמו בשני חצאי מרובע, „וברשב"ם כ"י אינטשיטר"ט ש"י וגו'". וההוספה הזאת יצאה בשננה מידי החכם, כי בכ"י ההוא אשר הוא היום באוצר הספרים של בית מדרש הרבנים בעיר ברעסלויא ואשר אנכי משתמש בו להוציא את פירוש רשב"ם נקי משגיאות המדפיסים אשר קדמוני נמצא הלעו אשר הביא בתוך פירוש רש"י ולא בפירוש רשב"ם, ולשונו: אינטנצוניר"ט ש"י. ואולי רמכ"ן הוסיף הדברים בגליון רש"י שבדפוס התורה אשר לתרגומו האשכנזי כדי לספחו אל פירוש רש"י עם תרגום אשכנזי כנהוג, ובא ר' שלמה דוכנא ויחס הדברים בטעות לרשב"ם. — והלעו ההוא שהביא אולי צריך להיות קונטנצוניר"ט ש"י כלומר contentionnèrent se ופתרונו יבואר בעור התיבות המהונות עוד היום contention וגם contentieux ויהיה „עשו מריבה ביניהם.“ — (10) arbaletra ובל"א Armbrust. ועיין ספרי RSBM דף 93 סימן 16. — (11) furca או fourche ובל"א gabelförmiges Holz. — (12) בכ"י: פרוש. וכן נכתב במקומות רבים. וככתיבה הרגילה אצלו תקנתי כאן להקל על הקוראים.

חוק ואיתן משלהם ואסרם כדכת' (1) לאסור שריו בנפשו (2): ויפוזו זרועי ידיו. נכפפו זרועיו במושכו חבל הקשת וזרק חיצו עליהם כי איש חוק היה למשוך קשת איתן שקורין פורקא וכן מציעו זרוע אצל הריב' קשת. כדכת' (3) ונחתה [קשת] נחושה זרועותי, והוא לשון דריכת קשת. וכן (4) כי חיציק נחתו כי ותנחת עלי ידיך: ויפוזו. נכפפו. כמו (5) ויהי דוד מפוז (6) ומכרכר. פיזו כידים, כירכור ברגלים. ויפוזו מן פוז כמו יסוכו מן סכב: מידי אביר יעקב. על ידי הק' בא לו זה הנצחון והממשלה: אביר יעקב כפל לשון [של] רועה אבן ישראל וכן (7) אביר הרועי אשר לשאול. וגם הרועים קראו אבירים על שהבקר והשוורים קראים אבירים כדכת' (8) עדת אבירים בעגלי עמים. וכן (9) סכבוני פרים רבים אבירי בשן כתרונני. מידי אביר יעקב. מי גרם לך? הק' שהיה אביר יעקב, האלהים הרועה אותי עד היום הזה, שעל ידי גדולתך זן אותי במצרים, משם הק' גרם [לך] להיות רועה אבן ישראל, משפחת ישראל, שכלכל יוסף את אביו ואת אחיו. אבן לשון אב ומשפחה. נו"ן יתורה כמו נו"ן של שגוען ועורון ומ"ם של ריקם (10) ותהי הכנס: 25. מאל אביך בא לך כל זה, והוא יעזרך: ברכות תהום. שהתהום עולה ומשקה את הארץ: ברכות שדיים. שלא יהיו השדיים צומקים (11) ולא ימותו הילדים מחוסר חלב: ורחם. ואף בתוך הרחם לא ימות העובר. ולענין הקללה כתוב למפרע (12) „תן להם רחם משכיל“ ואפי' כשיגדלו יהיו השדיים צומקים (13). ולא זו אף זו: 26. ברכות אביך גברו על ברכות הורני. ברכות אביך יעקב שבירכני הק' כדכת' (14) והנה י"י נצב עליו וגו', גברו על ברכות הרים כדכת' שם (15) ופרצת ימה וקדמה וגו', נחלה טובה ובלא מצרים מעולה מכל הרי (16) עולם: עד סוף גבעות עולם. לשון (17) והתאויתם, (18) תתאו לבא חמת. וברכות משה מוכיחין על פסוק זה כי „הורי“ לשון כפל של „גבעות עולם“ דכת' שם (19) ומראש הררי קדם וממגר גבעות עולם: ואותן ברכות

(1) תהלים קה, כב. — (2) בכ"י: צריו בפשו. — (3) תהלים יח, לה. — (4) תהלים לח, ג. — (5) בשמיאל ב' ו, טו: ותרא את המלך דוד. — (6) בכ"י: מפקן. עין ספרי RSBM דף 32 הערה 1. — (7) שמיאל א' כא, ח. — (8) תהלים סח, לא. — (9) תהלים כב, יג. — (10) שמות ח, יג, יד. — (11) בכ"י: צמוקים. — (12) בהפוך הסדר. והמקרא כהושע ט, יד. — (13) בכ"י צמוקים גם כאן. והמקרא יוביח. — (14) כח, יג. — (15) כח, יד. — (16) בכ"י: הרר. ואילי צל הררי ככדברים לג, טו. — (17) במדבר לד, י. — (18) במדבר לד, ח. — (19) דברים לג, טו.

תהיינה לראש יוסף: נזיר אחיו. מלך על אחיו: 27 בנימין
 זאב יטרף. על שאל שהיה מלך ראשון נתנבא שפשט בכל
 סביבותיו בכל האומות וכת' שם⁽¹⁾ בכל אשר יפנה ירשע, שחבל
 בכל האומות, וגם בנימין היה עם מלכי יהודה הצדיקים אשר גברו
 על האומות כדכת' באסא⁽²⁾ וביהושפט⁽³⁾ ובחזקיהו⁽⁴⁾: ולערב יחלק
 שלל. שכן מנהגו של זאב, ⁽⁵⁾ זאב ערבות ישדרם, ⁽⁶⁾ זאבי ערב לא
 גרמו לבקר: 28. אשר כברכתו. העתיד לבא לו כמו שאמור
 למעלה⁽⁷⁾ אשר יקרא אתכם באחרית הימים: 30. לאחוזת קבר
 ולא יוכלו לערער מלקוברני: 33. ויאסוף רגליו. הכניסן במיטתו,
 כי עד עתה היה יושב כדכת'⁽⁸⁾ וישב על המיטה, ⁽⁹⁾ ויוצא יוסף אותם
 מעם ברכיו. ולהגיד בא הכתוב ⁽¹⁰⁾ חיבתו של יעקב שנתן הק' בו
 כה עד עת גויעה:

נ. 2. לחנוט. פתרונו לפי ענינו. ומנחם⁽¹¹⁾ פרשו מגורת⁽¹²⁾ חנמה
 פניה: 5. ואשובה. אל ידאג שאני מניח את ארצו לגמרי: 9. ויעל
 עמו. העלה יוסף עמו גם רכב וגו', כמו⁽¹³⁾ ויעל עולות, לשון מפעיל:
 11. [וירא] יושב הארץ הכנעני. כלומר, וירא הכנעני שהוא יושב
 הארץ ההיא: 16. ויצונו אל יוסף לאמר. ויצונו לפני [הליכתם
 לשלוחים] צנועים⁽¹⁴⁾ לאמר אל יוסף: 20. אלהים חשבה לטובה,
 הק' גרם לכם ואתם לא פשעתם כי לטובתכם נתכוון הק': 23. גם בני
 מכיר. בניים שניים. ומכל מקום של אפרים פרו ורכו יותר כמו שאמר
 יעקב ⁽¹⁵⁾ אחיו הקטן יגדל ממנו: 24. ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת
 והאלהים פקוד יפקוד וגו'. ופסוק שאחריו מוכיח שהשביעם
 להעלותו⁽¹⁶⁾ עמהם⁽¹⁷⁾: 26. ויישם. כמו ויושם⁽¹⁸⁾. וייקץ נח

(1) שמואל א' יד, מו. — (2) דברי הימים ב' יד, ו. יא — יד; טו, ב. — (3) דה"ו
 ב' ז, יו. — (4) נראה שרצה לומר שחיל בנימין ויהודה אחד כנראה מהפסוקים
 הקודמים, והוא הבה את פלשתים וראה מפלת חיל סתריב לשלול שלל ולבוז
 בו. ש' מלכים ב' יח, ח; יט, לה. — (5) ירמיה ה, ו. — (6) בכ"י כאזכיר ערב.
 והמקרא בצפניה נ, ג. — (7) בפסוק א. — (8) מח, ב. וכן כתב רש"ם שם. —
 (9) מח, יב. — (10) בכ"י: ולהגיד בת הכתו'. ואותיות דומות הסבו השגגה. ע"ן RSBM
 דף 32 הערה 1. — (11) בערך חנט I דף 91 ברפוס פיליפאיוסקי. — (12) שיר
 השירים ב, ג. — (13) ח, ב. — (14) אנשי סודם הנאמנים אשר יחשו על הנסתרות. —
 (15) מח, יט. — (16) בכ"י: להעלות. — (17) כתב כן לפי שלא נתפרש בפסוק הוזה
 מה אמר להם. — (18) כן גם דעת ר' יונה אבן ננאה והביאו ראב"ע. —
 (19) ט, כד.

כמו ויוקץ. מן ישב (1) ויושב. מן יצא (2) המוצאים, (3) היא מוצאת. מן ירד (4) והורד המשכן: בארון. נקבר בארץ (5):

(ד) כי עתידים היו להעלותו (6) בארון, כששבת מהם אף וחרון, ועברו ירדן בשמחה ורון, חבצלת השרון:

ונחסל ויחי. אשפך את שיחי, להודי ושכחי, לאמץ את כחי, השב נידוחי. ואם אכד נצחי, מבטן גוחי, ירח נוחחי, מבור רק שלחי, דברים עד תומם:

הספר נחסל, מפי רב ומס, עד כי הוא סלסל, לחי המרומם, איש ענו פסל, [מאבן דומם]:

ובראש אלה שמות, יסוד החוכמות (6), לאוילים ראמות, את צור ראש אומות: ילביש מאמות, לו שארית חמות, יבנה הנשמות, חרושות כשדמות, יחיה (7) מערמות עפר החומות, ואכנים שלימות, כולן מתאימות, כפרת אשמות נפשות העגומות, יבנה בחומות (8), בחר ממקומות, ולו (9) יעלו במות, חלבי הבהמות (10):

(1) הביא דונמא בסגנון ויושם שעליו הוא דן, ובאמת נמצאי מבני הפעל והושבתם (ישעיה ה, ח) וגם תושב (שם מד, כו), ואין כוונתי על ויושב בשמות יח משרש שוב, ובעל קרן שמואל טעה בזה והניח בדברי רשבים שוב במקום ישב, ואין ענין כאן לשרש שוב. (2) יחוקאל מז, ח, — (3) לח, כה, — (4) במדבר י, ז, — (5) בכי להעלות, — (6) כן הוא בכי, ונכתבה אית ויז לציון קמץ חטוף, והכתיבה הרגילה: החכמות, — (7) בכי בסעות: יחיה, — (8) בכי במזמות, — (9) בכי ולא, — (10) החרוים האלה מלאכת רוח הסופר המה, והוא נר בארץ נכריה ומתאוה לשוב אל ארץ מולדתו, ומה יעשה והוא איש עני ויושב במחשך מתחת לארץ והבור רק אין לחם ואין שמלה, אך על זאת יתפלל שישלח דברי רשבים כתובים עד סוף ספר דברים אל האיש הנדיב אשר צוהו לכתבם, ונראה שבעת כלותו לכתוב פירוש ספר בראשית נגמרה תמונת שני הלוחות אשר צוה האיש הנדיב והוא לעשותם מכלל יופי לתפארת ארון הקדש אשר בבית התפלה בעירו, או ראו הכל כי זמם וחשב מחשבות טובות לסלסל ולהדר תמונת הלוחות אשר פסל משה איש האלהים, ויתר דברי החרוים האלה והעחקתם אל לשון אשכנז כתבתי במכתב החדשי (Monatsschrift) אשר הוציא לאור החכם ה' גרעץ בשנת 1880 מדרף 285 והלאה.